Cenzurat.

ב״ה

זכרונות בית לוי

— פון —

הרב ר׳ לוי גליקמאן נ״י

בייראמטשא (אקערמאן)

די ריינע הכנסה פון דאזיגן
בוך איז אויפגעשענקט דעם
„קרן הישוב" און „קרן־קיימת"

תרצ״ד

דאס בוך צו געפונען באם פארפאסער לויטן אדרעס:

RABIN L. GLICMAN

com. Bairamcea jud. Cetatea-Albă

Basarabia—Romania.

דרוקערייַ „טעכניק" קעשענעוו

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

ב"ה

זכרונות בית לוי

— פון —

הרב ר' לוי גליקמאן נ"י

ביראמטשא (אקערמאן)

די ריינע הכנסה פון דאזיגן
בוך איז אוועגשענקט דעם
"קרן הישוב" און "קרן־קימת"

תרצ"ד

דאס בוך צו געפונען באם פארפאסער לויטן אדרעס:

RABIN L. GLICMAN

com. Bairamcea jud. Cetatea-Albă

Basarabia Romania.

Tip. „Tehnic" M. Doctor Chigmăn, str. Puşchin No. 25

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2018

צעטל פון די גיטע פריינט וואס האבן אויסגעצייכנט דאס בוך „זכרונות בית לוי".

פון קישינעוו:

שמואל אברהם כצמאן
(א תלמיד מובהק פונם מחבר הרב ר' לוי גליקמאן נ"י) צום עבידן אנדענק סון זיין פאטער ר' מנחם נחום ז"ל
טוביה כהן
משה כהן
יעקב שווארצבערג
מלך שווארצבערג
מיכל שווארצבערג
מאטל רעזניק
משה אשכנזי
יעקב ליב פיינבערג
חיים ווייסאדלער
דוד פרידמאן
משה קלאקישנער
יצחק גאלדנבערג
שבתי גאלדשטיין
נח שעכטמאן
אחים אלטפעלד
לעמל סטאניסלאווסקי
מיכל עהרליך

פון ראמאנאווקע:

גם אני הנני לחזק ידי הרה"ג ר' לוי והנני חותם על הספר «זכרונות בית לוי» לקחת חבל. הרב מ. ק. כץ.
זידל טוריאנסקי
יעקב הורוויץ
יוסף זאבארקעס
שלמה גינגיס
שניאור זלמן הורוויץ (שו"ב)
יעקב פרייגערמאן (שו"ב)
יעקב שאפליק
יודל אקוליסט
אחים יארוסלאווסקי
צבי יארושעוויטש (שו"ב)

פון בייראמטשא:

קלמן אטשערעטיאנסקי
(חתן הרב המחבר)

פון אקערמאן:

גם הנני חבר לכל אשר יראוך לקבל בכבוד הראוי ה„זכרונות בית לוי" מזכרת אהבה שבין ידי"נ מכבר הר"הג המחבר שליט"א ומנחתי מנחת עני חמשים ליי
הרז"ש אינגערלייב הוב"ק אקערמאן. יע"א
בהיות לב הנני לתמוך בהדפסת ספרו של ידידי מאו הרה"ג ר' לוי גליקמאן הרב הצבורי יעקב בערגער
דאקטאר מארינשטראז
משה העלמאן
פאליק בארג
דוד בראנד
גורפעל
אדוואקאט יוסף סערפער
(קאמיסאר סון „קרן־קימת")
ראבינאוויטש שוחט
צימערמאן
מאטל פייגין

אינהאלט:

	זייט
אפאר וואָרטער צו מיינע קינדער — — —	1
מיין פאַטער און מיין מוטער ז"ל — — —	2—4
מיין מוטערס הכנסת אורחים און צדקה־ארבייט	4—5
מיינע „חקירות" אין געלט־פראגן — — —	5—7
א איד מיט א פּעקל — — —	7—11
א באגעגעניש מיט משכילים — — —	11—16
א שמועס וועגן השגחה — — —	16—20
דער איד דערצעהלט וועגן זיין פּעקל — —	20—31
אשוחט מוז זיין א מכניס אורח — —	32—34
ווי אזוי בין איך געווארן אחתן — —	34—35
אין חדר — — — — —	35 41
באם גמרא־מלמד — — — —	41—51
מיין תפלין־לעגן — — — —	51—52
מיין פעטערס סטירה — — —	52—54
מיין פאטערס ביאגראפיע — — —	54—60
דאס חסידות — — — —	60—67
דאס מחלוקת — — — —	67—73
אדרעה בעם אויער — — — —	73—78
מיין שחיטות — — — —	78—81
די כלי קודש — — — —	81—84
א וכוח מיט סטודענטן — — —	84—87
די אידישע ראשים — — —	87—89
מיין ווילן פון מיינע קינדער — — —	89—102

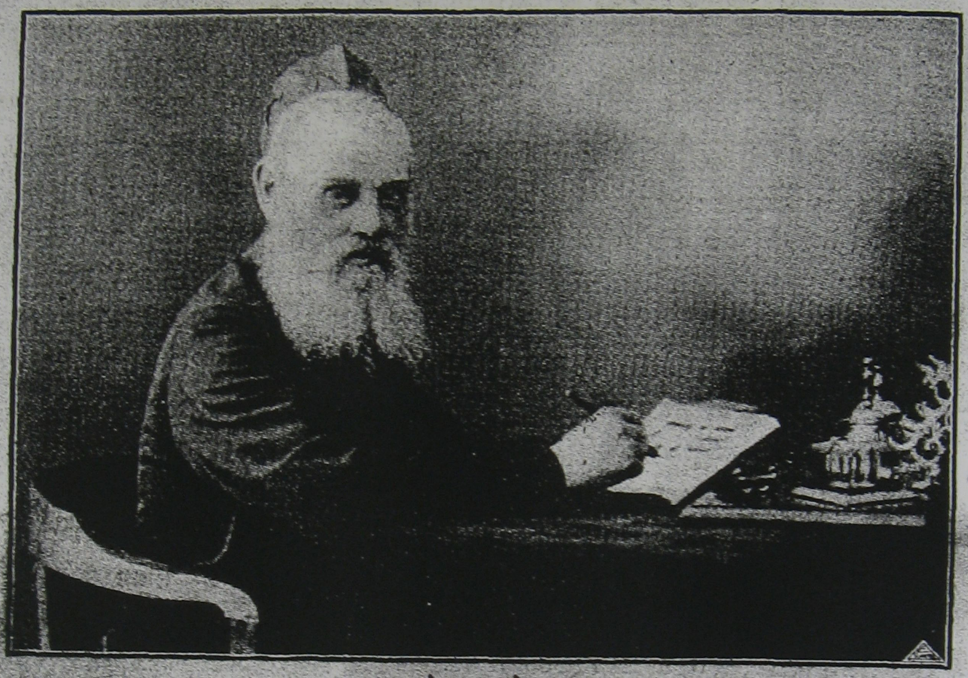

הרב ר׳ לוי גליקמאן נ״י.

(בשנת השבעים וארבע לחייו. לא״י)

די רעקאמענדאציאנס־בריוו פון דעם "קרן־הישוב" און "קרן־קימת" לטובת דעם בוך "זכרונות בית לוי"

ועד ההנהלה של
"אגודת ישראל" בבסרביא
מחלקת "קרן הישוב"

ב"ה קעשנוב ה' למנ"א תרצ"ד

אל כל אחינו בני ישראל הנדיבים שיחיו!

הנה הרה"ג ר' לוי גליקמאן שליט"א מכייראמטשא הקדיש הכנסת הריוח מספרו „זכרונות בית לוי". חציה לטובת „קרן הישוב" וחציה לטובת „קרן הקימת".

נבקש אפוא פני אחינו הנדיבים שי' להכניס את הספר הנז' לבתיהם ולהביא תועלת לבנין ארצנו הקדושה וגם ברכה לבתיהם

בכל הכבוד

יהורא ליב צירלסאהן אב"ד
דק' קעשנוב ורב הכולל דבסרביא

„קרן־קימת לישראל"

הלשכה הארצית בבסרביא.
קונטה־שיק בפוסתא No. 50018

קישינוב, 17. 7. 1934

ת ע ו ד ה

בזה הננו מאשרים, כי הרה"ג ר' לוי גליקמן מבייראמטשא הקדיש הכנסת הריוח מספרו „זכרונות בית לוי" חצי לטובת ה.קרן הקימת" וחצי לטובת „קרן הישוב".

אנו מצ"עים לכל העסקנים הציונים בבסרביא לרכוש ולעזור להפיץ את הספר הנ"ל ובזה יביאו תועלת לקרן הלאומית שלנו.

הקומיסר הראשי לקה"ק בבסרביא

נ. רויטמאן

המזכיר

ניסנבוים

«קרן־היסוד» קישינוב

לאחינו הציונים בכל אתר ואתר!

הר"הג ר' לוי גליקמן אב"ד דק"ק בייראמצה הוציא כעת את ספרו „זכרונות בית לוי". ההכנסה מהוצאת הספר מקדשת המחצה לטובת הקה"קל והמחצה לטובת קרן הישוב.

הנני מבקש כל חברינו הציונים לעזר בהפצת הספר בכל מה שיוכלו.

ברגשי כבוד ובברכת ציון
בא כח הדירקטוריום לקרן היסוד בירושלים

י. בערגער

ב"ה

א פאר ווערטער צו מיינע קינדער.

מיינע ליבע קינדער, איידעמס, שנורן, אייניקלעך און אור־אייניקלעך!

אסך צייט, מיה און ארבייט האב איך אוועקגעגעבן אט דעם דאזיגן ביכל וואס ליגט יעצט פאר אייך.

פון דעם תהום־הנשיה, פונ׳ם גרויסן אפגרונט, וואס איז פארשיט מיט שכחה און איינגעהילט אין א געדיכטן נעפל, אין וועלכן ס׳זינקט און ס׳געהט פארלוירן דער פראכט און גלאנץ פון א גאנצן דור, וועלכער שטארבט אפ אונטער אייערע פלייצעס, האב איך מיך באמיהט אפצוראטעווען חאטש עטליכע ארעמע קליינינקע קערנדלעך פון אייערט וועגן...

מיט אט א דעם באשיידענעם ביכל, וויל איך אויך זיין א שותף צו די, וועלכע שילדערן, באזינגען און באווייגען צו גלייכער צייט דאס לעבן פון דעם אפשטארבנדן אדער — ריכטיגער געזאגט — אפגעשטארבענעם דור...

קיין שרייבער בין איך ניט, און אויך ניט קיין בן־שרייבער. דעריבער בין איך נישט געקומען זיך נאריש מאכן און שרייבן עפעס א ראמאן. פון א בן־מלך מיט א בת־מלכה, איך שרייב אייך נאר זכרונות, ווי אויך פיל שעהנע מאמרים פון אידישן מאראל און חקירה.—

„זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור" — האט אונז די תורה געזאגט דאס מיינט, אז מיר זענען מחויב זיך צו באקענען מיט׳ן לעבן פון די פארגאַנגענע דורות, ווייל פונם לעבן פון יעדער דור קאן מען עפעס ארויסלערנען...

דעריבער, האלט איך דאס פאר מיין הייליגן חוב אייך צו דערצעהלן און שילדערן, נאך מיין כח נאך, דאס שענע און עהרליכע לעבן, וואס ס׳האבן דורכ־געמאַכט אונזערע עלטערן אין פארגאנגענעם דור.

— „פן יראה בעיניו, ובאזניו ישמע, ולבבו יבין, ושב ורפא לו", אפשר וועט דאס דערוועקן אין אייערע הערצער עפעס א געפיל און אין אייער מוח פארשטאנד ווי אזוי צו ערציהען דעם דור וואס וואקסט אונטער...

און אויב אט דאס דאזיגע ביכל וועט זוכה זיין צו האבן א השפעה אויף דער דערציהונג חאטש נאר פון מיין נאהענטן דור אליין, וואס שפינט ווייטער אונזער משפחה־פאדעם זעלבסט, וועל איך דאך וויסן, אז מיין ארבייט איז ניט געווען פוסט און אז מיין מיה איז ניט פארלוירן געגאנגן.

וויל אט דאס איז דאך מיין הייסטער און הייליגסטער וואונש — און אט דאס וועט אויך זיין מיין בעסטע טרייסט!

פאַרפאסער.

א פאר וועדטער.

דער בא־אלעמען־באליבטער רב, ר׳ לוי גליקמאן שליט״א פון ביירא‌מטשא לעבט איבער אנ׳אינערליכע טראגעדיע. ווי פיל טויזנטער פון זיין דור טראגט ער איבער גייסטיגע שמערצן, וועלן פון איין זייט איז מען רייך מיט זכרונות פון דער פארגאנגענער קינדהייט, וועלן אידישקייט האט געגלאנצט און פון דער צווייטער זייט, בא די עלטערע יארן, זעהט מען פאר זיך א שרעקליכן חורבן אויפן גאנצן פראנט פון דער אידישער גייסטיגקייט.

אַ מענש מיט א טעמפעראמענט, וויל ר׳ לוי, בא די עלטערע יארן זיינע, לאזן א צוואה פאר זיינע קינדער, א מין הדרכה. ער וויל זיי איבערלאזן א מין „דמית דיוקנין" פון אפאטער, וואס באווייזט זיך פארן קינד אין יעדן מאמענט ווען ער, דאס קינד, הויבט אן צו בלאנזען אין לאבארינט פין די שערי טומאה און לאזט זיך שוין אראפ צו באגעהן א חטא; א דמות דיוקנין וואס ערוועקט עהרע געפילן און טיפע בענקשאפט און האלט־אפ פון נידערטרעכטיגע מעשים.

אזא דמות דיוקנין לאזט איבער ר׳ לוי אין די דאזיגע זכרונות.

די דאזיגע „זכרונות בית לוי", זיינען אבער ניט נאר פאר די קינדער און קינדס־קינדער פונם פארפאסער. ערנסטע וועדטער האבן א וויכטיגע אויף יעדן. „דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב". ר׳ לוי האט טאקע דאס געמיינט; זאלן ערנסטע אויערן און א וואכיגע הארץ דערהערן א גוט וואדט, וועט עס געווים האבן אגוטן ערפאלג.

דעריבער פארדינט טאקע דער רב ר׳ לוי אטיפן יישר כח און א ברכה אויף גוטע אריכות ימים.

י. אפלבוים.

חנוכה, צום 5-טן חנוכה-לעכטל, פלעגט מיין מוטער פארגרייטן מילכיגע בייגעלעך. וועו דער עולם איז געזעסן מיט מיין פאטער און מקיים געווען די מצוה פון דער מילכיגער חנוכה-סעודה, פלעג איך מיך צושארן צו מיין פאטער, וועלכער האט מיך זעהר ליב געהאט, זייענדיג זיין בן-זקונים—און קינדעריש-נייגעריג שטעלן אים א פראגע:

— טאטע, פאר וואס איז א מצוה עפעס גראד אום חנוכה צו עסן מילכיגע בייגעלעך?

מיין טאטע האט מיר,—גלעטענדיג מיינע בעקעלעך געענפערט:

— מיין קינד, א איד דארף וויסן, אז אויך מיט דעם עסן טוט ער א מצוה, ווייל אז ניט, וואס זשע וואלט געווען דער חלוק פון אים ביז צו'ן א בהמה? דעריבער דארף א איד אויך ארעמע לייט פארזארגן מיט עסן, און ווי אויך דערמאנען די נסים וואס אידן האבן געהאט אום חנוכה דורך יהודיתן, וועלכע האט אנגעהאדעוועט הוליפורנוסן דעם אידישן שונא מיט מילכיגס און אים גע'הרג'עט.

שבועות פלעגט ער מיר געבן צו פארשטעהן דעם טעם פון מילכיגס עסן, ווייל אין פסוק שטעהט „דבש וחלב תחת לשונך", דאס מיינט מען די תורה, וועלכע איז געגעבן געווארן דעם ערשטן טאג שבועות, און איז זיס ווי האניג און געשמאק ווי מילך. — „אט דאס איז מיין קינד וואס איך קען דיר געבן צו פארשטעהן; און אז דו וועסט עלטער ווערן און זיין א כשר'ער איד, ה'עסטו פארשטעהן די זאך אסך טיפער". — פלעגט ער מיר ערקלערן.

ס'איז כמעט ניט געווען אז מ'זאל פארפעהלן א שלש-סעודות, אדער א מלוה-מלכה, אז מ'זאל ניט זיצן אינאיינעם און פארברענגען, נאכזאגן מאמרי-הסידות אדער גאר פשוט רעדן אין לערנען, און זיך מתווכח זיין אין עפעס א חק'רה-ענין. אין א צייט איז דאמאלס געווען, וועו אידן זענען ראוי געווען אנגערופן צו ווערן „עם הספר", דאס פאלק פון קולטור, ווייל א אידן א לערנער און א קענער, און ווער שמועסט נאך אז ער האט געשטאמט פון יחוס אויך, פון שוחטים למשל, פון רבנים, אדער פון גיטע אידן, האט אים דער פראסטער עולם געשעצט, אפגעגעבן כבוד, און געשטאנען פאר אים. „כעבדא קמא מאריה", ווי א דינער פאר זיין בעל-הבית.

ווייל ווי זאגן עס די חז"ל „התורה מתשת כחו של אדם" די תורה איידלט אויס אפילו דאס פארגרעבטקייט פון א פשוטן בן-אדם, און דער המון האט געהאט דרך-ארץ פאר'ן כתר-תורה פארן קרוין פון דער הייליגער תורה. נישט ווי אין היינטיגע יארן, וואס מ'האט אפשיי און דרך-ארץ פאר דעם עגל-הזהב. מעג ער זיין א גראבער נפש א טויגעניכטס, קוים פארמאגט ער נאר גלעט, אייגנס אדער פרעמדס, כשר פארדינט אדער גע'גזלט'ס גערעבעווועט'ס. אזוי האט ער כבוד פון דער וועלט און ווערט די קרוין פון דעם שטעטל...

ערב-פסח פלעגט מיין פאטער מאכן א סיום אויף א מסכתא און פארבעטן צו זיך עטליכע ארימע-לייט וועלכע ער האט מכבד געווען מיט בראנפן און פאר-בייסן, לייקעך, פלאדן געבליבענע פון פורים, און דערנאך מיט א געשמאקן ערב-פסחדיגן ראסל-פלייש.

דער טאטע פלעגט ברענגען עטליכע פרייד'יקלעך פון ציגעלעך וואס די

דאס ערשטע קאפיטל.

מיין פאטער און מיין מוטער ז"ל.

געבוירן בין איך אליין אין יאר תרי"ט, פיר טאג אין חודש תמוז אין בראצלאוו (פאדאליער גובערניע), מיין פאטער, ר' משה'לי שוחט ז"ל, וועלכער איז געווען דער עלטסטער, ד. ה. דער ראש, איבער די איבריגע דריי שטאט-שוחטים, איז געווען א גרויסער קענער פון ש"ס און פוסקים. חוץ דעם איז ער אויך געווען קלאר אין אלע ספרי-חקירה פון יענער צייט, ווי: עקידה, כוזרי ספר האמונות והדעות, חובת הלבבות און נאך. שוין אפגערעדט א בקי אין אהן א צאל חסידישע ספרים און אין תורות פין צדיקים. דערצו איז ער נאך געווען זעהר א באגאבטער שמועסער.

מיין פאטער, אלס דעם סאוראניער רב"ס א חסיד, פלעגט דאוועגען אין סאוראניער קלויז. בראצלאוו האט פארמאגט 5 שוהלן: דאס סאוראניער בית המדרש, דאס נייע בית-המדרש, דעם בראצלאווערס קלויז, נחמן פסח'לס קלויז און די שטאט-שוהל.

אז מיין פאטער פלעגט זיך, נאך מנחה-מעריב, אדער שבת באטאג נאכן שלאף, אוועקזעצן לערנען, האט מען שוין געווואוסט, אז דא וועט מען פון ר' משה'לי שוחט עפעס „נאשן", און וויפל שענע אידן („שענע אידן" האבן דאמאלס געהייסן אידן לערנער און אנשי-מעשה) ס'האבן זיך נאר געפונען אין בית-המדרש, שוין אפגערעדט פון פראסטן עולם, האבן זיך ארום אים צונויפגענומען און מיט גרויס נייגעריגקייט אויסגעהערט פון אים א מאמר-חז"ל „צוגעפעפערט" מיט עפעס א פשט'ל פון א רבי'ן און „פארבראקט" מיט א שען-חסידיש מעשה'לע, און הנאה געהאט.

איינער פון די ליכטיגסטע שטריכן פון מיין קינדערישער פארגאנגענהייט, איז מיין פאטערס אויפפירן זיך אין א יומא דפגרא ווי א שטייגער חנוכה, פורים, ל'ג-בעומר וכדומה אזעלכע ימים-טובים. אדער אין די יארצייט-טעג פון צדיקים און גוטע אידן.

אין אזא יומא דפגרא פלעגט זיין התנהגות זיין איינצוליידן צו זיך בעלי-בתים אן אונטערשיד פון וואס פאר א יחוס אדער מדרגה זיי זאלן ניט זיין. שענע אידן, לומדים, חסידים, אדער פראסטע פשוטע אידן פון א גאנץ יאר זענען אים געווען אלץ איינס איינגענעם צו פארברענגען מיט זיי.

מיין מוטער חיה'לע ע"ה פלעגט שוין אנגרייטן אויף די געשפרייטע טישן משקה און פארבייסן. מיין פאטער ז"ל מיט די גסט פלעגן זיך ארומזעצן און זיך לאזן וואוילגעהן. דערביי האט מען געוואגט מאמרי-צדיקים, גוט-אידישע תורות און טאג-ענינים; דאס אלעס צושמעלצן מיט א פאר שענע חסידישע פרעה-ליכע נגונים און רקודים.

מיין מאמע ע"ה פלעגט שטראלן פאר פרייד, און אויף איר פנים פלעגט זיך צוגיסן אמת'ע אידישע שמחה און פלעגט דערביי זאגן, אז אין איר טיש איז א מזבח בא וועלכן אידן זענען נהנה מזיו השכינה.

דערביי געזאגט: „דער אריכאן איז אויסגעמוטשעט נעביך פונ'ם וועג, איז שטענ־דיג פארווייסט און פארוואגלט, נע ונד' דארף ער זיך אויסרוהען: אַי, וואס ס'וועט מיר אויסקומען צו שלאפן א ביסל נידריגער צוקאפנס — וועט מיר דערפאר זיין הויך צוקאנפס אויף יענער וועלט"—אזוי זאגן די הייליגע ספרים. אירע ספרים פון וועלכע זי האט געשעפט איר לומדות אין אידישקייט זיינען געווען: דער שבט מוסר, מנורת המאור, עץ חיים, קב הישר וכדומה. דורך די דאזיגע ספרים האט זי באקומען א גרויס בקיאות אין פיל מאמרי חז"ל, זי פלעגט זיך אסך מאל אריינמישן אין א שמוס וואס דער טאטע פלעגט פירן מיט אייניגע בעלי־בתים, און זי פלענט א זאג טון עפעס א מאמר חז"ל, טאקע טעקסטועל מיטן „לשון".

מיין מוטער האט נאך געלעבט נאך מיין פאטערס טויט 18 יאר, 70 יאר איז זי אלט געווען, ווען זי איז געשטארבן, און אלע אירע יארן פלעגט זי זיך אפגעבן מיט צדקה ואכן ווי: קצבה, לחם־עניים, ליכט אויף שבת, וכדומה.

מיין מוטער ע"ה האט פארמאגט א ספעציעלן טאלאנט, קען מען זאגן, צו דאָקטעריי. אזוי פלעגן דאקטוירים זאגן. אראפנעמען א בילמע פון אן'אויג איז באָ איר געווען דאס לייכטסטע. ס'האט זיך אמאל געמאכט עקיבא דעם רופא אונזערן א בילמע אויף איין אויג, האט ער זיך ניט געשעמט און זיך מטריח געווען צו מיין מאמען, און מיינט איר וואס? די מאמע האט זי אים אראפגענע־מען ווי גלייך גאר אויף דער וועלט ניט געווען. איך אלס א נייגעריג קינד האב זיך געוואונדערט און געפרעגט גלייך דעם רופא: „ווי קומט עס אז א דאקטאר זאל זיך גאר געהן היילן ביי דער מאמען? איך ווייס נאר, אז מיין מאמע איז א פרומע, און אז זי געהט אריין צו א חולה ווערט אים גרינגער אין איר זכות, אבער זי זאל גאר היילן דאקטוירים"?!

— יאָ, מיין קינד! — ענטפערט מיר ליבליך עקיבא דער רופא — דיין מאמע איז טאקע א פרומע כשר'ע אידענע, אבער דערצו איז זי אויך א שטיק דאקטאר. און אזוי איז טאקע געווען! ווי ערגעץ א ערנסטער חולה, ווי א גע־ווינערן וועלכע איז שווער געגאנגען צו קינד, האט מען זיך אהן מיין מאמען נאָט געקענט באגעהן. אַ האלבע נאכט פלעג מען איר אנקלאפן און זי רופן צו א יולדת. דאקטוירים פלעגן זי רופן צו א חולה און זיך מיט איר באַראטן ווי מיט א חבר פון זייער צעך.

פארשטענדליך, אז קיין געלט האט זי דערפאר אויף איר לעבן ניט גענומען. און אז מ'איז צו איר שטארק צוגעשטאנען אז זי זאל דוקא יא נעמען פאר איר טרחה, האט זי דאס געהייסן צוטיילן ארימע לייט.

ווען זי האט זיך געפעלט, זענען אין בראצלאוו געווען געשלאסן אלע קלייטן, און ערשט דאמאלס האט מען זיך ארומגעקוקט און געזוכט ווי אירע משפחות האט די אידענע אוגטערגעהאלטן שטילערהייט מיט איר אפגעבן זיך מיט צדקה.

דאס דריטע קאַפיטל

מיינע «חקירות» אין געלט־פראגן.

ווי געזאגט, בין איך געווען ביי מיין טאטען דאס בן־זקוניס'ל דאס קלענסטע קינד, און דעריבער פלעגט ער מיך שטאַרק ליב האבן, ער פלעגט זאגן, אז איך

חאפ זיין אנבליק, און בין אינגאנצן גערטן אין אים סיי מיט מיין אויסזעהן, און סיי מיט מיינע פעהיגקייטן.

פון קינדווייס אן בין איך געווען טשיקאווע צו וויסן יעדער זאך, און אומע־טום האב איך געשטופט דאס נעזל און פארשיט מיט פראגן.

פרייטאג, אז מיין טאטע פלעגט אהיימברענגען דאס ביסל מינץ פון דעם בעל־טאקסע שכירות פאר דער וואך, איז ניט אווענק קיין שעה און פונם געלט איז שוין קיין זכר ניט געווען; דאס האט די מאמע אפגעטראגן א חזב, וועלכן זי איז געווען שולדיג, דאס, „טראג אריין — זאגט דער טאטע צום מאמען — הערשל סעטשניק, וויל ער האט מן־הסתם ניט אויף שבת, ער ויצט אהן ארבייס". און אזוי איז דאס גאנצע מינץ צו טרענצלט געווארן.

צוקוקנדיג זיך צו די געלט־אפעראציעס האבן זיך אין מיין קינדערשן מח אנגעהויבן ערווענקן פארשידענע פראגן, ביז איך בין ענדליך א מאל אין א פרייטאג־צו־נאכטס, געדענק איך, צוגעשטאנען צו מיין טאטן בעת ער האט אריינ־געקוקט אין א ספר און איהם געפרעגט:

— טאטע, פארוואס נעמסטו אלע פרייטאג געלט ביי חיים דעם נאמן פון דער טאקסע? דערפאר וויל די ארבייטסט, דו גיבסט זיך אפ מיט חלפים, און הארעווסט אפ די וואך בא שחיטת עופות און בהמות, אנדערע בעלי־מלאכות, סטאליערס, שניידערס און אנדערע, נעמען געלט פאר זייער ארבייט, פאר זייער שווערער הארוואניע! אבער פון וואנען־זשע נעמט א בעל־הבית געלט?

מיין פאטער האט מיך געענטפערט אויף די קניה, מיר א גלעט געטון די בעקלעך און מיר געענטפערט:

— הער זיך צו מיין קינד און איך וועל דיר געבן צו פארשטעהן; ארבייטן — ארבייט א יעדער אייגער, סיאיז אבער דא חילוקים, פארען אייניגע וואס פארדינען גרינגער דאס שטיקל ברויט, און פארען וידער אייניגע וואס פארדינען שווערער, אזש למשל, זאג מיר נאר, מיין קינד, צו וויסטו וואו די מאמע נעמט מעהל אויף צו באקן?

— ביי שרה גאלדע דער מוטשניטשקע! — ענטפער איך.

— און אז די מאמע נעמט ביי איר מעהל צאלט זי איר דערפאר? —

פרעגט מיך וידער דער טאטע.

— יא! ענטפער איך אים.

— נו — זאגט מיר דער טאטע — געזי, שרה גאלדעס מאן, איז דאך א בעל־הבית?

— נו!—ענטפער איך וידעראמאל—פאר דעם מעהל נעמט ער טאקע געלט אבער וואו נעמט ער מעהל?

— ער קויפט ביי די גויים קארן, וויץ, מאלט דאס אפ אין מיהל, האט ער מעהל צום פארקויפן — ענפערט מיר דער טאטע.

— יא, טאטע—ענפער איך אים — אבער וואו־זשע האט ער געגומען געלט אויף צו קויפן וויץ? — שיס איך אויס מיט מיין נייער פראגע.

מיין פאטער איז אביסל פארוואונדערט געווארן פון מיין לעצטער פראגע און רופט זיך אן צו מיין מאמען: „זעה נאר חוהלע, וויי דיין זון לאזט זיך ניט אבי וויאזוי". און ער נעמט זיך געלאסן מיר גיבן צו פארשטעהן:

— וואס פארשטעהסטו ניט מיין קינד, די גויים וועלכע זייען זייערע פעל-דער שניידן דאס אפ, וויין דאס אויס, און ברענגען דאס ברויט אויפן מארק, קומט געצי און אנדערע סוחרים בארגן ביי זיי אויס וויין אדער קארן, און אז זיי פארקויפן דאס מעהל געבן זיי אפ די גויים.

— יא, טאטע וויל איך דיך טאקע פרעגן: אז זיי געבן יא אפ די גויים דאס געלט, וויי זשע נעמען זיי געלט אויף עסן?

— די מוטשניקעס קאסט דאס מעהל וועלוולער און זיי פארקויפן דאס טייערער, פארדינען זיי און האבן אויף צו לעבן—ענפערט מיר דער טאטע.

— פארוואס קומט זיי געלט? זיי הארעווען דען? די גויים פירן דעם וויין, די מיהל מאלט דאס מעהל, און דער מוטשניק קומט און נעמט ריוח!..

— פארוואס הארעווען זיי ניט — זאגט מיר דער טאטע — זיי הארעווען אזוי גוט וויי איך, וויי וואלט איך געגעמען עופות און בהמות צום שחטן וועו מען ברענגט מיר ניט? אווי איז די וועלט, איינער מוז אנקומען צום צווייטן, פון זיך אליין קאן גארניט געטון ווערן, און דעריבער טאקע מוז ליב האבן איינער דעם אנדערן, אלצאיינס צו ער איז א איד אדער א גוי. ארבייט איז דא פאר יעדן איינציגן, און דעריבער אז איינער כאפט אויס באם צווייטן די ארבייט מוז מען רחמנות האבן אויף אים און אים העלפן, וויי די תורה זאגט — „וכי ימוך אחיך והחזקת בו" — אז דיין ברודער וועט פאראַרעמט ווערן זאלסטו אים מיטהעלפן... דו ביסט נאך צו יונג מיין קינד, או דו זאלסט דאס קאנען פארשטעהן...

— טאטע, דו זאגסט אז איינער כאפט אויס ביים צווייטן די ארבעט, פאר וואס־זשע איז דאס אזוי, און פארוואס דערלאזט מען עס?

נו לאז שוין זיין געגוג מיין קינד! — בייזערט זיך שוין גוטמוטיג אויף איר מיין טאטע, וועראַנדיג ענדליך מיד פון מיינע קינדערישע פראגן, — עס אפ, לייען אפ קריאת שמע און גיה שלאפן געזונטערהייט.

דאס פערטע קאפיטל.

א איד מיט א פעקל.

איינמאל אין א ווינטער — געדענק איך — זענען אנגעקומען צו אונז עטליכע אורחים, צווישן וועלכע ס׳זיינען געווען א פאר שענע יודן, אפגעקומענע און אויך א צווי גוט־אידישע אייניקלעך.

אזעלכע בכבודיגע אידן זענען אליין אין די הייזער ניט געגאנגען, פלעגט דער טאטע געהן פון זייערט וועגן. פיל מאל פלעגט זיך מאכן וואס דער טאטע פלעג אליין אויסלייגן פון זיין קעשענע, בכדי ניט דערקוטשען צו־פיל די גבירים, און דערנאך צו ביסלעך דאס צוריק אפמאכן.

די אורחים זיינען אפגעווען ביי אונז א צייט, איבער די שנייען און זא־ווערובעס. ס׳איז געווען אונמעגליך צו פארן, האבן זיי פאמעליך מיט דער הילף פונם טאַטן צונויפגעזומען א ביסל געלט.

וועגן דעם ענין פון געבן צדקה האב איך אמאל געהערט אנ׳אנעקדאט דאכט זיך וועגן ר׳ יחזקאל פראגער זצ״ל, וועלכער איז גלייכצייטיג געווען אויך א גרויסער גביר. ס׳זעגען אַמאל אריינגעקומען צו אים צווי חשובע שטאט

בעלי-בתים וועלכע האבן צונויפגענומען וועגן «פדיון־שבויים» ד. ה. וועגן א אומשולדיגן אידן וועלכן מ׳האט איינגעוועצט אין הפיסה.

ר׳ יחזקאל פראגער ז״ל האט ארויסגענעמען עטליכע רענדלעך און זיי געגעבן. אז זיי זענען ארויסגעגאנגען רופט ער זיי צוריק, און גיט זיי נאך א פאר רענדלעך, בלייבן זיי שטעהן פארוואונדערט: „וואס-זשע איר האַט דען קארג געגעבן, וואס איר גיט נאך צו די פאר רענדלעך? און אויב נאך געבן האט איר דאך געקענט אונז געבן מיטאמאל. מיר פארשטעהן אייך ניט״ זאגן זיי אים.

— הערט זיך צו חשובע אידן — ענטפערט ער זיי — אז אַיר זענט אריינגעקומען און מיר דערצעהלט פון דעם גרויסן אומגליק וואס ס׳האט געטראפן יענעם אידן וואס איז געווען א גביר און א פיינער מענטש, און איצט אז ער איז בא אזא מדרגה אז מ דארף פאר אים צונויפנעמען נדבות, האט דאס מיר זעהר צעבראכן מיין הארץ און כ׳האב ארויסגעפאפט עטליכע רענדלעך און אייך געגעבן. אז איר זענט נאר ארויסגעגאנגען איז מיר דורך א מחשבה: קארג גבירים זיינען פאראן אין שטאט? וואס האב איך זיך עפעס אזוי צושפרייט? און איך האב באלד דערפילט אז איך האב געגעבן ניט ווייל איך בין א מחויב צו געבן וויל די תורה הייסט אזוי, נאר אויס רחמנות. דערפאר האב איך אייך צוריקגערופן אייך צו געבן מיין נדבה שוין ניט מחמת רחמנות, נאר ווייל די תורה הייסט געבן. אט דאס מיינט דער פסוק „נתן תתן לו ואל ירע לבבך בתתך לו״ איז דאך קשה וואס הייסט „דו זאלסט ניט האבן קיין שלעכט הארץ וועז דו וועסט אים געבן. געבן צדקה איז דאך אדרבה א סימן אויף גוטהארציגקייט? און וואס באדייט דער צווייענדיגער אויסדרוק „נתן תתן - געבן זאלסטו געבן״? די גמרא זאגט, אז אין ראש השנה וועלט אין הימל באשטימט יעדן זיין פרנסה אויף א גאנץ יאר. נאר ווייל באם מענטשן איז דאך דא די בחירה צו געהן אין גוטן אדער חלילה אין שלעכטן וועג, נעמט איינער צו באם צווייטן די פרנסה, אבער א יעדער איד דארף וויסן, אז אויב ער האט יאַ פרנסה און צווייטער ניט, הייסט דאס, אז יענעמס חלק פרנסה איז בא אים. איז עַל פי אמת וואלט ער אליין באדארפט אריינטראגן דעם אריימאן זיין חלק, ווייל ס׳קומט אים, און וועט שמועסט נאך וועז מ׳קומט צו אים מאנען דארף ער אנטקעגן טראגן זיין חוב וואס ס׳קומט פון אים. אז איר זענט צו מיר אריינגעקומען נעמען פאר דעם אפגעקומענעם גביר וועלכער זיצט אין תפיסה פאר א בלבול נעבעך, הייסט דאס, אז איר זענט געקומען אפנעמען ביי מיר א חוב פאר אים, ווייל זיין חלק פרנסה ליגט ביי מיר, און איך בין דאס אַ מחויב אפצוגעבן... אט דערפאר זאגט אונז די תורה: „אל ירע לבבך בתתך לו״ שוין אפגערעדט, אז דו טארסט ניט האבן קיין שלעכט הארץ, מיינענדיג אז דו האסט צופיל געגעבן, נאר „אל ירע לבבך״ ס׳זאל דיר ניט קאליע וועהן דיין הארץ בשעת דו גיבסט „אי, אַי, אַי! ס׳איז דאך א ג-ט׳ס רחמנות אויף יענעם נעבעך״, ווייל ״נתן״ אויב דו האסט איינמאל געגעבן פאר רחמנות איז „תתן״ דארפסטו נאכאמאל געבן, ווייל דו ביסט אים שולדיג.

און אט דאס מיינט די גמרא „נתן תתן—אפילו מאה פעמים״ זאלסט געבן אפילו ביז הונדערט מאל, דאס מיינט מען—ביז דו וועסט בא זיך פועלן אז דו גיבסט ניט קיין נדבה נאַר דו צאלסט אפ דיין חוב...

וועגן דעם ענין־צדקה קען מען נאך צוגעבן: דוד המלך האט געזאגט „כי ממך הכל ומידך נתנו לך" ד.ה. פון דיר, ג־ט, באקומען מיר אלעס און פון דיין האנט האבן מיר דיר געגעבן, דאס מיינט: אין ענין קרעדיט זיינען פאראן פירערלייַ קאטעגאריעס: די 1-טע קאטעגאריע זיינען יענע וועלכע צאלן אפ א חוב פונקטליך צום טערמין. די 2־טע קאטעגאריע זיינען אזעלכע וואס דער קרעדיטאר דארף געהן מאנען זיין חוב` אבער אז ער מאנט, גיבן זיי אים אפ צום טאג פונקטליך ווי אזוי מ׳האט געריעדט. די 3־טע קאטעגאריע זיינען די, וועלכע זיהען אביסל אפ. און פירן א ביסל דעם קרעדיטאר פון היינט אויף מארגן און פון מארגן אויף איבערמארגן אבער דאך גיט ער אפ דעם חוב, די 4-טע קאטעגאריע איז די, וועלכע פירן אזוי לאנג ביז דער קרעדיטאר איז זיך אינגאנצן מיאש און דער חוב ווערט פארפאלן. פארשטעהט־זיך אז אזא סארט צאלער באקומט שוין מעהר ניט קיין קרעדיט, די ערשטע קאטעגאריעס אבער באקומען וויידער קרעדיט יעדער איינער נאך דעם אופן ווי אזוי ער צאלט.

אט דאס מיינט „ומידך נתנו לך" ס׳איז ניט מעהר וואס ג־ט האט אונז דאס געלט אנטליהן, און מיר דארפן אים דאס אפגעבן, דעריבער דארף על פי אמת דער פארמעגליכער אליין אפטראגן דעם ארימאן זיינס וואס ס׳קומט אים: על כל פנים געבן ווען מ׳קומט אים מאנען, אבער דער וואס זאגט זיך אפ אינ־גאנצן פון צוגעבן יענעם, יענער ווערט שוין־אן אינגאנצן בייס רבש״ע דעם קרעדיט, און ער לייהט אים שוין מעהר ניט...

ווי געזאגט איז אין יענער צייט, פון וועלכע איך שרייב, געווען א שטארקע קעלט און גרויסע זאוועראכצס, און די אורחים האבן איבער די קעלטן ניט געקענט אפפארן. זיצט מען זיך אזוי אין דער וואראמער שטוב, דער טאטע, די אורחים אין אייניגע שטאט־בעלי־בתים און מ׳שמועסט, פלוצים דערהערט זיך א שטארק קלאפן אין דער טיר מיט א פויערשן חתוך־הדבור „העי, רעזניק, וואָט זשידאַ־ניאַק באָלאָגאָ ק׳וואַם" *) מ׳האט זיך אלאז געטון צו דער טיר. דער טאטע ע״ה איז ארויס אויף דער טיר און דערזעהן א שליטן שטעהן און אין שליטן ליגט אַ איד עפעס שטארק אנגעפעלצט און קרעכצט. נאך אים איז ארויס די מאמע, מ׳איז צו צום שליטן, דער איד קוים וואס ער רעדט: „הייליגע אידן, נעמט מיך אריין צו אייך אין שטוב; איך קען אליין ניט אראפקרוכן, ווייל ס׳טוט מיר שטארק וועה א פוס". וויפל מענטשן ס׳זענען נאר געווען אין שטוב האבן זיך א לאז געטון צום שליטן, און פאמעליך אויף די הענט אים אריינגעטראגן אין שטוב אריין און אים אנידערגעלעגט אויף א סאפקעלע נעבן דער הארובע; פאוואלינקע האט מען געגומען אראפציהען פון אים די וואונטערדיגע מלבושים, א בורקע, דערנאך א פיינעם טכורענעם טוליף, און פון די פיס אַ פאר גוטע פוסליס. בקיצור מ׳האט געזעהן אז מ׳האט דא צוטון מיט אנ׳אנשטענדיגן און ניט־ארעמען אידן, דער איד האט אנגעוויזן אויף א שען רענצעלע וואס ס׳איז ג־שטאנען נעבן דער טיר און געגעבן מיין פאטער דאס שליסעלע, אז ער זאל ארויסנעמען פון דארטן געלט און באצאלן דעם גוי שכר עגלה, דער טאטע האט אבער ניט געוואלט בשום אופן נעמען אין דער האנט איריין קיין אומגעצוהלט געלט, האָט ער אויסגעלעגט פון זיין געלט און באצאלט דעם גוי.

*) העי, שוחט אט אקראנק אידל צו אייך.

מיין מוטער האט שוין געוואלט וויסן וואס דעם אידן איז, טאמער וועט זי אים קאנען באהילפיג זיין מיט אירע רפואות, אבער דער איד האט שטארק געציטערט פון קעלט, האט אים מיין מאמע געבעטן: „ר׳איד, אפשר וועט איר איבערגעהן אין קיך אריין און זיך ארויפלעגן אויפן אויסגעהייצטן אויוון, וועט איר זיך אביסל דערווארעמען, ווייל דא דרעהט מען זיך איז קאלט". דער איד האט זיך קיין סך ניט געלאזט בעטן, מ׳האט אים צוגעהאלפן און ער איז א־רויפגעקראכן אויפן אויוון, די מאמע האט דעם אידן דערלאנגט א גלעזל טיי, דער איד האט זיך דערווארעמט און איז געקומען א ביסל צו זיך. האט מען אים גענעמען אויספרעגן ווי דער שטייגער איז ביי אונז אידן: „מה שמך, ר׳איד? פון וואנעט איז א איד? און וואוהין פארט א איד?" אבער דער איד האט געבעטן מ׳זאל אויף אים ניט האבן קיין פאריבל, ער קען ניט ענטפערן אויף דעם אלעמען וואס מ׳האט אים געפרעגט, און אז ער מוז רעדן מיט מיינע עלטערן אויג אויף אויג. דער עולם האט געמוזט ארויסגיין און דער איד האט עפעס דערציילט דעם טאטן, איז דער טאטע ארויסגעקומען פון דער קיך און געזאגט דעם עולם: „ליבע אידן, כ׳בעט אייך, אז איר זאלט זיך אין דער גאנצער געשיכטע מאכן נישט וויסענדיג, נישט ברענגען פארן מויל אפילו אז צו מיר איז צוגעפארן עפעס א איד, עפעס א גביר, וכדומה אזעלכע דבורים, ווייל אז ניט שטעלט איר דעם אידן אין א סכנה." דער עולם האט פארשטאנען אז דא האנדלט זיך עפעס וועגן א ערנסטן ענין, האט מען מסכים געווען.

מיין מוטער האט זיך דערווייל געענעמען צו דעם אידנס קראנקן פיס, אויפן פיס איז געווען עפעס א געשווילעכץ כמעט ווי א רויז. די מאמע האט גע־זהען, אז זי האט דא צו טון מיט א ערנסטן חולה, האט זי זיך באנוצט מיט אירע אלע צעהן מאס קענטעניש וואס זי האט פארמאגט, און אנגעוענדעט זיי צו פארהיילן דעם אידן זיין קראנקען פיס. זי האט געמאכט אלערליי זאלבן, פלאס־טערלעך, וואסערלעך און געלייגט אויף דער מכה, דאס געשווילעכץ האט זיך צו ביסלעך אונטערגעגעבן און דעם אידן האט אנגעהויבן גיין בעסער.

אין משך פון דער צייט איז דער איד געווארן שטארק היימיש אין שטוב, און זיך געפילט ווי אנ׳אייגענער. נאר מעהר ווי מיט אלע האט ער זיך געהברט מיט מיר. איך בין אים שטארק געפעלן. זייענדיג אלט 8־יאר האב איך שוין דא־מאלס געלערנט ביי א גמרא־מלמד. געבן לערנען פלעג מיך מיין טאטע צום בעסטן מלמד וואס ס׳איז נאר געווען אין שטעטל און קוקענדיג אויפן טאטן פלעגן די שענסטע בעלי־בתים אפגעבן צו דעם מלמד זייערע קינדער, ס׳איז גע־ווען א כבוד פאר זיי, אז זייערע קינדער זאלען לערנען אינאיינעם מיט לוי׳ניון משהלע שוחט׳ס.

דער איד פלעגט מיך אמאל וועלן אונטערהאפן אין א שטיקל גמרא, אבער איך האב מיך ניט געלאזט, א דרעה מיטן גראבן פינגער, א שפרינג אונטער, און שטענדיג זיך ארויסגערעהט, דער איד איז געווען א גרויסער לערנער האט דאס אים משונה-ווילד הנאה געטוהן.

אקיצור, איך בין געווארן מיט דעם אידן א גאנצער „שמעלקע", איך פלעג אים אפט מאל זינגען חזנישע שטיקלעך, חסידישע נגונים. און ער פלעג פון דעם גאר אנקוועלן, א שעהן שטימעכל אנ׳אלטל האב איך געהאט און א גוטער אויער איז

ביי מיר אויך געווען, פלעג איך גוט איבערנעמען און דאס נאכזינגען פונקטליך. און אזוי ווי שרייבן און רעכענן האָט מען ביי מלמדים ניט געלערנט, פלעג ער מיט מיר לערנען שרייבן און רעכענען, און איך פון מיין זייט, פלעג דאס שלינגען מיט גרויסן אפעטיט, פלעג זיך פלייסן און דאס פלינק איבערנעמען.

מיט דער צייט האט זיך דער פוס ביים אידן פארהיילט, און דער איד האָט גענומען איינפאקן זיינע זאכן און זיך געקליבן אין וועג אריין.

פאָרן פאָרן האט דער איד אריסגענומען שהנע עטליכע רובל צו באצאלן פאר דער צייט וואס ער איז געווען ביי אונז און פאר די רפואות, אבער מיינע עלטערן האבן בשום אופן ניט געוואלט נעמען: „אז ס׳וועלן זיך אייך פארבעסערן די געשעפטן—האבן זיי אים געזאגט—וועט איר דאס צוטיילן ארימע לייט״ דער איד האט זיך אבער ניט געלאזט און האט מיט געוואלד אנידער געלעגט. 8 רובל, 3 רובל נעמט אייך אפ ר׳ משה—זאגט ער דעם טאטן— איר האט דאך זיי אנומעלט אויסגעלעגט פאר אָרימעלייט, און 5 רובל צוטיילט וועמען איר פארשטעהט״.

דער איד האט זיך הערציך געזעגענט, באזונדערס מיט מיר, ער האט מיר געגעבן א ווארעמען קוש אין בעקל און אין צווייטן א גאנץ אידישליכן קניפ געטון, א קוש געטון די מווזה און האט פארלאזט אינזער שטוב...

מיין יונג הערצל איז פארקוועטשט געווארן, און אין די אויגן האבן זיך מיר געשטעלט טרערן... — — —

רבש"ע, אז דו זאלסט זיך מרחם זיין אויף דיין ארעמען פאלק ישראל!"

— עפעס האט אונזער „אתה בחרתנו" געמאכט באנקראט–רופט זיך אן א איד, לויטן אויסזעהן א גאַנץ הערליכער — מיר קומען גאר אויס אדרבה נידריגער פון אלע שלעקער. רחמנא ליצלן!

היות דער איד האט דא אנגעריהרט די סאמע טיפסטע און אנגעוועהטאגסטע אידישע פראגע, האט דאס מיך טיף געריהרט און איך האב זיך געגעמען אריינ־לאון אין א גאנץ לאנגן שמועס.

צווישן דער חברה זענען געווסן א פאר משכילים אויך. האבן זיי זיך, ווי דער שטייגער איז, ניט געלאזט און מיך פארווארפן מיט א גאנצער נעץ פראגן. געוואלט האבן זיי, אז ס'זאל אויסקומען אויף וייערן; או דער „אתה בחרתנו" איז נישט מעהר ווי א בבא מעשה. און או אלסדינג פירט זיך בדרך הטבע, נישטא קיין השגחה, נישטא קיין „בחורה שבאומות", און אז ס'איז נישטא חלילה נישט קיין דין אין נישט קיין דיין, ס'הייסט, נישט קיין שכר און נישט קיין עונש, וועט דאך ממילא אויסקומען או זיי מעגן זיך נאכגעבן די שמד, זיך ממלא תאוה זיין, און קיינעם נישט זיין מחויב קיין חשבון אפצוגעבן.

— „קוב"ה לא עביד דינא בלא דינא" — האב איך געענטפערט דעם ערשטן, ד. ה. ג־ט שטראפט חלילה ניט אין דער וועלט אריין, אויב מ'האט זיך דאס כשר נישט פארדינט. וועז איך זאלן זיין אַחדות, מקיים זיין די מצוה פון „ואהבת לרעך כמוך" ליב האבן איינער דעם אנדערן, א מצוה פון וועלכער— או מ'זאל זיך גוט צוקוקן — הענגען פון איר אפ אלע מצוות פון דער תורה, דאמאלס וואלט געווען, „אני ד'" דאס הייסט רחמים, ווייל „ד'" איז דאך מדת הרחמים. די גמרא זאגט, או דאס אנדערע בית־המקדש איז חרוב געווארן איבער שנאת־חנם, איז דאך די קשיא: מעהר קיין חטאים האבן שוין איך ניט געהאט, נאר דעם איינאנאייציגן חטא? נאר איך האב אין דעם ענין געהערט אמאל פון א גרויסן גאון א שענעם מאמר:

דער מדרש זאגט אויף דעם פסוק אין שיר השירים „כאהלי קדר כיריעות שלמה" ד. ה. אזויווי די געצעלטן פון קדר זענען שווארץ פון דרויסן און ווייס פון אינווייניג, אזוי זענען די מעשים פון די אידן שווארץ פון דרויסן און ווייס פון אינווענדיג' האט דער דאזיגער גאון אויף דעם געזאגט, או דאס מיינט מען די צייט פונם ערשטן חורבן וועלכער איז געקומען איבער די דריי עבירות: עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, — געצענדינערייי, זנות, און בלוט פארגיסונג. אין דער צייט וועז אידן זענען געווען שווארץ פון דרויסן איבער די דאזיגע דריי עבירות, זענען זיי געווען ווייס פון אינווייניג. זיי זענען געווען מענטשן מיט גרויסע מעלות, ווי די גמרא רעכנט אויס: „אַניני הדעת", מענטשן מיט איידעלען פארשטאנד; זיי האבן זיך ניט געזעצט עסן מיט אבי וועמען, ניט געערעדט מיט דעם וואס ס'איז ניט כדאי צו רעדן, וכדומה אזעלכע מעלות וואס די גמרא שרייבט זיי צו.

אנדערש איז אבער געווען אין די צייטן פון חורבן בית שני. דאמאלס זענען אידן געווען זעהר שען פון דרויסן, זיי האבן פארמאגט אסך זיסע ריידעלעך אין זייער שפראך, און געגארט אייגער דעם אנדערן מיט זעהר שען אויסשטעלן זיך און פיין אויסרעדן זיך און חנדלעך אלערליי, אבער אינווענדיג זענען זיי

געווען שווארץ, פארביסן, און זיי האט געברענט דער שנאת חנם ווי א גיפטיגע שלאנג. אט דאס קלאגט אונזער גרויסער משורר דוד המלך ע"ה „אויה לי כי גרתי משך שכנתי עם אהלי קדר", וועה איז מיר געווען נאכן ערשטן חורבן ווען מ'האט מיך פארטריבן אין ערשטן גלות, אין גלות בבל, אבער דאך בין איך נאך א משך פון 70־יאר אויסגעלעזט געווארן, אבער „רבת שכנה לי נפשי עם שונא שלום" נאכ'ן צווייטן חורבן, איז דער גלות אזוי לאנג און איך לייד אהן א סוף שוין בא די 2000 יאר, ווייל „שונא שלום" ווייל די זינד פון שנאת חנם איז גרעסער פון די 3 שארפע עבירות פונם ערשטן חורבן, אַ משל דערצו:

אין אַ קליין שטעטעלע איז אַמאָל אַראָפּגעקומען דער קייזערליכער לייב־דאָקטאָר צו זעהן זיך מיט זיין משפחה. אידן האָבן דאָס דערווייל אויסגענוצט, בא יעדן האט זיך אנגערופן עפעס אַ פערלאַזט מיחוש'ל, עפעס אַ וויטיגל אין וועלכן ער וואָלט, ווען נישט דער קייזערלכער דאָקטאַר, אינגאַנצן פארגעסן, אַנדערע ערנסט קראַנקע, און מ'האט באַלאַגערט דעם דאָקטאָר. דער דאקטאר האט געוואָלט צופרידענשטעלן די אידן פון זיין געבורטס־שטעטיל און האט יעדן א־ריינגעלאָזט, געווענהנליך אייניציגוויים. פלוצלים קומט אַרויס איינער אַ חולה פונם דאָקטאָרס צימער שטאַרק אויפגעלעגט, גייט אים אנטקעגן אַ צווייטער חולה און הויבט אים אָן נייגיהעריג אויסצופרעגן, דערצעהלט אים יענער אַז אַזויוויי ער איז שוין אַסך יאָרן קראַנק און האָט שוין איבערגעטוהן אלערליי מיטלען אין דער וועלט, האָבן זיי אים גאָרניט געהאָלפן, האט ער זיך שוין כמעט מיאש געווען אַמאָל נאַך געזונט צו ווערן, און דאָ פלוצים קומט אָט דער וואונדערלי־כער דאָקטאָר אָון הייסט זיך אים באָרן 2 חדשים אין די וואַרעמע בעדער וועט ער פולקאָם געזונט ווערן. דערהערנדיג דאָס האט זיך דער צווייטער חולה אויך דערפרעהט, מחמת אזויוי ער איז קראנק ערשט פון א קליין שטיקל צייט, וועט דאָך דער דאָקטאָר אים נאָך לייכטער קאָנען היילן, ווייל ס'איז דאָך ניט קיין פארלאָזטע קרענק, אָבער אַז ער איז אריינגענגען צום דאקטאר און ער האט אים באטראַכט האט ער אים גאר געהייסן פארן אויף 5 חדשים און די וואַרעמע בעדער, און דערנאך זאָל ער קומען צונ'אים, וועט ער ערשט זעהן וואס ער האט צוטון.

דער איד איז נעביך דערשלאגן געווארן פון אזא אומגערעכטן קלאפ און פרענט גלייך דעם דאקטארן אדוני דאקטאר: ווי קומט דאס וואס איר האט יענעם אידן וועלכער האט אזא שלאפקייט, פארלאזט פון אזויפיל יארן, באלד געגעבן מיטלען אויף צו היילן, און מיר, וואס איך בין קראנק ערשט א קורץ שטיקל צייט. הייסט איר ערשט קומען נאך 5 חדשים באדן וועט איר ערשט זעהן ווי אזוי מיך צו היילן? דער דאקטאר האט זיך באמיט אים געבן צו פארשטעהן: „מיט יענעם חולה וועלכער האט א פארלאזטע קרענק האב איך געהאט פאר מיר א פארטיגע זאך. פון די אלע רפואות וואס מ'האט אים צוגעשריבן אין פארשידענע צייטן וועדט פאר מיר קלאר ווי אין שפיגל דעם אידנס שלאפקייט, און ווייל איך וויס זיין קרענק וויס איך ווי זי צו היילן, אנדערש איז מיט דיר, דיין קרענק איז פאר מיר דערווייל א רעטעניש. נאך 5 חדשים באדן זיך וועט זיך דיין שלאפקייט גיכער לאזן. דערקענען, דאמאלס וועל איך זעהן אויב דאס שלאפקייט איז א אינוועניגסטע ביסטו חלילה א מסוכענער און אויב פארקערט

דאס שלאפקייט איז א אויסערליכע, וועל איך דיך קאנען לייכט אויסקורירן".

אט דאס איז אויך דער ענין פון אונזערע לאנגע און שווערע ליידן אינ'ם 2000-יעריגן גלות: ביים ערשטן חורבן וועו אידן האבן זיך פֿארזינדיגט מיט די דערמאנטע 3-שארפע עבירות האט זיי ג־ט געשטראפט מיט 70 יאר גלות, דורך, וועלכן זיי זענען געלייטערט געווארן און זיך אומגעקערט צוריק אין זייער היימלאנד. אנדערש איז אבער מיט'ן צווייטן חורבן, די עבירה פון שנאת חנם איז נישט קיין קלארע נישט קיין דייטליכע, ווייל פון שנאת חנם קאן אלעס אין דער וועלט ארויספראצן, שנאת'חנם קאן צושיידן צווישן אייגענע ברידער, קאן אועק'הרג'ע־נען אומשולדיגע לעבענס, קאן איבערקערן גאנצע שטעדט, און קאן חרוב מאכן א שטיק וועלט.

אט דאס זאגט די גמרא "חורבן בית ראשון שגלו עונם נגלה קצם, בבית שני שלא גלו עונם לא נגלה קצם", ביים ערשטן חורבן איז די קרענק ביי אידן געווען א קלארע א אויפגעדעקטע, האב דער גרויסער וועלט'ס דאקטאר, דער "בורא רפואות" געגעבן דערצו א באשטימטע רפואה, אנדערש איז אבער מיט'ן צווייטן חורבן, וועו די אידנס קרענק איז געווען נישט קלאר נאר א מין רעטע־ניש, האט דער אויבערשטער אונז פארטריבן אין די "וואלעמע בעדער" מ'שטיינס זאגט בכדי אונזער קרענק זאל זיך ארויסווייזן, און אויב די קרענק איז חלילה אטיפע א אינערליכע, איז אונז באשערט פון איר אסאך אסאך צו ליידן... דע־ריבער האט ג־ט נישט געקאנט באשטימן דעם סוף פון אונזער איצטיגן גלות.

און צוקוקנדיג זיך גוט צו דער היסטאריע אונזערער בכלל, און צו אונזער איצטיגן לעבן בפרט, זעהט מען, ווי די הויפט־שנור און אונזער לעבן אלס מענטשן אוז אלס אידן, איז שנאת חנם. וועלט געבוירן א אידעע, אזוי וועלט מיט אויגנבליק באשאפן פארטייעלעך און חברות'ליך, און אויב דער שעפער פון דער אידעע האט עפעס יא ערנסט געמיינט דערמיט טובת הכלל, פארגעסן שוין דערפאר אין דעם אינגאנצן זיינע פארטיי־מענטשעלעך, זיי פארלאזן דעם עיקר פון דער אידעע, און רייסן זיך כסדר. ארום דעם תפל, זיי ווילן נאר דערווייזן אז נאר זייער פארטיי און אז נאר זייער אידעע איז די ריכטיגסטע...

א דרשן האט א מאל געזאגט א גלייכווערטעל: ס'האבן זיך אמאל באגע־גנט דער שר של מצרים מיטן שר של רוסיא, פרעגט אים דער שר של מצרים: "ווי קומט דאס וואס דו, הגם דו דעקוטשעסט אידן שוין אזא צייט, ביסטו געזונט און שטארק, און איך האב איינמאל זיך פארטשעפעט מיט אידן האב איך אזוי שלעכט אפגעשניטן? — פארשטעהסטו מיך—ענטפערט אים יענער — דו האסט קיין שכל ניט געהאט, דו האסט געטשעפעט מיט אלע אידן מיטאמאל, האבן זיי געשלאסן — פארשטעהט זיך — אחדות און אנגעמאכט אליארם, האסטו געחאפט דעם פּזק, איך טוה אבער אנדערש, צום ערשטן מאך איך צווישן זיי אפירוד, למשל: ס'זיצן 2 אידן אין איין דארף, ביידע שניידערס, אדער ביידע קרייטערס, טרייב איך צום ערשטן ארויס איינעם, שטעהט דער צווייטער פון דער ווייטן און גלעט זיך דאס הארץ, "אהא! אמצוה אויף אים! זאל ער וויסן אויף א אנדערס מאל ווי אזוי יענעם אין די ביינער אריינצוקריכן"!.. האב איך דיר איינמאל א מצוה, דערנאך טרייב איך ארויס דעם צווייטן, שטעהט שוין דער ערשטער און קיהלט זיך דאס הארץ: "אהא, אמצוה אויף אים! זאל ער וויסן ווי צו טאנצן

אויף יענעמס חתונה!... ווידער אמאל א מצוה, ביי מיר — הייסט דאס — קומט אויס, אז איך טוה גאר לויטער מצוות...

צום רוזשינער זצ"ל זענען א מאל געקומען 2 בעלי־בתים פון א שטעטל וואו ס'האט געפלאקערט א גרויס מחלוקת איבער א רב, א שוהל און א חזן, זיך צו פערקלאגן פאר'ן רבין איינער אויפן אנדערן. (דער הייליגער „תולדות" שרייבט: דער שטן וויל דאך שטערן ביי אידן דאס אחדות, גיין צו יעדן איינעם צובלאזן שנאה איז דאך צו א גרויסע ארבייט. איז ער געפאלן אויף א שכל: ער גייט צו די כלי קדש, און ווי באלד כלי־קדש צוקריגן זיך, קריגט זיך שוין דאס גאנצע שטדטל...) רופט זיך אן צו זיי דער רוזשינער זצ"ל: כ'וועל אייך עפעס דערציילן: א ארענדאר איז אמאל נתעשר געווארן, נו, זיין א גביר און נישט קאנען קיין עברי פאסט דאך עפעס נישט, האט ער זיך געדינגען א מלמד און זיך אויסגעלערנט עברי. איינמאל זיצט זיך אזוי דער ארענדאר און דאוונט, און דער מלמד זיצט פון דער ווייטן און הערט ווי דער ארענדאר זאגט: „הודו ל'ד קראו בשמו הודיעו בעמים עלילותיו, השם שירו לו זמרו לו שיחו בכל נפלאותיו, השם". ווערט דעם מלמד קשה און פרעגט אים: וואו האסטו דאס אנגענומען אזויפיל שמות? וואס הייסט־זאגט ער — איר האט דאך מיך געלערנט, אז איין פינטעלע איז א איד, און צוויי פונטעלעך איז א שם? „יא!— זאגט אים דער מלמד — אז ס'שטייט איין אידעלע נעבן אנדערן איז דאס טאקע א שם, אבער אז ס'שטייט איין אידעלע פון אויוון און דאס צווייטע אונטער אים איז דאס גאר א בית הכסא"... אט דאס איז כ'ויט אייך, מיינע ליבע אידן—זאגט זיי דער ריזשינער זצ"ל—איר מיינט ניט דעם רב, דעם חזן אדער דעם שוחט, נאר איר מיינט שטייען איינער העכער פונם אנדערן...

— דערפאר — וועגדע איך זיך צום אידן מיט דער פראגע — האבן מיר נישט וואס ברוגז צו זיין. איבער דעם שנאת־חנם קומען אויף אונז אט די אלע צרות, איבער שנאת חנם קערט זיך אפ פון אונז די השגחה רחמנא ליצלן.

— וואס דערצאהלט איר אונז א בבא מעשה מיט השגחה — רופט זיך אן איינער אמשכיל פון צווישן דער חברה — ס'איז מער ניטא ווי א פריראדע, און אין אט דער פריראדע וואר ס'איז שטארקער דער איז גובר.

— זאגט זשע מיר מיין ליבער איד, וואס איז אזעלכס פריראדע? — וועגדע איך זיך צום משכיל מיט אַ פראַגע.

— „פריראדע, דאָס איז די נאַטור!" — ענטפערט ער מיר. — „וואס זשע איז אַזעלכס נאַטור?" — פרעגט אַיך אים ווידער. — „די נאטור דאס איז די טבע וואס פירט אן מיט אונז." — ענטפערט ער מיר — „הייסט דאס אז די נאטור איז א קראפט אזעלכע וואס פירט אן?" פרעג איך אים. — „יא! — ענטפערט ער מיר — ס'איז אזא כח וואס פירט די וועלט. — „קענט איר מיר אפשר מיט עפעס דערווייזן אט די קראפט וואס איר זאגט? פרעג איך אים. — „אט דאס הויבט זיך אן מיט א איידן באלד וויל ער מ'זאל אים דערווייזן!"—וועדט שוין אינגאנצן בייז אויף מיר דער משכיל.

— „יא! — זאג איך אים — כ'בין פון דעם עם קשה־עורף כ'לאז מיך ניט נאַרן, וויל מיט קיין כעס יונגערמאן פירט מען ניט קיין וכוח...

— „ס'איז א פארהוילענע קראפט אזעלכע — רופט זיך שוין אן דער

צווייטער משכיל — מ׳קען דאס ניט דערווייזן נאר מ׳דערגרייכט דאס מיטן שכל, אז ס׳איז פאראן א קראפט אזא הייסט זי פריראדע, נאטור אדער טבע, וועלכע פירט די וועלט.

אהא! — זאג איך זיי — אפארהוילענע קראפט זאגט איר,—וואס זשע האט איר ד"ראָ ענטדעקט אמעריקא? די מקובלים האבן דאס שוין לאנג אנגערופן „כח הנעלם" א פערבאָרגענער כח, וואס זשע דארפט איר זוכן נייע נעמען אמעהר רופט עס אן ג־ט, ווי אייערע עלטערן האבן דאס אנגערופן!

ר׳ דוד ניטו אין זיין „כוזרי שני" האט געזאגט אַז „אלקים" בגימטריא הטבע אַז די נאַטור אַון ג־ט איז איינס און דאס זעלבע. דער טערק רופט דאס „אללא" דער רוס רופט דאס „באָג" דער דייטש „גאט" אידן רופן אים „הויה", אָבער אין אַלע נעמען איז איינער און דערזעלבער מיין, אז ער איז דער כח פון דער וועלט און איר פירער.

רבי שניאור זלמן דער רב מלאדי זצ"ל האט אמאָל דערווייזן אנ׳אפיקורוס, דורך דעם וואס דער פרייער האט אים מודה געווען, אז קיין זאך אין דער וועלט איז ניטא אן קיין נאמען, און אויב ס׳עקזיסטירט אַ נאָמען איז ממילא אויך זיכער אז די זאך עקזיסטירט, הייסט דאָס אַז קוים געפונט זיך אַ נאָמען אַזעלכער וואָס הייסט ג־ט, איז אזעלכער פאראן.

— זאָל זיין אַז דער כח הייסט ג־ט, אלץ איינס ווי ער זאל ניט הייסן איז דאך קיין השגחה נישטאָ — קאכט זיך נאָך אַלץ דער משכיל — אַלעס פירט זיך אין דער וועלפ נאָר צופעליג, בדרך המקרה.

ביי די האַרבע ווערטער פונ׳ם משכיל האבן אלע געווענדעט זייערע בליקן אויף מיר, צו הערן וואס איך וועל אים דא אפענטפערן אט דעם כופר.

איך האב פאררויכערט אַ פאַפיראָס, און גענעמן שפינען ווייטער דעם וכוח.

דאס זעקסטע קאפיטל.

א שמועס וועגן השגחה.

— ס׳איז שוין לאנג געווען אזעלכע, וואס האבן געהאלטן, אז גאט האט נאר באשאפן די וועלט, אבער קיין השגחה איז נישטא און די וועלט פירט זיך אליין. נאך אחאב דער מלך ישראל איז שוין געווען בא אזא מיינונג, אז חיאל, וואס האט זיך געגומען אויפבויען די שטאט יריחו, וועלכע איז געווען פאר־שאלטן פון יהושע בן נון, האט ער עס געטון לויטן באפעהל פון אחאב׳ן ווייל ניט אחאב און ניט חיאל האבן געגלויבט אין יהושע קללה. דער סוף איז אבער גע־ווען ווי יהושע האט טאקע געשאלטן: מיט טויט פונם עלצטן זוהן האט ער אנ־געהויבן בויען און מיטן טויט פונם קלענסטן זוהן געענדיגט. נאך דער דאזיגער מעשה וועלט דערצעהלט וועגן דעם, וואס אליהו הנביא האט געזאגט אחאב׳ן אז 3 יאר וועט ניט געהן קיין רעגן, פרעגט אויף דעם דער מלבו״ם, וואס פאר א שיכות אט די מעשה פון יריחו צום ניט געהן קיין רעגן? נאר דערפון קאן מען דרינגען, אז אליהו הנביא האט זיך שטענדיג בעמיהט איבערצעווייזען אחאבן אין דער ריכטיגקייט פון דער השגחה, אחאב האט זיך אבער געהאלטן ביי זיינעם אז אידן זענען אונטערגעווארפן די גלגלי המזלות אַזוי גוט ווי די אנדערע פעלקער,

און אז אויך איידן דארפן דינען צו זייער גלגל־המזל און נאכמאכן זיין בילד. אז ס׳איז זיך פארלאפן די מעשה מיט חיאל׳ן, וועמענס קינדער ס׳זענען אויסגעשטארבן איבער יהושעס קללה, האט אים אליהו דערמיט געהאלט בעשיינפערליך דערזייזן דעם כח פון דער השגחה. אבער אחאב האט זיך ניט געלאזט. ער האט געהאלטן אז ס׳איז ניט מער ווי א צופאל. אַ סימן, אט שטעהט אין „והיה אם שמוע" אז מ׳וועט דינען אפגעטער וועט ניט געהן קיין רעגן, און ס׳וועלן ניט וואקסן קיין פרוכטן, און מיר דינען דוקא יא אפגעטער און ס׳גייט רעגן און ס׳וואקסן פרוכטן— איז דאך א סימן אז ג־ט האט ניט געזאגט און אז קיין השגחה איז ניט פאראן נאר ס׳פיהרט זיך אליין און בדרך המקרה. האט אים אויך דעם געענטפערט אליהו, אז ג־ט באפעהלט איז דאס גלייך ווי א קיסר גוט ארויס א געזעץ, אז אפילו איינער פערזינדיגט זיך נעגן אים און פאלגט ניט, איז פונדעסטוועגן דער קיסר בכח אים מוחל צו זיין, אבער די מיניסטארן זיינע זענען נישט בכח מוחל צו זיין און זיי מוזן משפט׳ן נאר לויטן געזעץ, דעריבער זאג איך דיר איצט אז ס׳וועט 3 יאר קיין רעגן ניט געהן וועסטו זעהן ווי ס׳וועט מקוים ווערן אט אזויווי ס׳איז מקוים געווארן יהושע׳ס קללה.

אט דאס מיינט אויך די גמרא וואס זאגט אז „העובר על דברי חכמים חיב מיתה" ווער ס׳פאלגט ניט די חכמים פערדינט טויט־שטראף, אין דער צייט ווען פאר א סך עבירות אין דער תורה קומט מען אפ מיט אַ קרבן.

ווי באוואוסט איז אליהו׳ס נבואה מקוים געווארן, ס׳איז 3 יאר קיין רעגן ניט געגאנגען, און וואס ליינען מיר דערנאך אין מלכים, קאפיטל י״ח אליהו הנביא האט צונויפגעזאמלט אלע אידן צום הר הכרמל און זיי געפרעגט: ביז וואנעט וועט איר דענקען צוויי שיטות מיט אַמאָל, און הינקען אויף בייידע זייטן? אז ג־ט איז עפעס אנדערש און די נאטור עפעס אנדערש, אז ג־ט האט נאר די וועלט באשאפן, און די פירונג אין דער וועלט האבן די מזלות און צו זיי דארף מען דינען? אליהו האט זיי אויפן ארט דערווייזן זייער גרויסן טעות ווען זיי האבן א־גאנצן טאג געשריגן צום בעל, זייער אפגאט, ער זאל זיי שיקן פייער אויף זייערע קרבנות, און ער האט זיי ניט געהערט און קיין פייער נישט געשיקט, און אז אליהו הנביא האט א געשריי געטוהן צו ג־ט, האט ער באלד אראפגעשיקט פייער און פארברענט דעם קרבן אויפן מזבח און דאס וואסער ארום דעם מזבח אויס־געלאקט, זענען אלע געפאלן אויף די פנימ׳ער און אויסגעשריגן אז „ד׳ הוא האלקים" אז ג־ט און די נאטור איז אלץ איינס, און אז די וועלט פירט איין און איינציגער כח וואס הייסט „הויה".

— זעהט אַיר שוין מיינע ליבע אידן אז אויך אין אחאב׳ס צייטן האט מען זיך געוואלט אזוי קליגערן אזויווי איר בני־השכלה, אבער ס׳איז זיי ניט געגאנגען...

— נו, זאל זיין ווי איר זאגט אז ס׳איז דא השגחה - רופן זיך אן די משכילים — אבער אַיר אליין זאגט דאך אז איין כח פיהרט אן מיט דער גאנצער וועלט, וואס זשע חזר׳ן מיר עפיס אזוי שטארק דעם „אתה בחרתנו" אויף יעדן שריט און טריט, אין דער צייט ווען אדרבה מ׳רודפט אונז מער ווי אַנדערע און מיר זענען געיאגט און געפלאגט ווי קיין שום אומה ולשון אויף דער וועלט.

בא די רעד צפענט זיך די טיר און אין דער קופע קומט אריין אַ שהנער איד רייך־אנגעטון און זעצט זיך פונקט געגן מיר. דער איד האט זיך עפעס גע־

נעמען שטארק צוקוקן צו מיר און זאגט מיר: «יונגערמאן, עפעס זענט איר מיר זעהר קענטליך».—„מעגליך אז איר האט מיך אמאל געזעהן ערגיץ", ענטפער איך אין קורצן, און נעם זיך ווייטער צום שמועס.

דער עולם האט זיך צונויפגערוקט, פאררייכערט באנייעס ציגארן, און וויל צייט איז געווען איבער געגנג, מחמת די גאנצע חברה איז געפארן קיין אדעס, האב איך זיך אונטערגענומען באריכות אפצושפעטן די משכילים אויף זייער פראגע.

— בכדי אייך צו ענפערן—זאג איך צו זיי—מוז איך צוגעבן א שטיקל הקדמה פריהער. פון יציאת מצרים אן זענען אידן געווארן דאס אויסדערוועהלט פאלק דער „גוי-קדוש". דער בעל־הגדה גיט צו א באזונדער בעדייטונג דער צענטער מכה פון די בכורות און זאגט „ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך", ס׳הייסט אז ג—ט ב׳ה אליין האט אנגעבראכט די מכת בכורות און נישט דורך קיין שליח. דער אברבנאל אין זיין „עטרת זקנים" און די מקובלים דערווייזן, אז דא זענען אידן געווען אונטערגעווארפן דער ג—טליכער השגחה אליין, אהן קיין שום פארמיטלער אין דער מיט. די גמרא זאגט „אין מזל לישראל", ד. ה. אידן זענען ניט אונטערגעווארפן די גלגלי המזלות, נאר זיי זענען אונטער דער ג־טליכער השגחה, אנדערש זענען די אומות העולם, זיי זענען אונטערגעווארפן איעדערע אונטער איר גלגל, און אט דער גלגל איז דער פארמיטלער צווישן ג—ט און צווישן דער נאציע און דעריבער דינט יעדער פאלק צו זיין מזל־שטערן, און מאכט אפגעטער אין זיין געשטאלט און דינט צו זיי.

אין „פרקי דרבי אליעזר" פרק כ״ד שרייבט זיך: „ר׳ שמעון אומר: בדור הפלגה קרא הקב״ה לשבעים מלאכים הסובבים כסא כבודו, אמר להם בואו ונרד ונבלבל לשונם לשבעים לשונות ולשבעים אומות, והפילו גורלות ביניהם, כל אחד גוי וכתבו ולשונו, נפל גורלו של הקב״ה על אברהם וזרעו שנאמר „כי חלק ד׳ עמו, יעקב חבל נחלתו". זהעהן מיר קלאר פון דעם „פרקי דרבי אליעזר", אז נאך אין די צייטן פון דור הפלגה האט ג־ט געגעבן יעדער פאלק זיין מלאך, זיין גלגל, אבער די אידן האט ג—ט געמומען אונטער זיינע אייגענע פליגל, אונטער זיין השגחה.

די מצריים האבן זיך אויך געהאט זייער גלגל־המזל, נאר ווייל די מצריים האבן געוואלט געניסן פון אלע מולות האבן זיי געדינט צו אלע און זיך געמאכט אפגעטער לויט די געשטאלטן פון די מזלות, דעריבער האט ג—ט זיי די גאנצע צייט אנגעשיקט מכות דורך זייערע פערמיטלער דורך שליחים, אבער בא דער צענטער מכה נאך וועלכער אידן זענען געהייליגט געווארן צו זיין דער „עם סגולה מכל העמים" דאס געליבטע פאלק בא ג—ט, דאמאלס האט דער רבש״ע אליין זיך מטריח געווען בכבודו ובעצמו, שלאגן די מצריים מיט דער צענטער מכה און אויסלעזן די אידן אהן א שום פארמיטלער.

וען זשע איז דאס געדעדט, וען אידן פארדינען זיך בא ג—ט, אבער אז אידן זינדיגן, דאמאלס איז „ואנכי אסתיר פני מהם" דאמאלס פארדעהט דער רבש״ע זיין פנים, און די השגחה קערט זיך פון אונז אפ רחמנא ליצלן און דער הארבסטער חטא בא אונז אידן איז טאקע וויידראמאל שנאת חנם. די תורה זאגט „ואהבת לרעך כמוך" אז איר וועט זיך ליב האבן אייגער דעם אנדערן דא־

מאלס איז «אני ד' אני הוא ולא אחר», דאמאלס זענט איר נאר אונטער מיין השגחה און אונטער מיינע סליגל בעשיצט, ווייל ווען בא אידן איז אחדות הייסן דאך אלע אידן ווי איין מענש, און אלע אידן זיינען דאך געווים מקיים אלע תרי"ג מצות, גיט אויף אונז ג—ט השגחה, אבער אז אידן זענען צווישן זיך צו-ריסן, דאמאלס ווערט שוין פון תרי"ג מצות תרי"ד ד. ה. 614, ווייל אז מ'שלאגט א אידן שטעהט דאך דער צווייטער אין דער זייט און קוועלט: «א מצוה אויף אים!», קומט דאך צו א 614-טע מצוה, ווערט דאך דאמאלס מקוים דער «והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך». דאס מיינט מען, אז אויב ס'וועט צו-קומען די 614-טע מצוה וויפל דאס וואלט «תריד» באטרעפט דורך אידישער צו-ריסענקייט און שנאת-חנם וועט עשו האבן די אויבער-האנט און פארן רייסענ-דיג אויף דעם ארימען און שוואכן יעקב'ן נעביך.

די חברה האבן זיך א כאפ געטון נאך מיין ענדיגן דעם שמועס און א פליעסקע געטון: «בראווא»!—דער עולם איז שטארק צופרידן געווען. וואס איך האב די משכילים אפגעהאקט די פליגל, און מיך געבעטן זיי ווייטער אויפצו-קלערן זייערע טעותים.

די משכילים האבן שוין געביטן דעם טאן און האבן זיך געוועגדעט נאכאמאל צו מיר מילדער און צוגעלאזטער; מיר ווילן אייך נאך שטעלן אייניגע פראגן, וועלכע הארן אונז, וועגן אמת'ן אידישן אפשטאם, וועגן ידיעה ובחירה, וכדומה.

— אהא! ס'הארט אייך שוין! — האב איך אויסגערופן מיט נצחון, אויב איר זענט אליין מודה, אז ס'הויבט אייך שוין אן צו הארן, איז דאך א סימן, אז ס'איז עפעס אזוינס פאר וועלכן ס'הארט אייך. מ'דערצעהלט, אז צום הייליגן רב רבי שניאור זלמן זצ"ל איז אמאל געקומען ויינער א גרויסער חסיד, א אידי, א למדן, און אים דערלאנגט א קוויטל, אין וועלכן ער האט זיך געקלאגט, אז פון א שטיקל צייט דעקוטשעט אים א געדאנק, אז ח"ו «לית דין», אז ס'איז ניטא קיין שכר וענש. «וואס-זשע הארט דאס דיך אזוי שטארקז» פרעגט אים דער רב. «וואס הייסט רבי וואס ס'הארט מיך? ווי באלד אז לית דין איז דאך ח"ו לית דיין, איז דאך חלילה קיין ג-ט אויך נישטא ?!

— «נו איז וואס-זשע הארט עס דיך פארטז? פרעגט אים ווידער דער רב.

— וואס הייסט רבי? סטייטש? ווי אזוי זאל דאס מיך ניט הארן?

אויב ס'הארט דיך טאקע יא אזוי שטארק—זאגט אים דער רב—איז דאך א סימן אז ס'א'ז יא דא דין און דיין, ווייל אז ניט, וואלט דיך דאך דאס ניט געהארט...

די חברה האבן ווידער א פליעסקע געטון: «בראווא! בראווא, ר' לוי!»

איך האב ערשט געזאלט ווייטער שפינען דעם שמועס, אבער דא האט זיך פלוצים דער אריינגעקומענער שהנער איד א הויב געטון פונם ארט דער-הערנדיג מיין נאמען און מיך א פרעג געטון:

— יונגערמאן, זענט איר נישט משה'לע שוחט'ס זוהן פון בראצלאווז? און איידער איך האב נאך געקענט ענפערן אויף זיין פראגע, האט ער זיך שוין ארויפגעווארפן אויף מיר און מיך אנגעהיבן שטארק צו קושן!

— הייליגע אידן—וועגדעט ער זיר צום עולם—ווען איר זאלט וויסן מיינע

א שטיק לעבנס־געשיכטע, וואלט איר זיך דערוויסט וואס פאר א גאלדענע אי־דישע הערצער און הייליגע נשמות זיינען עלטערן זענען. אט א דעם יונגערמאן האב איך בא זיי אין שטוב פערכאפט וועו ער איז געווען א קינד פון א יאר 7–8, איצטער, איז ער גראטן אין זיין פאטער מיטן אויסזעהן און מיטן רעדן ווי איין טראפן וואסער.

אויף זיין פראגע וואס מיינע עלטערן טוען, האב איך אים געענפערט מיט א זיפץ, אז דער טאטע איז געשטארבן וועו איך בין נאך אלט געווען 13 יאר און אז מיין מוטער לעבט און דאס פאר איך איצט פון אירי וואס איך האב זיך מיט איר געזעהן.

דעם אידן האט געגומען שטיקן א גצוויין און פון די אויגן האבן זיך אים געגומען גיסן טרערן. „חבל על דאבדין ולא משתכחין! ס׳איז א גרויסער וועה־טאג אנצואווערן אזא מענשן און אזא גרויסן אידן אויף אייביגז״

או ס׳האט זיך יא אזוי געמאכט־זאגט דער איד צום עולם און די השגחה האט מיך צוגוויפגעפירט מיט לוי׳ניון צו הערן פון אים אזוינע זיסע דבורים; מוז איר דערצעהלן די מעשה־נורא וואס ס׳האט מיט מיר פאסירט פון אנהויב ביזן סוף, צייט האבן מיר דאך געגוג מיר פארן דאך קיין אדעס און ווייסט וואס ס׳הייסט אזעלכעס גרויסע אידן.

דאס זיבעטע קאפיטל.

דער איד דערצעהלט וועגן זיין פעקל.

דער איד האט זיך צוריק אוועקגעזעצט און געגומען דערצעהלן:

— ליבע אידן—וועגדעט, ער זיך צום עולם,—איך וואלט אפשר די מעשה ניט געטארט דערצעהלן, איך האלט אבער אז ס׳איז א צייכן פון דער השגחה וואס האט אונז צוגוויפגעפירט אינאיינעם, דערצעהל איך כדי איר זאלט וויסן וואס ס׳הייסן לייטישע און מענשליכע אידן אויף דער וועלט.

אליין בין איך פון דער געוויסער גבירישער פאמיליע וו״ש. (דער עולם האט באלד זיך דערוואוסט וועו ס׳איז מחמת ער איז געווען פון די גרויסע מאגנאטן) נאר איך גלויב, אז אויב איר וועט נאכדערצעהלן די מעשה וועט איר נישט דערמאנען דערביי מיין נאמען, ווייל איך האלט נאך ביז היינט די זאך פאר א סוד (דאס איז ער געווען פון די ווייניגשטיינס פון קיעוו).

געווען איז דאס מיט א יאר 26—27 צוריק, די געשעפטן זענען בא מיר געגאנגען אויפן בעסטן אופן און מיין נאמען האט מען געהערט אויף א שטיק רוסלאנד. קינדער האבן בא מיר באקומען די העכסטע בילדונג און אלעס איז זיך געגאנגען אויף דעם בעסטן שטייגער. פלוצים אין א שהנעם טאג האט זיך אנגערוקט אויף אונזער לויטערן הימל א כמארע, עפעס האט מען געמאכט אויף מיר א שרעקליכן בלבול און מיר, ס׳הייסט, איך מיט מיין זוהן האבן געמוזט מאכן פליטה. דער זוהן מיינער האט ווי אזוי ס׳איז ניט איז זיך ארויסגעכאפט און אריבער די גרענץ, מיר אבער איז נישט געלונגען, און איך האב געמוזט אנהויבן פראווען גלות און אונטער א פרעמדן פאס, פערשטעהט זיך, אז מ׳זאל מיך ניט פאקן, און ס׳האט בא זיך מיר אנגעהויבן א סדרה פון נע־ונד זיין, וואו

איך האב געטאגט האב איך ניט געגעכטיגט. אין דער צייט פון וועלכער איך דער־
צעהל אייך האב איך זיך געפונען אין ראריד 19 ווערסט פון בראצלאוו, איינ־
געשטאנען בין איך באם דארטינן מלמד, אזוי פלעג איך זיר פירן; אז איך בין
געקומען אין א אָרט אַריין האב איך זיך תיכף אנגעפרעגט אויפן רב, שוחט,
מלמד, אדער חזן, בכדי ס׳זאל הייסן, אז איך בין עפעס א אפגעקומענער, אויף
יעדן אָרט האָב איך געביטן מיין טיטול, דאָ האָב איך געהייסן א נשרף, ערגיץ
אַנדערש אַ־יורד, דאָרט־אַ גוט־אידיש אייניקל, אויף אנ׳אנדאָר ארט עפעס א
משולח. אז מ׳האט מיך מכבד געווען מיט „שלום עליכם״, האב איך שוין צוגע־
גרייט עפעס א נאמען, מחמת באַלד זיינען דאָך געקומען די פראַגן: „מה שמך?
פון וואנעט איז אַ אידן?״ אומעטום האָב איך געביטן מיין נאָמען, אַנגעטון בין
איך געווען גאַנץ אנשטענדיג, אויפן פנים האַט מען אויך דערקענט אויף מיר,
אז איך בין ניט אַבי ווער, פלעגן מיר פאָרלעגן הילף, בכבוד צונויפלעגן זיך
פון מיינעט וועגן, אָבער איך האָב זיך דערפון אָפגעזאָגט. אַז דער בעל־אכסניה
פלעג צושטעהן צו מיר פלעג איך אים זאָגן בסוד, אַז וואו איך קום האָב איך מיר
עטליכע גבירים, וועלכע שטיצן מיך שטילערהייט, אז קיינער זאָל ניט וויסן,
פאר דער אכסניה פלעג איך שטענדיג באַצאלן שעהן, ניט געקאַרגט קיין קאָפיקע,
און מ׳פלעג מיך באהאנדלען זעהר בכבוד. אַזוי האָב איך מיך אפגעוואַלגערט
אויף דער וועלט 5 חדשים צייט, און ס׳איז פון מיר געווארן אויס מענש, אין
דערהיים האָט מען קיין געלט ניט געקארגט און געווארפן געלט אויף אַלע זייטן,
איך בין פאַראָרימט געווָארן דורך דעם, ס׳האָט מיך געשטיצט מיין רייכע משפחה,
בריוו פלעגן מיר שיקן מיט אזא אַדרעס, אַז ווער ס׳וועט נאָר קומען זאָל אים
די בריוו אבגעבן (ס׳הייסט „דאָווָאָסטרעבאוואַניע״).

הקיצור, האָב איך זיך געפונען דאמאָלס נעבן בראַצלאָוו אין שטעטל רא־
ריד, געווען איז דאס אין חדש טבת, געה איך מיר אזוי גאנץ פריה אין ביהמ״ד
אַריין, געהט מיך איבער אַ יונגערמאַן אזעלכער וועלכן איך קען און ער קען מיך
אויך. אָנגענומען מיט פחר בין איך געווען, אז אט יאָנט מען מיך און אָט פאַקט
מען מיך, האָב איך געציטערט פאר אַ פליג אויף דער וואנט. דערזעהנדיג דעם
קענטליכן פאַרשוין איז מיר אנספאלן געווָארן דאָס בלוט, און כאָטש דער יונ־
געראמאן האָט מיך זיכער ניט געזוכט, האָב איך מיך תיכף אומגעקערט אָון זיך
געאיילט אויף דער אכסניה. געהענדיג גיך און מיט טויט־שרעק, האָב איך זיך
פאַרטשעפעט נעבן עפעס אַ קלייט און געפאלן, דערביי האָב איך געכאָסט א
שטארקן זעץ אין א פוס, אַז ס׳האָט מיך אַזש פאַרקלעמט באם הארצן, איך
בין שוין קוים דערגאַנגען צום מלמד, איך האָב אַכיסל זיך אויסגעפאַעט און
אריין אין שטוב אַריין, איך האָב געוואָלט ווי וויים מעגליך זיך איינהאלטן נישט
צו קרעכצן און מאכן אַ פרעהליכע מינע, אָבער דער וועהטאג אַיז געווען שרעק־
ליך, און איך האָב געגן מיין ווילן ארויסגעלאָזט א שטאַרקן קרעכץ: „אוי וועהז״
האָט דער מלמד זיך זעהר דערשראקן און איז צו צו מיר, וואָס זענט איר אזוי
בלייך אויפן פנים, און וואָס קרעכצט איר אזוי?

— כ׳האב געחאפט א זעץ אין א פיס,—ענטפער איך אים קרעכצענדיג
שטארק. דער מלמד האט מיר באלד אַראָפגעזוקט דעם זאק און דערזעהן וי
דער פוס איז שטארק צוקלאָפט און רויט, ער האָט געחאפט א קאָלטע שיסל

וואָסער איינגענעצט אַ האנטיך און מיר געלעגט צום פיס, דער וויטאג איז א ביסל געשטילט געווארן, האב איך גענעמען אויספרעגן אויף דעם יונגנמאַן וואס איך האב בעגעגנט.

— וואס טוהט ביי אייך יאנקעל שטיינשניידער? פרעג איך דעם מלמד.

יאנקעל שטיינשניידער — זאָגט מיר דער מלמד — איז געווען אַ אַלמן, איז ער ארמָפגעקומען אַ הערצו און חתונה געהאַט מיט שמואל ראצעס טאָכטער און אַזויווי ער איז אַ גוטער שניידער לאזן אים דערווייל די אַרומיגע פריצים ניט אָפּ און פאַרוואַלן אים מיט אַרבייט, מען רעכנט אַז אין אַ חדש אַרום וועט ער אָפּפאָרן פון דאַנען מיט זיין יונג וויבל, און דער מלמד האט ערשט בדעה זיך צוצולאזן און דערציילן אויספירליך וויי אזוי זי איז אריין אין אַ שמאַלץ גרוב, וואָס פאַר אַ פיינער יונגערמאַן דאָס איז וכדומה, אָבער איך זיך קוים איין און די מעשיות קריכן מיר ניט אין קאָפּ אַריין, כ'האב ווידעראַמאַל אַ קרעכץ געטון און געבעטן דעם מלמד אַז ער זאָל מיר זען אַ פור, מחמת אזויווי איך האב שוין דאָ ניט וואס צוטון וויל איך אַזאָרן. "פון וואנעט קענט איר דעם שניידער? דער שניידער קען אייך אויך? איר זענט פון איין מקום טאקע?" — שטעלט מיר דער מלמד עטליכע פראַגן מיט אַמאָל.

אט די שאַלות האבן מיר אינגאַנצן נישט געשמעקט, האב איך אים געענטפערט אין קורצן: עפּיס האט ער אַמאָל מיר אָפּגעבראַכט אַ סערדוט פון אונזער שניידער, נאר טאַמער וויסט איר וואס מיר האבן זיך געגנומן פוסטע רייד, דער פוס איז מיר גרינגער וואָלט איך געוואָלט אפּזאַרן קיין בראצלאוו, און דער סאָג שטייט ניט, אפשר וואלט איר געשיקט אַ תלמיד אייערן מיר זהען אַ שליטן?

— יא איר זענט טאַקע גערעכט כ'לעבן, וואָס האב איך זיך געגעמן ריידן?

— אַגו, שלמה'לי—רופט זיך אן דער מלמד צום גרעסטן תלמיד זייגעם — געה זעה אַ שליטן קיין בראַצלאוו.

דער תלמיד איז אַוועק און איז באַלד געקומען צולויפן אַ פערסאָפּעטער — יא רבי! ס'איז דאָ אַ שליטן, אבער נאָר ביז אַין דארף אריין, פון דארט בלייבט נאך אַ 7-8 ווייַרסט קיין בראצלאָוו, אין דער גוי ווייל א גילן פאַרן פאָרן, אַזויווי איך האב שוין געוואָלט זיך זעהן פון יענער זייט מחמת דער מלמד איז געווען צו א טשיקאָווע האט ער זיך דערווייל געקאָנט באַגעגענען מיטן שנייַדער און פלאפלען, האב איך מסכים געווארן צו פארן מיטן גוי דערווייל ביז אין דארף אריין. אין דארף - האט מיר געזאגט דער מלמד — איז דא 3 אידן, אבער פאַרפאָרן זאל איך צו נחמ'ען ווייל ער איז זעהר אַ לייטישער איד און האט ליב אַ אידן.

איך האב מיך אפגעזעגנט מיטן מלמד, באַצאָלט דער מלמדקע פאר דער אָכסניה, — איר וועט אודאי פרעגן וואָס איז עפעס דער מלמדקע? ווייל אַמאָליגע יארן איז דאך געווען אַ בושה צונעמען ביי אַ אורח געצאָלטס, ווייל וואָס פאַר אַ איד האט ניט אַרייגגעלאָזט קיין אורח מיטן גרעסטן כבוד, נאר אַ מלמד, למשל, אַ געמיינער מאַן — פלעג אונטערשיקן דאָס ווייב זיינס, און זי האט געזען וויפל מ'האט איר געגעבן, נאָר פערשטייט זיך אַז איך האב בעצאָלט מיט דער ברייטער האנד און בין אָפּגעפאָרן.

דער פראָסט האט געברענט און דער פיס האט זיך מיר צושפּילט ניט אויף

כסעות, כ׳האב געפילט אַז איך האלט ניט אויס, דער גוי האט זיך געטון זיינס ער האט געשמיסן די פערד און דאָס שליטעל איז געפלויגן מיט אימפעט, ס׳האט געדויערט אַ שעה צייט זענען מיר אָנגעקומען אין דאָרף אריין, דער גוי איז גלייך צוגעפאָרן צו נחמן ען, איך בין קוים אַראָפגעקראָכן פונ׳ם שליטן, דער גוי האט מיך אנגענומן און מיך אַריינגעפירט אין שטוב אריין, איך בין אַריינגעפאלן אין שטוב אריין און זיך אנידערגעזעצט אויפן ערשטן בעסטן פלאץ נעבן דער טיר.

כ׳האב זיך ארומגעזוכן אז כ׳געפון זיך אין א קרעטשמע, ארום די לאנגע טישן זיצן ארומגעזעצט גוים אין טרינקען בראַנפן, ס׳איז אַ רעש אַ טומל אויף טויב צו ווערן, איינער הערט ניט וואָס דער אנדערער רעדט. ס׳איז אַ פנים אַ חנא ביי זיי, האט זיך דאָס גאַנצע דארף צונו׳פגעזאַמלט אין דער קרעטשמע. אונטער דער סטאָיקע אַרומגענעמן מיט רויט־געפאַרבטע שטאַכעטן שטייט א איד מיט אַשיינער לאַנגער באָרד און לאַנגע פאות, נאר מיט אַ פראָסט אַרענדאריש פנים און צאָפט פונם פאס בראַנפן. די גוים שטעהן אין אַטשיערעד, ווארפן די מטבעות און חאַפן איינער פאַרן אנדערן. דאס איז דער נחמן אפנים דער בעל־הבית פון דער קרעטשמע, ער איז געווען אזוי פאַרנעמן מיט׳ן פדיון או ער האט מיך אפילו ניט באַמערקט, דער גוי האט אנגעהויבן אריינטראָגן מיינע זאַכן, נאר ווייל אין שענק אִיז ניט געווען קיין ארט אַוועקצולייגן, אי׳ז דער גוי צו מיט די זאכן גלייך צו דעם נחמנען און זאגט אים: הער, לאחמאן וואָט נאָססי באָלנאָי אָ וואָם!״ דער איד האט זיך אומגעקוקט און מיך דערזהן, איז ער צו צו מיר אָנגענעבן אַ האַרציגן שלום עליכם און מיך גלייך אַריינגעפירט אין שטוב אריין מיט די זאַכן, און רופט זיך אָן צום ווייב: „זעה נאָר, רבקה, עפעס איז דער איד ניט געזונט, לאז דעם אידן צו דער הארובע וועט ער זיך דערוואַרעמען, און איך וועל נעמען ביי די גוים פאַרן בראָנפן וועל איך באַלד אריינקומען״. אריינקומענדיג אין שטוב אריין, האט מיר געגעבן אַ שלאָג אַ היימליכע וואַרימקייט אין פנים אריין, די וועגט זענען געווען וויים געקאָלעכט, די ערד פריש אפגעשמירט, און דאָס מעבעל אין שטוב צושטעלט אין א סדר. חאָטש דאס מייבל איז געווען אמת דארפיש און פראסט האט דאס דאָך געמאַכט אויף מיר א אייגדרוק פון היימליכקייט, ביי דער הארובע איז זיך געזעסן אַ אידענע מיט אַ מילד־אפן פנים און גוטמוטיגן שמייכעלע און געציילט אויפן פאָדאליק מינץ, און נעבן איר 2 קינדערליך וואס האבן זי געהאלטן אין שלעפן ביים פארטוך, די אידענע האט מיר באַלד אפגעטרעטן די הארובע, דער גוי האט מיר געהאלפן זיך אויסטוען מיר אראָפגעשלעפט די פוסליס, איך האב אים באַצאָלט א גילן און אים נאך צוגעגיבן טרינק־גלעל אויף בראַנפן, דער גוי האט זיך איבערגע׳צלמ׳ט אפגעדאנקט און איז ארויס.

דער פוס טוט זיך דערווייל זיינס, דער וויטאג שניידט מיר דאס הארץ, איך דערשטיק אין מיר די קרעכצן בכדי יענעם נישט צו דערקוטשן, אבער די אידענע האט אין מיר באַלד דערקענט, ווי זאָגן עס די חז״ל „דרכה של אשה לבדוק באורחים״ דער שטייגער פון דער פרוי איז צוצוקוקן זיך צו אורחים.

— וואס איז אייך? פרעגט מיך די אידענע, — ס׳טוט אייך וועה אינוועניג, וועל איך אייך אָנווַאַרעמען אַ גלייזל טיי מיט אַ ביסל ספירט, וועט עס אייך אויסווַאַרעמען. — „ניין, דאס האב איך זיך שטאַרק צוקלאָפט אַ פוס — האב

איך קוים אויסגערעדט און אנגעהויבן ביטער צו קרעכצן. די אידענע איז באלד ארויסגעלאפן אין קרעטשמע אריין און א געשריי געטון צום מאן „נחמן, געה גיך אריין אין שטוב און זעה וואס איז דעם אידן אויפן פוס."

ר' נחמן איז תיכף אריינגעלאפן און מיר קוים ארָאפגעשלעפט דעם זאק און דערוען מיין פוס האָט ער זיך דערשראָקן: „רבקה, רבקה, קום שוין אריין, מ'דארף עפעס טון דעם אידן צום פיס".

נחמן'ס פרוי איז באלד אַריין און רערזהן דעם פוס, וועלכער איז געווען אנגעשוואלן, רויט און צודראפעט: „אך וואס זענט איר פאר אַ אידז? ווי אזוי לאָזט מען זיך פארן באַ אזאַ פראָסט מיט אזאַ קראַנקן פוסז"

די אידענע איז באלד אַרויסגעלאָפן און זיך תיכף אומגעקערט מיט אַ הייפטל קרויט, אָפגעריסן בלעטער און מיר אנגעהויבן לעגן אויפן געשווילעכץ.

דאָס קרויט—זאָגט זי מיר,—וועט אַביסל אַרויסציהען די היץ, וועל איך אייך דערנאָך צולעגן אַ חלב'ן פלאַסטערל וועט אייך גרינגער ווערן.

דאָס קרויט האָט מיר טאַקע געשטילט דעם וועהטאָג האָב איך אנגעטון די גאַלאשן און זיך געשטעלט דאַוונען מנחה, דערווייל איז ר' נחמן אריינגעקומען פון דער קרעטשטע און זיך אויך געשטעלט דאוונען.

די אידענע איז אריין פון דער קרעטשמע און באפוילן דער דינסט אנצינדן אַ לאָמפּ. „נו ווי אזוי איז אייך?—פרעגט זי מיך.—„גרינגער אַביסל"—ענטפער איך איר.

מיר האבן דערווייל אפגעדאוונט מנחה, מ'האָט אָנגעצונדן אַ לאָמפּ, איז אין שטוב געווארן ליכטיג, איך האָב זיך נאכאמאל גענומען צום צולעגן קרויט צום פוס, כאָטש ס'האט מיר אַביסל געקילט דער פוס האָט מיך דאָך גענוג גענוטשעט דער וועהטאָג, אָבער איך האב מיך באמיהט איינצוהאלטן ניט צו קרעכצן. דער איד האט ארויסגענומען א מסכתא „כבא בתרא" פון דער שאפע, זיך אויסגעטון די קוטשמע און איז געבליבן אין א יארמעלקע, האט זיך אַוועקגעזעצט באַם טיש און גענומען געשמאַק לערנען.

עפעס זיך די טיר און ס'קומען אריין א אינגל מיט א מיידל אנגעטון אין דארפישע פעלצליך מיט רויטע פנימער פונם שטאַרקן פראסט.

— די בהמות האט איר אַריינגעטריבן?—פרעגט זיי ר' נחמן.

— יא!—ענטערן זיי ביידע מיטאמאל.

— וואס־זשע האט איר זיך געזאַמט אזוי פילז - פרעגט ער זיי ווידער.

די בהמות זענען אַריין אַוש צו מאַקסימען אין הויף אַריין האבן מיר געהאט אנ'ארבעט זיי נאכצולויפן, דערנאך זענען מיר געווען באַ סטעפאַנען און פעדיען און האבן זיך מיט זיי צונויפגערעכנט.

— נו גוט! איצטער ברוך'ל טוה זיך אויס און נעם א ספר!

דאס אינגל האט זיך אויסגעטון די ווינטערדיגע דארפישע מלבושים, האב איך פאר מיר דערזהן אַ אמת אידיש פנימ'ל מיט אידישן חן, דאס אינגל האט אַרויסגענומען א גמרא „פסחים" פון דער שאפע און צוגעגאנגען צום טיש, מיר אפגענעבן שלום, האט זיך אוועקגעזעצט און זיך פארטיפט אין לערנען.

דערווייל האט סימעלע, זיין עלטערע טאכטער, אריינגעטראגן א סאמא־

וואַר און אים אנידערגעשטעלט אויפן טיש, צושטעלט גלעזער און אנגעצאפט יעדן טעה.

דער פאטער נחמן און זיין זוהן ברוך האבן צוריק פארמאכט די גמרות און זיך געזומען טרינקען טעה. מיר האט מען געמאַכט אַ זיסע גלאז טעה, אריינגעלעגט לימענע און מיך געבעטן טרינקען,

דערווייל האט מען זיך צורעדט, מיר האט דאס הנאה געטון, איך וועל דערווייל פארגעסן אין וועהטאג.

— פון וואנען איז א איד? און וואס איז אייער מסחר? — פרעגט מיך ר׳ נחמן. איך בין צופרידן געווען, וואס ער נעמט מיך אן פאר א סוחר. און איך האב זיך שיעור, שיעור ניט פארטרויעט צו אים אינגאנצן, אים צו דערצעהלן פון מיין אומגליק, מחמת די מענשן האבן געמאַכט אויף מיר א ליבן איינדרוק. א הערליך אידיש בילד איז דאס געווען צו זעהן, ווי דארפס-אידן זיצן און קנייטשן געשמאק אַ בלאט גמרא! דאך איז מיר נעקומען זאויפן געדאנק דער פסוק „אשרי אדם מפחד תמיד״ און איך האב מיך צוריקגעהאלטן. כאטש ניט שטענדיג איז דער פחד א בארעכטיגטער, אזוי ווי ס׳האט ניט געהאט קיין גרונד מיין פחד פאר א יענעם יונגנמאן, דעם שניידער אין ראריד, ווייל ער האט מיך זיכער ניט געמיינט. נאר אַזוי איז דאס, אז א מענש שרעקט זיך ווייזן זיך אים אויס שאטנס פון בערג גאנצע אלפען.

איך הויב אויך אן צו אינטערעסירן זיך מיט דעם ר׳ נחמן׳ען און פרעג אים צו ער איז אַ געבוירענער אין דארף.

יאו—ענפערט ער מיר—מיין פאטער עליו השלום האט נאך געהאלטן דא א קרעטשמע, ער איז געווען א פארמעגליכער, האט געהאט וויין־גערטנער און ס׳איז אים געווען גוט, בא זיין טיש—זאגט מיר ר׳ נחמן—פלעגן עסן כמעט אלע טאג אַ מנין אידן, ער איז געווען דעם סאוראניער רב׳ס א הייסער חסיד און אַ איד אַ למדן, פאר אונז קינדער פלעג ער האלטן די בעסטע מלמדים, מיר אליין זענען היינט די געשעפטן געמיין, פונדעסטוועגן האלט איך אויס א מלמד אַ אידן א לערנער, וועלכער לערנט מיט מיין בן־יחיד גמרא און אויך פוסקים, איצט לערנט ער „מליחה״ און מיט מיין סימעלען די עלטערע טאכטער—לייגען און שרייבן, איר מעגט—נישקשה ניט—א רעד טון מיט מיין אינגל אין לערנען ער וועט אייך מיט ג—ט׳ס הילף ענפערן.

איך האב ר׳ נחמן׳ען געפאלגט און אים א כאפ געטון אין „פסחים״, אין „מליחה״ און דאס אינגל האט געענפערט. אפילו ניט איבעריג שארף, אבער גוט און שכל־הישר׳דיג.

דערווייל איז אריינגעקומען די פרוי ר׳ נחמן׳ס, רבקה, און אונז געהייסן דאוונען מעריב, מיר האבן זיך אלע געשטעלט דאוונען און די עלטסטע טאכטער סימעלע האט דערווייל געגרייט צום טיש, מיר האבן אפגעדאוונט און זיך געזעצט עסן, אבער איך בין קוים איינגעזעסן. ווייל דער פוס האט מיר געברענט אין אַ העליש פייער, זיי האבן געזעהן אויף מיר, אז איך קען ניט איינזיצן, האבן זיי צוליב מיר אפגעכאפט די וועטשערע—מילינצעס געטונקען אין סמעטענע—געבענשט, און נחמן׳ס פרוי האט מיר באלד געבעטן, דערנאך האט זי געזומען אַ לייוונטן טיכעלע און ארויפגעקאפעט אויף דעם צולאזט חלב, און

מיר צוגעלעגט צום פוס אויף באנאכט. „נו—זאגט זי מיר--איך פארהאף, אז איצטער וועט איר שוין שלאפן רוהיג די נאכט".

איך האב מיך אריינגעלעגט אין בעט אריין און געשמאַק אַנטשלאפן גע-וואָרן. אַרום 2 אַזייגער באנאכט האָב איך נאכאַמאל דערפילט א שטאַרק ברע-נונג אין פוס וועלכס האָט מיך אויפגעריסן פונם שלאף, ס׳האט מיך אַזוי גע-ברענט, אַז איך האָב אַש צעריסן דאָס העמד אויף מיר און ווי אַזוי איך האָב מיך ניט באמיהט איינצוהאלטן דאָס קרעכצן האָבן זיי דאָך דערהערט צו זיך אין שלאָף-צימער, און זיי—נחמן מיט זיין פרוי—זענען ביידע אַריין צו מיר מיט אַ ליכט. „וואָס איז אייך? נאכאַמאָל דער פוסז" און נחמן האט מיר אָפגעבונדן דעם פוס און דערזעהן ווי דער פוס איז רויט פייער. זיי האבן זיך ביידע דער-שראקן. איר מוזט גאנץ פרי פארן קיין בראַצלאָוו און זעהען עפעס טון, גיכער פון אַלעס זאלט איר צופארן צו משה׳לע שוחט, ווייל די שוחט׳קע חוה׳לע, איז א גרויסער מומחה און זי וועט אייך טון מיטלען.

אין צרות און אין אַנגסטן האב איך מיך אפגעקאטשעט א נאכט און אַז איך האב דערלעבט צו זעהן דעם טאג, האט מען מיר תיכף געדינגען אַ שליטן מ׳האט מיך מיט גרויס מיה אריינגעלעגט אין שליטן אריין, ווייל זיצן האב איך שוין ניט געקענט. איך האב מיך מיט זיי הערצליך געזעגנט און בין אפגעפארן. אין דרויסן האט דער פראסט געברענט און א גרויסערווינט האט געקערט דעם שניי און דאך האט דער גוי געטריבן די פערד, און ס׳האט לאנג ניט געדויערט זענען מיר שוין געווען אין בראצלאוו.

אין משך פונם פארן איז מיר דורכגעפלויגן אלערליי מחשבות. איך האב מיר טאקע פארגעשטעלט, אז משה׳לי שוחט און זיין ווייב חוה זענען טאקע העכסט פיינע מענשן און נעמען אויף א אידן מיטן גרעסטן פערגעניגן, אבער קיין באלניצע איז דאך ניט בא זיי, און זיי וועלן געוויס זיין ברוגז אויף דעם, וויל קוים בין איך א חולה מסוכן, וואס־זשע האב איך צו זיי, אויף זיי זיך גלאט אנווארפן. אלא וואס דען צו פארן אין אַכסניה, האב איך מורא געהאט, וויל וער וויסט צו וועמען איך קען אריינפאלן און דא קומט מיר אן אלע מאל בריוו און איך ליג קראנק... און כאטש די לעצטע טעג איז מיין „דיעלא" שוין ארויס אויפן ריכטיגן וועג, אנגעשפארט אין סענאט אריין, און איך האב שוין געהאט א האפנונג צו השי״ת, דאך האב איך נאך געהאט א געוגן גרונד מורא צו האבן.

דער גוי מיט וועלכן איך בין געפארן איז געווען א היימישער אין בראצ-לאוו, איז ער תיכף שטעהן געבליבן נעבן ר׳ משה׳לע שוחט׳ס שטוב. דער גוי איז אראפ פונם שליטן און אנגעקלאפט אין דער טיר. די טיר האט זיך געעפנט און אויף דער שוועל איז געבליבן שטעהן א שלאנקער שעהנער איד מיט א שעהנער קיילעכדיגער באָרד, א פאר שעהנע געקרייזלטע פאות און אנגעטון אין א שווארצן ווארעמען כאלאט. איך האב מיך אנגעשטויסן, אז דאס דארף זיין ר׳ משה׳לע שוחט, נאך אים איז ארויס עפעס א אידענע איינגעהילט אין א שאל, און נאך אייניג מענשן. זיי האבן זיך אלע מיטאמאל א לאז געטון צום שליטן, איך בין געליגן אין שליטן און שטארק געקרעכצט. אז זיי זיינען צו מיר צוגע-קומען האב איך קוים ארויסגעשטאמלט עטליכע וועדטער: הייליגע אידן! איך בעט פון אייך מיך אריינטראגן אין שטוב אריין, אליין אראפקריכן קאן איך ניט,

ווייל ס׳טוט מיר שטארק וועה א פוס. אלע מיטאמאל האבן זיך געגומען מתעסק זיין מיט מ׳ר. מ׳האט מיך פאמעליך אראפגענומען פונם שליטן און אריינגע־טאסקעט אין שטוב אריין און מיך אוועקגעלעגט אויף א סאפקעלע נעבן דער הארובע.

די שוחט׳קע חוה׳לע האט שוין פון מיר ניט אפגעטרעטן, זי האָט גע־זעהן אין מיר, אז א חוק די גרויסע וועהטאגן, וואס איך לייד, שרעק איך מיך שטארק, האט זי געגומען רעדן איבער מיר:

— זייט ניט מרה־שחורה׳דיג, איד, ס׳איז געווים אנ׳השגחה, וואס איר זענט גראד פארפארן צו אונז, געווים איז דאס דערפאר, ווייל דער רבש״ע האט מיך געמאכט פאר א גוטן שליח אייך אויסצוהיילן. ס׳איז נישט דאס ערש־טע מאל, וואס מיר קומט אויס צו שטעהן און די נויטן פון אנ׳ערנסטן חולה און ג־ט גיט מיר זיין רעכטע האנט צו הילף, און דעריבער בין איך פעסט און גלויב, אז זיין רעכטע האנט וועט אויך איצט מיר ביישטעהן און איך פארהאף, אז איך וועל דאס זיין אייער אמת׳ער שליח.

די עטליכע טרייסט־ווערטער און דער שטאַרקער בטחון פון אט דער אפנהערציגער אידענע האבן מיך געשטארקט און איך בין געוואָרן אַ ביסל רוהי־גער. דערווייל קומט אונטער ר׳ משה׳לע אליין און מאַכט מיך נאָך מונטערער, מיט זיינע זיסע טרייסט־ווערטער פון א׳אמתן הארציגן אידן:

האט ניט קיין יסורים – זאגט ער מיר – אויף מיין אידענע מעג מען זיך פארלאזן, זי א ז ב״ה מצליח אין אירע רפואות, ס׳האט זיך ביי איר נאָך ניט געמאַכט ח׳ו קיין דורכפאל. דעריבער אויב מיין אידענע וועט זיך נאָר אונטער־נעמן דעם פוס אייך אויסצוהיילן, זאָלט איר האבן בטחון אז זי וועט אייך מיט ג־טס הילף געזינט מאכן מ דארף – זאָגט ער מיר ווייטער – נישט זיין אזוי גע־פאלן אין מרה־שחורה׳דיג, ווייל ס׳וועט ניט ליכטיג ביז ס׳איז ניט גוט פינסטער. איר ווייסט דאָך מן הסתם וואס דער ספר הישר שרייבט וועגן יוסף׳ן, וועלכן יעקב האט געשיקט גאָר קייו שכם זהען זיינע ברידער און ער, ניט געפינגדיג זיי אין שכם האט פארטגעזעצט זיין גא׳ג ביז דותן, האט ער דאך געקלערט, אז אויף דער שטרעקע וואָס פון שכם ביז דותן איז ער דאָך שוין ניט קיין שליח מצוה, אפשר וועט חלילה מיט אים געשעהן אנ׳אומגליק, האט אים דער „איש״ באַרוהיגט, אז צוליב דעם וואס די חלומות זיינע מוזן מקויים ווערן וועט אים גאר נישט געשעהן און ער האט אים נאכגעשריגן: „יוסף״, יוסף! דיינע חלומות וועלן טאַקע מקוים ווערן, אבער ס׳וועט ניט ליכטיג ביז ס׳איז ניט גוט פינסטער״. ווי ס׳וועט דערצעהלט אין דער תורה וועגן זיינע צרות וואָס ער האט געליטן, און דערנאך ערשט זיין גרויס גליק. דעריבער, מיין ליבער איד, זייט מונטערער א ביסל, און האט בטחון וועט אַיר זעהן, ווי ג־ט וועט אייך העלפן.

— וואָס זאָל איך אייך זאגן – מיינע ליבע אידן – פון אט די וועלטער איז מיר אַראָפּ א שטיין פונ׳ם הארצן, זיי האבן דערפרישט מיין צובראָכענעם געמיטה און איך בין געוואָרן גאר א אַנדער מענטש, איך האָב דערזעהן אז איך געפון זיך צווישן גוטהערציגע הערליכע מענשן אויף וועלכע מ׳מעג זיך פארלאָזן. חוה׳לע די שוחטקע האט מיך געבעטן אַיך זאָל איבערגעהן אין קיך אריין

אויפן אויסגעהייצטן אויוון, מחמת אַזויווי זי וויל מיר צוצעווּיקלן דעם פוס און זעהן וואָס דאָרט איז, קען זי דאָ ניט, מחמת מ׳דרעהט זיך אַריין־און־אַרויס און מ׳טרייבט ארויס די גאַנצע וואָרימקייט, סיי אין דער פעדערשטער שטוב, סיי אין אלקער. כ׳האב זי געפאַלגט — און זייענדיג מונטערער פון זייערע טרייסט־רעד בין איך כמעט אַליין אויפן שטעקן אנגעשפאַרט אריינגעגאַנגען אין קיך אריין און ארויף אויפן אויוון.

די שוחטקע האט מיר דערווייל דערלאַנגט אַ גלעזל טעה, אָפּגעטרונקען די טעה, האט זי זיך געזעמען צום פוס. אַז זי האָט אים אפּגעוויקלט בין איך דערשראָקן געוואָרן, ס׳איז גאָרניט צום באמאלן וואס אויף מיין פוס איז אנגעוואקסן, עפעס א געשווילעכץ האַרט, רויט, בלוי און אלערליי קאָלירן. די שוחטקע האָט מיך געשטאַרקט און מיר צוגעזאגט אַז זי וועט זעהן ניט צודערלאזן צו קיין רויז. זי האָט געאַרבייט מיט אלע אירע צען מאָס קענטניש וואָס זי האָט פאַרמאָגט. וואַסערלעך אַון פלאַסטערלעך און זאלבן אַלערליי זענען געבוירן געווארן מיטן אויגן בליק, זי האט דעם פוס געוואַשן געשמירט און צוגעלעגט עפעס א פלאסטערל און מיר אים פארבאנדאזשירט. איך האב אנגעהויבן גלויבן אין אט דער שוחט׳קע און געהאט בטחון, אז זי וועט מיר פארהיילן דעם פוס. דערווייל האָט מען אין דער פעדערשטער שטוב זיך געשושקעט, דאס זענען געווען אורחים. אַז איך בין געלעגן אויפן אויוון פונקט אקעגן דער טיר וואס איז אריינגעקומען אין דער פעדערשטער שטוב, האב איך געקענט זעהן וואס ס׳טוט זיך פאַרנט אין שטוב און הערן אלעס, האב איך געחאַפט וועטער וועגן מיר: „עפעס אַ פאַרמעגליכער איד, וואו קומט ער אהערצו? פארוואס ניט אויף קיין אכסניה?״ וכדומה)אזעלכע שושקעריין ועלכע האבן מיר לחלוטין ניט געשמעקט, און וויל איך האב אין משך פון איין שעה צייט, שוין דערקענט דאס אפענהער־ציגקייט פון ר׳ משהל׳ן מיט זיין ווייב, האב איך זיי אריינגערופן, זיי געבעטן סאַרמאכן די טיר און זיי בקיצור דערצעהלט פון מיין אומגליק. צובראכן איז מיר מיין הארץ געווען געוג, האב איך דערצעהלט און געווינט. ס׳האט זיי אויף אזויפיל גערירט אז זיי האבן אויך געלאזט טרערן. אז כ׳האב זיי אויסדערצעהלט מיין הארץ האב איך זיי געבעטן זיי זאלן זעהן די אורחים פארזאגן, אז זיי זאלן ניט פלאפלען אין ערגיץ ניט וועגן מיר. ר׳ משהילע איז באלד ארויסגעגאנגען אין דער פעדערשטער שטוב און געבעטן די אורחים זיך וועניגער נאכפרעגן אויף מיר און פאר קיינעם פאר׳ן מויל אפילו ניט ברענגען. די אורחים האבן אים הייליג צוגעזאגט און איך בין געווארן רוהיגער.

דערווייל בין איך געבליבן בייַ זיי אין שטוב, און נישט קוקענדיג אויף דעם וואס אין שטוב ביי זיי איז ניט געווען אַיבריג גראס, מחמת א פאמיליע איז דאס געווען א גרויסע אהן עין הרע, און דערצו האבן נאך געוואוינט מיט זיי אינאייענעם א פאר אויסגעגעבענע קינדער אויך, האט מען דאך מיר אפגעגעבן א באזונדער חדר. מאכלים האט מען מיר אויך געפראווען באזונדערע און אז כ׳האב זיי געוואלט געבן געלט אויף דער הוצאה, האבן זיי מיר געענפערט אז זיי נעמען ניט איצטער, נאר צום סוף וועט מען מאכן א חשבון פאר דער גאנצער צייט. מיין „דאקטאר״ — ס׳הייסט חוה׳לע די שוחטקע — האט מיר ניט געהייסן אראפ־געהן פונ׳ם בעטל ביז דער פוס וועט זיך ניט פארהיילן. שטעלט־זשע אייך פאר

– איר זאלט מיר מוחל זיין ווי אייגענע – אז מ׳האט באדארפט פון מיר טראגן, דאכט זיך א געוגע ארבייט, הא? און אלסדינג מיר צוטראגן, און מיך בעדינען. היינט דאס היילן דעם פוס איז שוין גארניט, רייניגן איז אין וואשן איז אין שמירן און לעגן פלאסטערס און מאכן באַנדאַזשן, איך האב מיר גארניט אנגע־ הויבן פארשטעלן אפילו איין רגע אז דאס זאל חלילה זיין אומזיסט. אין שטוב צו זיי פלעגן טאקע אנקומען טאג־אויס טאג־איין פרישע אורחים און מ׳פלעג זיי אויסשטעהן מיט עסן און געלעגערס מיטן גרעסטן כבוד, אבער וואס פאר א גלייכונג אַיז פון מיר צו זיי, ס׳איז דאך דאכט זיך עפעס א גרויסער חילוק? נאר גארניט, די צייט געהט דערווייל איר ווערט, דער פוס ווערט פון טאג צו טאג בעסער, און איך ווער פון טאג צו טאַג פרעהליכער, בריוו פלעג איך ערהאלטן אויף משה׳לע שוחט׳ס אדרעס, די בריוו האט מען מיר געשריבן אז מיין „דיעלא״ איז אַרויף אויפן אמתן וועג, און אז ס׳איז פאראן א האפנונג צו זיין ליבן נאמען. ס׳פארשטעהט זיך, אז פאר זיי פלעג איך זיך שוין ניט היטן, זיי האבן געוויסט פון אלע מיינע סודות, און אסך מאל פלעג איך זיך האלטן אנ׳עצה מיט ר׳ משה׳לען, זיי זענען דערווייל געוואוירע געווארן ווי וויים איך בין בדלות געווארן איבער אט דעם בלבול, און אז מיינע רייכע פריינט שטיצן מיך.

אין שטוב בין איך געווען ווי אנ׳אייגענער, מיט ר׳ משה׳לען פלעג איך פארברענגען שעה׳נווייז; ער פלעג מיר נאך זאגן שעהנע מאמרי־חסידות, על פי רוב פלעג ער באם טיש מיט פרעמדע אורחים רעדן א סך ארום דעם ענין־ צדקה, וועגן ליב האבן א אידן וכדומה אזעלכע ענייני־מוסר, ער איז געווען א גרויסער בקי אין ספרי־מוסר.

נאר מעהר ווי מיט אלע פלעג איך זיך פארנעמען מיט לוי׳ניון, ער איז מיר שטארק געפעלן. ער פלעג מיר דערצעהלן פון א סך פאלן, וואס זיין מוטער האט אויסגעהיילט ערנסט קראנקע און אַז די צוויי שטאט־דאקטוירים קאפיס־ טינסקי און מארקעוויטש זאגן אויף איר, אז זי איז א גרויסע קענערין, ער פלעג מיר זינגען חונישע שטיקעלעך, א חסידיש נגונדל, א זמר׳ל און איך פלעג מיר אזוי ליגן אויפן סאפקעלע און הנאה האבן צו הערן זיין שעהן אלטיל און זיין קינדערישע מתיקות.

א סך צייט פלעג איך זיך אפגעבן מיט אים, שרייבן און רעכענען. ער פלעג זיך פלייסן און גוט איבערנעמען.

פאוואלינקע־פאוואלינקע בין איך אפגעווען בא זיי אין שטוב 5 וואכן צייט. די שוחט׳קע חוה׳לע האט מיר עטליכע מאל געבראכט דעם דאקטאר מארקעוויטש און ער האט מיר געזאגט קלאר און דייטליך, אז ווען איך טרעף ניט אן צו חוה׳לען (אזוי האט זי יעדער גערופן) וואלט זיך אין פוס אריינגע־ כאפט, נישט מעהר און ניט וועניגער ווי די בראנד, אַדער מ׳וואלט מיר גע־ דארפט אפשניידן דעם פוס, אדער איך וואלט אינגאנצן געגאנגען פון דער וועלט. און אזוי האט מיר חוה׳לע מיט אירע מיטלען פאמעליך פארהיילט דעם פוס. פון דער היים איז מיר דערווייל אנגעקומען 100 רובל אויף ר׳ משה׳לעס אדרעס און א בדיוו אין וועלכן מ׳דאנקט זעהר ר׳ משה׳לען און זיין וויב, פאר זייער גאסטפריינדליכקייט צו מיר און אז אויב דער פוס איז פארהיילט מעג איך גלייך אהיים קומען, ווייל מיין זוהן קומט שוין אויך אהיים פון אויסלאנד,

אבער שטילערהייט און אהן רעש, מחמת די „דיעלא" האט נאך ענוג נאכווועהען. די בריוו האט אונז אלעמען שטארק דערפרעהט און איך האב מיך געקלויבן אין וועג אריין. פארן פארן זאג איך זיי. אז זיי זאלן מיר זאגן וויפל ס'קומט זיי, וועל איך זיי באצאלן. „כאטש – זאג איך זיי – אַוא טובה איז גאר ניט צו באצאלן, מחמת איר האָט מיך דאך פשוט גערַאטעוועט".

וואס־זשע מיינע ליבע אידן שטעלט איר אייך פאר האבן מיר די מענשן געענפערט? איר וועט עס אייך אין לעבן ניט פארשטעלן.

— גאלט? זאגן זיי — וואס הייסט גאלט? בא וועמען האבן מיר דען גע־נומען גאלט?

— כאטש – זאג איך זיי – עפעס זענט איר זיך דען באגאנגען מיט מיר ווי מיט א אנדער אורח? – איר האט דאָך מיר אפגעגעבן א צימער, געפראוועט בא־זונדערע נגידישע מאכלים. און היינט די רפואות?

— פאר די רפואות – זאגט מיר די שוחט־קע – נעם איך אודאי אַון אודאי ניט, ווייל איך האָב קיינמאל פאר קיין רפואות ניט געגומען און אויב איר ווילט דוקא באצאלן, איז אז ג־ט וועט אייך העלפן ס'וועלן זיך בא אייך פארבעסערן די געשעפטן וועט איר דאס צוטיילן צדקה.

— און דאס, וואס איר זאגט „באזונדערע גבירישע מאכלים" – רופט זיך אן צו מיר ר' משה'לע – האבן דאך אונז די חכמים שוין לאנג געלערנט, אז „אפילו עבד לרוץ לפניו, ותרנגלת פטומה", אז מיר דארפן אויסהאלטן א אורח אזוי ווי ער איז פאַרוואוינט פון דער היים אפילו מיט א געשטאפטער הין...

וואס זאל איך אייך זאגן, מיינע ליבע אידן – מיין אנגעוועהטיגט און צו־בראכן הארץ האט מיר א קלעם געטון און איך האב זיך שטארק צעוויינט, עפעס האט מיך דאס גוטסקייט און תמימותדיגקייט פון אט די מענשן אויף אזוי פיל געריירט, אז ס'האבן זיך מיר געגאסן טרערן פון די אויגן אן אויפהער...

ס'האט מיר ניט געהאלפן מיין עקשענען זיך און איבערווייזן, זיי האבן זיך געהאלטן בא זייערן. ס'איז מיר קוים געלונגען מיט גוואלד זיי איבערלאזן 8 רובל, 5 רובל צו צוטיילן ארימע לייט און 3 רובל, וואס ר' משה'לע האט אויסגעלעגט פון זיין קעשענע אויף עפעס א דבר־צדקה.

באם געזעגענען זיך, בין איך ר' משה'לען ארויפגעפאלן אויפן האלז און אים געקושט ווי אן'אייגענעם פאטער, געקושט און געוויינט, אזוי האב א'ך מיך אַפגעזעגנט מיט דער גאנצער שטוב און בין אפגעפארן.

ס'איז אוועקגעגאנגען א צייט, די געשעפטן האבן זיך בא מיר צוריק ארויפגעארבעט, ווייל מיין זוהן זאל לעבן האט אנגעקניפט קענטשאפט מיט א סך סוחרים פון אויסלאנד, וועָן ער האט זיך געפונען דארט. פון דער צרה האב איך זיך ג־ט צו דאנקען באַפרייט אינגאנצן, איך האב צוטיילט א סך געלט אויף צדקה אויף ר' משה'לע שוחט'ס נאמען און זיין ווייב חוה'לע זאל לעבן.

א שטיק צייט האב איך זיי געשיקט בריוו, אבער מיט דער צייט איז דאס אינגאנצן פארגעסן געווארן. די השגחה אבער טוט זיך אירס, האט זיך אַוי געפירט אז איך זאל מיך איצט באגעגענען מיט לוי־ניון.

שטענדיג פאר איך אין צוג צווייטע אדער ערשטע קלאס, אין קיין דריטע קלאַס פאר איך קיינמאל נישט, איז דאך אבער באשערט, אז איך זאל מיך מיט

אים זעהן, האב איך עפעס גראד קיין צייט ניט געהאט, געווען פארנעמען אויף דער סטאנציע, האב איך א בעט געטון א באקאנטן. ער זאל מיר נעמען א בי־לעט, האט ער א טעות געהאט און מיר גענומען א בילעט פונם דריטן קלאס, איך קום אריין אין דריטן קלאס און טרעף אן גראד אין דער דאזיגער קופע, איז מיר אויסגעקומען קענטליך אט די צורה לוי'ניוס, איך האב מיך צו אים גוט צוגעקוקט, בעת ער האט גערעדט און האב זיך אנגעהויבן דערמאנען, איז פאר מיר אויסגעקומען קענטליך אט די צורה לוי'ניוס, כ'האב מיך צונ'אים גוט צוגעקוקט בעת ער האט גערעדט. און האב זיך אנגעהויבן דערמאנען, אז פאר מיר אויפגעשטאנען משה'לע שוחט'ס צורה. וועלכע איז בא מיר אין הארצן פארהייליגט. איך קוק זיך צום יונגערמאן; איין קאפיע, מיטן אויסזעהן און מיטן רעדן איז ער אינגאנצן משה'לע שוחט. און אזוי איז דאס טאקע געווען, איך האב ניט געגרייזט אזוי שטארק, דאס איז לויניו משה'לע שוחטס!

דער איד האָט דערמיט פארענדיגט זיין ספור־המעשה און האט אנגע־הויבן צו מיר צושטעהן איך זאל בא אים נעמען א גאלדענעם זייגער פאר א אַנדענק.

וויסט איר דען ניט „שונא מתנות יחיה" אז לעבן לעבט דער, וועלכער האָט פיינט מתנות, וויל איר, הייסט עס ניט, אַז כ'זאל לעבן? פרעג איך אים.

— נו וועט איר חאטש אַראָפּ מיט מיר אַין שטאדט אַריין וועלן מיר אַ ביסל פאַרברענגען.

ס'האט לאַנג ניט געדויערט זענען מיר געווען אין אַדעס. דער איר האט געדונגען א דראזשקע און פארפארן מיט מיר אין אַ רייכן רעסטאָראַן אין באַ־שטעלט פון מיינעט וועגן וואס ער האט נאר געזעהן מיט די אויגן. וויפל כ'האב מיך געווהרט האט מיר ניט געהאלפן, כ'האב געמוזט טרינקען און פארבייסן גלייך מיט אים דער איד איז געווען אויפן זיבטן הימל, מ'האט, געזעהן ווי דער איד האט ממש געלויכטן פאר פרייד, ער האט זיך נאכגעפרענט אויף אונזער גאנצער משפחה, דערווייל האט ער באַ מיר אַרויסגעאַפּט וועדטער אַז מיינער אַ שוועס־טער איז עפעס ניט גוט און דער פרנסה, האט ער באַ מיר געמעמען דעם אדרעס. דער איד האט זיך פארנומען מיט מיר און האט גאר פארגעסן וועגן די געשעפטן צוליב וועלכע ער איז געקומען קיין אדעס. סוחרים וואס האבן זיך גערעכט אויף אים זיינען אויסגעלאפן א שטיק אדעס און מ'האט אים געזוכט מחמת מ'האט דאך געוואוסט אז ער דארף קומען.

אז מ'האט אים שוין קוים אפגעזוכט אין אט דעם רעסטאראן, האט ער זיך נאך אלץ ניט געאיילט, „היינט — זאגט ער — האב איך ניט אין זין קיין גע־שעפטן, היינט איז בא מיר יום טובֿ" ביז איך אליין האב אים שוין אנגעהויבן אונטערטרייבן: „סטייטש — זאג איך אים — געשעפטן שטעהן העכער פון אלע־מען". בקיצור, מ'האט אים קוים אפגעריסן, ער האט מיר געוואלט געבן עפעס אַ פריזענט, אבער כ'האב באין אופן ניט געוואלט נעמען, האט ער מיר חאטש געדונגען א דראזשקע, מיר האבן זיך הערצליך אפגעזעגנט און זיך צופארן.

— — — —

דאס אכטע קאפיטל

א שוחט מוז זיין א מכניס אורח.

ווי געוואגט פלעגן בא אונז אײנשטעהן אַסך אורחים, בין איך אמאל צו־געשטאנען צו מײן פאטער און אים געפרעגט:

— טאטע, פאַרוואס שטעהן דאס איין בא דיר אזויפיל אורחים?

— געדענקסטו דען ניט מײן קינד וואס אין חומש שטעהט, — זאגט מיר מײן פאטער, — אז אברהם אבינו פלעגּ זיצן בײ דער טיר פון זײן געצעלט און ארויסקוקן אויף אורחים, און „מעשי אבות ירשו בנים" אט די גיטע מדות פון אונזערע עלטערן דארפן מיר איבערנעמען.

— פאר וואס־זשע זענען בײ דיר, טאטע, מעהר אורחים ווי בא יעדן? אלע אידן זענען דאך אברהם אבינו'ס אײניקלעך? — פרעג איך ווידער מײן פאַטער.

— אויף דעם וועל איך דיר ענטפערן מײן קינד — זאגט מיר מײן פאטער — נאר הער זיך גוט צו. דער הייליגער סאדיגורער רבי ר' אַברהם יעקב'ל זצ"ל האט געזאגט אזוי: ס'איז דאך באוואוסט, או א שוחט איז געבוירן אין מזל מאדים, ס'הייסט, או ער זאל זיין אן'אכזר, א בלוט־פארגיסער, ווי אזוי־זשע ווייסט מען צו דער שוחט האט אַיבערגעארבעט דעם יצר־הרע, און שחט די בעלי חיים נאר דערפאר וויל ג־ט אין זיין תורה האט אזוי געהייסן „ובחת כאשר צויתיך" אבער ניט איבער זיין געבוירענעם רוצחישען געפיהל? איז או מ'זעהט אז א שוחט נעמט צו א אידן, גיט אים עסן און א גלעזגער מיטן גאנצן הארצן אוּן האט אויף אים רחמנות, איז דאס אסימן אז די מערדערליכע געפילן זענען אין אים אינגאנצן איבערגעארבעט געווארן.

דער הייליגער סקווירער רבי ר' יצחק'ל זצ"ל האט געטייטשט אויף דעם א פסוק „וימאן אדום נתן את ישראל עבר בגבולו ויט ישראל". „אדום"—מיינט מען א שוחט, וועלכער איז געבוירן אין מזל מאדים, אויב „אדום" ד. ה. דער שוחט לאזט ניט קיין אידן אריבער זיין שוועל, איז א סימן אז „ויט ישראל מעליו", אז פונם שוחט איז אוועק דאס אידישע הארץ, און ס'איז אים נאר געבליבן דער אדום, דער אכזר...

איינמאל אין עפעס א הלולא־טאג, ס'הייסט אין א יאר־צייט פון עפעס א רבי'ן, זיצט מען אזוי באם טאטן אייניגע חסידישע בעלי־בתים בא גלעזל ווײן און מ'זאגט זיך מאמרים, און דעמאלט זענען גראד געווען בא אונז א פאר אורחים אויך, אבער שטארק פראסטע מענטשן. זיצן זיי אויך מיט אלע באם טיש און טרינקען אויך א גלעזל ווײן, אז זיי האבן שוין געהאט געמאפט א איבריגע כוסה. דאס וואס די חסידים מיטן טאטן האבן גערעדט צווישן זיך איז זיי ניט אנגענאנגען, וויל זיי האבן גארניט פארשטאנען, האבן זיי זיך צוערעדט צווישן זיך אויפן קול.

— וואס האבן גאר צו טוהן בא אייך ר' משה אזעלכע פראסטע לייט?— פרעגן די בעלי בתים.

— וואס הייסט וואס זיי האבן בא מיר צו טוהן?—פרעגט זיי מײן פאטער אין אַ בייזלעכן טאן, דער הייליגער סאוראניער רב זצ"ל האט דאך געטייטשט: „וידבר ד' אל משה לאמר, קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני ישראל באדם

בבהמה לי הוא" אויף אזא אופן: „קדש לי כל בכור", א יעדער איד דארף זיך הייליגן צו מיר („בכור" מיינט מען אידן, ווייל ס'שטעהט אין פסוק „בני בכורי ישראל") „פטר כל" דאס ערשטע פון אלעמען („פטר" הייסט „דאס ערשטע" וי אין משלי שטעהט „פטר מים ראשית מדון") איז „רחם", אז א איד דארף רחמנות האבן אויף אידן, אלץ איינס צו ער איז „באדם" ד. ה. א אדם א איידעלער איד' אדער „בבהמה" ד. ה. אז ער איז א איד וועלכער איז מעהר נוטה צו בהמיות, א פראסטער נפש, איז „לי הוא" איז ער דאך אלץ מיינער. איז דעריבער טאר מען ניט מאכן קיין חילוקים צווישן איידעלע און פראסטע אידן. — „עסט און טרינקט מיינע ליבע אידן — וועגדעש זיך מיין פאטער צו די אורחים — נאר הערט זיך צו, וואס מ'רעדט דא און חאפט אויך א אידיש ווארט, ס'וועט חלילה ניט פארשאטן.

כ'בין אמאל צוגעשטאנען צו מיין פאטער ער זאל מיר ערקלערן וואס ס'הייסט אזוינס א גוטער איד?

א גוטער איד — זאגט מיר מיין פאטער — הייסט דער וועלכער איז גוט צו אידישקייט, ס'הייסט ער היט אפ דאס אידישקייט מיט אירע אלע טיפקייטן, ער באהעפט זיך מיט דער תורה און דורך איר מיט ג־ט, און מיידט אויס אלע תאוות און פארגעניגנס פון עולם הזה.

— פאר וואס-זשע, הער איך, לעבן גיטע אידן אין די רייכסטע פאלאצן און פאהרן אין די שענסטע קארעטן, איז דאס דען ניט קיין פארגניגן?

— הער זיך צו מיין זוהן וועל איך דיר עפעס דערצעהלן, ס'זאל דיר מעהר ניט זיין קשה: ס'איז אמאל געווען א גרויסער צדיק ר' חיים קראסנער ז"ל. מאכט זיך אמאל אז ס'קומט אראפ קיין קראסנע א קאמעדיאנטשיק, און אזויוי אין קראסנע געהט דורך דער בוג אזויוי דא אין בראצלאוו, און ס'געהט דער פאראָן געצוינן אויף א שטריק אזוי ווי דא ביים בוג, האט דער קאמעדיאנטשיק געגעבן צו ווייסן אז ער וועט געהן אויפן שטריק וואס איז געצויגן איבערן וואסער. דערהערט דאס דער רבי און זאגט צו די חסידים: „או דער קאמעדיאנטשיק וועט דארפן געהן אויפן שטריק זאלט איר מיר צעווייסן טון וועל איך אויך געהן זעהן". ווערן די חסידים נתפעל: וואס הייסט דער רבי וועט געהן קוקן וואס א קונצן־מאכער טוהט? נאר אז דער רבי זאגט איז דאס מן הסתם ניט פוסט, ווייל אין א רבי'ן האט מען געהאט אמונה און געגלויבט אז וואס ער זאל ניט טוהן טוהט ער ניט פוסט, נאר ער האט א הייליגע כונה דערבי.

חסידים זענען געווען טשיקאווע צו זעהן וואס דער רבי וועט דא טון, זענען אלע זיינע חסידים מיטגעגאנגען. דער קאמעדיאנטשיק האט גענומען געהן איבערן שטריק, און דער רבי האט זיך אויסגעקלויבן א גוט פלאץ און האט זיך צוגעקוקט מיט גרויס אינטערעס. אז דער קאמעדיאנטשיק האט געענדיגט, איז מען ארומגעגאנגען מיט א שיסעלע צונויפצונעמען פון זיינעט וועגן, האט דער רבי ארויסגענעמען א קערבל און אריינגעווארפן, און האט די חסידים אויך געהייסן געבן. די חסידים איז נאך אלץ קשה געווען, מ'האט געוואלט דערגעהן וואס האט דער רבי געמיינט מיט דעם. האט מען אונטערגעשטעלט איינעם א חסיד און ער האט דעם רבין געפרעגט, וואס פלוצים ער איז געגאנגען קוקן.

האט דער רבי זיך געווענדעט צו זיינע חסידים און געזאגט: „אלע וועיסן

אז דער קאמעדיאנטשיק האָט איינגעשטעלט דאס לעבן צוליבן קערבל, אבער בעת'ן געהן אויפן שטריק האט ער דען אין זין געהאט דאס געלט? אודאי ניט! ווייל וועו ער פארגעסט זיך אויף איין סעקונדע און טראכט פונ'ם געלט, פארלירט ער דאך דעם שווי המשקל, דעם גלייכגעוויכט, און פאלט אריין אין וואסער. איז דאס דאך א מוסר השכל מיט א קל וחמר פאר א אידן וואס טוט א מצוה, או ער טאר בשעת מעשה נישט טראכטן פון קיין שכר, נאר טוהן די מצוה בשלימות, אהן א שום פניה, נאר ווייל ג'ט האט אזוי געהייסן". נו, דער רבי איז דאך דאכט זיך געגאנגען קוקן גלייך מיט א אנדערן און געהאט פארגניגן, אבער אין דער אמת'ן איז ער ניט געגאנגען צוליב פערגניגן, נאר צוליב עפעס א הייליגן תכלית. אזוי זענען אלע זייערע מעשים נאר פון ג'טס וועגן און דעריבער הייסן זיי „גיטע אידן."

דאס ניינטע קאפיטל.

ווי אזוי בין איך געווארן א חתן.

מיין פאטער פלעג זיך מיט מיר שטארק אפגעבן, מיר זאגן מוסר, איינפלאנצן אין מיר ליבע צו מענטשן און גוטע מדות, און זייענדיג אליין א איד נישט קיין פאנאטיקער האט ער פון מיר אויך געווואלט מאכן דאס זעלבע, פלעג ער חוץ א גמרא-מלמד מיר דינגען אויך א לעהרער אויף תנ"ך, אבער ס'האט געמוזט זיין בסוד או די חסידים זאלן זיך חלילה דערפון נישט דערוויסן, ווייל זיי האבן געקוקט אויף תנ"ך לערנען שטארק קרום. זייענדיג אלט 8 יאר האב איך שוין געקאנט „מאכן א לייענען" ס'הייסט אפלערנען אליין א בלאט-גמרא. וואו ס'איז מיר געווען שווער האב איך געפֿרעגט דעם רביין. דער רבי פלעג מיך לויבן אז איך נאר מיך ניט אין פשט. דערצו האב איך געקענט שעהן שרייבן אידיש, געקענט גוט די פיר „מינים" חשבון: חבור, חסור, כפל, חלוק, און דעם גאנצן רוסישן אלפאבעט. א קינד בא די יארן מיט אזעלכע קענטנישן האט צווישן חסידים אין יענע יארן געהייסן א יקר-המציאות, א זעלטענהייט. האט מען טאקע מיין פאטער ניט אפגעלאזט און שוין אנגעהויבן רעדן שדוכים. ס'האבן זיך געפונען אזעלכע וועלכע האבן מיך געוואלט צונעמען צו זיך און מיך אויסהאלטן מיט קעסט, קליידונג און לערנען, אבער מיין פאטער האט אפילו ניט געוואלט הערן, „וואס-זשע — פלעג ער זאגן — כ'האב שוין קיין צייט ניט מיט אים? ער איז דען א מיידעל?" דער ברודער מיינער — דער עלטערער — יקותיאל-ליב, האט דערהערט אז מ'רעדט מיר שדוכים איז ער געקומען צולויפן—געדענק איך—פון נעמיראוו, וואו ער האט געוואוינט און געהאלטן א גרויסע גאלאנטעריי קלייט. ער איז אנגעקומען און געטראפן נאר די מאמע, ווייל דער טאטע איז גראד געווען אין בוינע, „סטייטש! — האט ער געזעמען טענה'ן — וואס נעמט איר מיר צו מיין חתן?"

דאס האט ער געמיינט א חתן פאר זיין מיידעלע גאלדעלען וועלכע איז געווען יונגער מיט א יאר פון מיר, ד. ה. 7 יאר. פֿאר וואס זשע האט ער עפעס געטענה'ט אז איך בין „זיין חתן" וועל איך אייך דערצעהלן:

יקותיאל-ליב דער עלטערער ברודער מיינער האט חתונה געהאט קיין נעמיראוו פֿאר ר' שלמה דעם גרויסנס א טאכטער. „ר' שלמה דער גרויסער"

האט מען אים געזופן פאר זיין לומדות. אז יקותיאל־ליב האט חתונה געהאט האט ער זיך באזעצט אין נעמיראוו און געעפנט א גאלאנטעריי געשעפט און ס׳איז אים אוועקגעגאנגען גוט. אז די שוועגערן מיינע האט געדארפט געליגן ווערן איז זי געקומען אויף קימפעט צו מיין מאמען, ווען זי האט געבוירן א׳ר ערשט מיידעלע גאלדעלען בין איך אלט געווען א יאר. פלעגט זיך מאכן, אז מיין מאמע האט גאלדעלען אנגעזויגן אדער פארקערט: די שוועגערן־מיך. איבערדעם, וואס מיר פלעגן זויגן אפט פון איין ברוסט, האט זיך די שוועגערן איינגעריעדט, אז מיר זיינען חתן־כלה.

בקיצור, דער טאטע קומט א היים פון דער בוינע און טרעפט יקותיאל־ליבן — שלום עליכם, זוהן מיינער! וואס טוסטו דא פלוצים? — פרעגט אים דער טאטע. — וואס הייסט וואס איך טוה דא? זאגט אים יקותיאל ליב־און איז רויט פייער אויפן פנים, כ׳האב געהערט אז דו פאר׳קנס׳ט לוי־ניון, בין איך דיר געקומען פרעגן "וואו איז יושר?!"

— כא, כא, כא, — צולאכט זיך דער טאטע — וואס ס׳האט זיך מיר געחלומט יענע נאכט און די נאכט! ווער האט דאס דיר אפגעטראגן אזא בבא מעשה? וואס האב איך דען מיט אים קיין צייט ניט, און דו אליין וואס האסטו זיך אזוי צו היילן מיט דיין טאכטער?

— ניין! — עקשנט זיך יקותיאל ליב — אז ס׳איז יא אזוי און איך בין שוין דא, ווייל איך טאקע שוין וויסן דעם אנדערן עק!

— אז דו ווילסט דוקא שוין, זאל זיין שוין — ענטפערט אים דער טאטע שמייכלענדיג, און מ׳גיט זיך שוין די הענט און מ׳ווינטשט זיך טאקע ממש "מזל טוב", און ווייל דער עיקר פון דער שמחה בין איך דאך געווען, האב איך אריינ־געכאפט קושן יענעם אויפדענראכט, אהן א צאל, יקותיאל־ליב האט ארויסגענו־מען א גמרא "פסחים" און מיך פארהערט אין "מקום שנהגו"—געדענק איך—א שטיקל גמרא מיט א תוספות, און איך האב דאס אויסגעקנאקט קונציק, האט מען מיך ווידעראמאל באשאטן מיט קושן, און יקותיאל־ליב האט ארויסגענעמען א זילבערנעם בעכער מיט א זילבערן טעצל, און מיר געגעבן, און דערצו מיר נאך צו געגעבן 10 רובל אויף "מגינים׳ס" (שולחן ערוך׳ס) און האט זיך מתחיב געווען 500 רובל נדן. "איך גלויב—זאגט יקותיאל־ליב, — אז ער האט דאס דערוועט, ווייל ווי זאגט די גמרא "בוצין בוצינא מקטפיה ידע" א גוט ארביזי־קל דערקענט זיך פון קליינערהייט, און האט מיר דערביי א געשמאקן קניפ געטון אין בעקל.

מ׳האט טעלעגראפירט קיין נעמיראוו א מזל־טוב, און איך מיט גאלדעלען זענען אין א גוטער שעה געווארן חתן־כלה. מ׳האט אויף דעם חשבון געטרינקען לחיים און זיך געווונטשעוועט אז מיר זאלן זיך פירן אזויווי זיי, אויף א אידישן מענטשליכן שטייגער.

דאס צענטע קאפיטל

א י ן ח ד ר.

דער אידישער חדר, וועלכער עקזיסטירט שוין כלל ניט בא אונז אידן אין די לעצטע יארן; דער אידישער חדר, וועלכער האט איינגעפלאנצט אין אידישן

קינד פון קליינערהייט־אן אידישקייט, זיטליכקייט, מענטשליכקייט און אים געגעבן אלע גייסטיגע שפייז וועלכע א קינד דארף האבן בכדי ס׳זאל פון אים אויסוואקסן א איד און א מענטש. — עהרע זיין אנדענקען!

„חדר״ האט מען עס גערופן, נאך מיין מיינונג דערפאר, וויל אין רוסישן רופט מען די שולע «קלאס» און די איבערזעצונג פון „קלאס״ איז «חדר».

דער סדר־הלמוד פלעג זיין: גוט דאוונען, חומש מיט רשי׳, גמרא, גמרא מיט תוספות, גמרא מיט אלע מפרשים: מהרש״א, מהר״ם, מהרם ש׳יף און פוסקים, אייניגע וועלכע האבן זיך נאך געזראקן פאר חסידישע מיילער האבן געלערנט נביאים וכתובים אויך (אבער א סך האבן — איבער די חסידים — מורא געהאט זיך צוצורירן צו נ״ך) און אזוי ועגען דאס אויסגעוואקסן אונזערע גרעסטע לייט, אין אט איענעם דור דוקא, לייט וועלכע פארשאפן אונז גרויס כבוד פאר דער וועלט!

דער קלענסטער חדר איז געווען ביים דרדקי מלמד. זיינע תלמידים זענען געווען איינגעטיילט אין 5 כתות: די 1־טע כתה האט געלערנט א״ב, די 2־טע כתה האט שוין „אויסגעזאגט״ שוואין און סוף ווערטער, די 3־טע כתה האט שוין געזאגט עברי, די 4־טע כתה האט שוין גוט געדאוונט, און די 5־טע כתה האט אנגעהויבן לערנען חומש. פון דאנעט איז מען איבערגעגאנגען אין א גרעסער חדר וועלכער האט שוין פערמאגט נאר 3 כתות. די 1־טע כתה חומש, די 2־טע כתה האט שוין געלערנט חומש־חבור מיט רש״י („חבור״ האט געהייסן אז דער תלמיד האט שוין געקענט איינטייטשן ניט ווערטערווייז, נאר א גאנצן פסוק אין דער תורה און מיט רש״ס פשט) די 3־טע כתה האט אנגעהויבן גמרא. פון דאנעט זענען זיי איבערגעגאנגען ווידעראמאל אין א גרעסער חדר וועלכער האט שוין געהאט ניט מעהר ווי 2 כתות: 1־טע כתה האט געלערנט התחלת גמרא, חומש מיט רש״י און צומאל א קאפיטל נ״ך אויך, 2־טע כתה האט שוין צום בלאט גמרא צוגעלערנט א תוספות אויך, און דערנאך ווידעראמאל אין א גרעסערן חדר אין וועלכן ס׳איז געווען 3 כתות: 1־טע כתה גמרא מיט תוספות שארפן שיעור, 2־טע כתה האט שוין געלערנט גמרא מיט תוספות און אלע מפרשים ווי: מהרש״א, מהר״ם, מהרם ש׳יף וכדומה, און די 3־טע כתה האט שוין אנגעהויבן „פוסקים״. אויך פון דעם חדר איז מען איבערגעגאנגען אין גרעסטן חדר, וואו ס׳איז געווען איבערגאר איינאיינאייניציגע כתה וועלכע האט געלערנט גמרא מיט אלע מפרשים אליין שוין, און דאס נאר איבערגעזאגט פארן רבין, און געהערט א „שיעור״ פון׳ם רבין אין הלכה ס׳הייסט אין פוסקים. פון דעם חדר איז כמעט שוין ארויס א שטיק למדן און אויב מ׳איז נאך איבערגעגאנגען נאך דעם מלמד נאך צונא־גרעסערן, האט דאס געהייסן אז מ׳לערנט שוין מיט אים בתורת הבר. בא אזא סארט מלמד האט מען שוין איבערגעקוקט א סך ספרי־שאלות ותשובות, אדער דער רבי האט געהיזן אַ וועג ווי צו לערנען ספרי־מוסר וספרי־חקירה „הלכות דעות״ און „שמונה פרקים״ להרמב״ם און אמאל טאקע דעם „מורה־נבוכים״ אליין...

דאס איבערגעהן פון איין כתה אין דער אנדערער, אדער פון איין חדר אין אנדערן איז געווען באשטימט נישט נאך דער צייט נאך, וואס דאס קינד לערנט, נאר דורך זיינע פעהיגקייטן. דאס קינד, וואס ס׳איז נאר געווען פעהיג,

איז ניט געווען מחויב אויסצווארעמען די באַנק פון זיין כתה, אדער אפילו פון זיין חדר, דעם גאנצן זמן, ווי א קוואטשקע אויף די אייעלעך. נאר אינמיטן זמן אפילו („זמן" האט געהייסן איין האלב יאר, א זומער, אדער א ווינטער) איז ער לויט זיינע פעהיגקייטן איבערגעוועצט געווארן אין אנ׳אנדער כתה, אדער אין א אנדער חדר. נישט ווי אין די היינטיגע „קלאסן" מ׳שטיינסגעזאגט. אז דאס פעהיגסטע קינד מוז גלייך מיטן אונפעהיגן אזויצן א קיילעכדיג יאר כמעט, אויף דער זעלבער באנק, כאטש פיקע, שונאי ציון!

היינט די צייט פון לערנען, ווי האט דען א מלמד געקוקט אויף דער שעה, ווי מ׳טוט דאס אין די היינטיגע מאדנע שולעס, מ׳שטיינסגעזאגט, מ׳האט גע-ווארט, אז מ׳דארף לערנען ביז 8-9 דעם זייגער אויפדערנאכט, ווער שמועסט די „רעסערע חדרים האבן געלערנט דורך די נעכט אויך. שבת האט מען געמוזט קענען דעם שיעור פון דער גאנצער וואך, ווייל שבת האט מען פארהערט.

אז איך בין אלט געווען 4 יאר האט מיך מיין טאטע איינגעוויקלט אין א טלית און אויף די הענט מיך געטראגן אין חדר אריין צו ר׳ מרדכי׳לע ערבוביא - מלמד. ס׳הייסט א מלמד אזעלכער, וואס האט געהאט א געמישט חדר פון א״ב-קינדער ביז אנהויב גמרא. אז ר׳ מרדכי׳לע מלמד האט דערזעהן מיין פאטער איז ער אים אנסקעגן געלאפן מלא שמחה און אויס-געשריגן: „ג-ט זאל אייך העלפן, ר׳ משה, איר זאלט דערלעבן אייער זוהן׳ס בר-מצוה. וועלן ער וועט טראגן אין זיין בויך ש״ס און פוסקים!" דאס האט ער געמיינט די לומדישע מליצה „שימלא כריסו מש״ס ופוסקים".

דער טאטע האט מיך אריינגעטראגן אין חדר אריין און מיך אוועקגעזעצט אויף א לאנגער באנק, נעבן א לאנגן טיש. ארום אלע פיר וועלט פונם חדר זע-נען געווען ארומגעשטעלט לאנגע בענק מיט לאנגע טישן און ארום זיי זענען געווען אויסגעזעצט אינגעלעך און בעהעלפערס זענען געזעסן און געקנעלט מיט זיי. די חברה האבן מיך דערזעהן, האבן זיי זיך באלד א לאז געטון צו מיר מיט א שמחה און מיר זענען באלד געוואָרן היימיש, איך האָב מיך באלד גענומען אויסשטעלן פאר זיי, וואס איך קען.

איך קען גאנץ „מודה-אני"—זאג איך זיי—היינט ברכות אויף אלערליי פירות, איר קענט אויך?

— דער באהעלפער זאגט אלע טאג מיט אונז מודה—עגפערן זיי מיר אלע. דערווייל איז צוגעקומען דער טאטע מיטן רביין און אונז אינערגעשלאגן אין דער מיט, דער רבי האט אַנידערגעלעגט פאר מיר א גרויסן געדרוקטן אלף-בית און מיר געוויזן אנ׳אלף.

— רבי! איך קען שוין דעם גאנצן אלף-בית, און מודה אני קען איך און קריאת שמע ביז „ובשעריך", דער טאטע האט מיך אויסגעלערנט.

— א וואויל אינגעלע!—זאגט מיר דער רבי און גיט מיר אַ קנופ אין בעקל,

— נו לוי׳ניו, באווייז-זשע וואס דו קענסט - רופט זיך אן צו מיר דער טאטע, און איך האב געזומען אויסקנאקן דעם א״ב אהין און צוריק. אז איך האב אויסגעהאלטן דעם עקזאמען האט מיין פאטער אויפגעבונדן א פאטשיילע, האט ארויסגענומען פון דארטן לעקאך מיט קאַנפעקטן און געטיילט דער חברה.

— קינדערלין—זאגט דער טאטע צו דער חברה — ג—ט זאל אייך העלפן ס׳זאל פון אייך אויסוואקסן ליכטיגע אידישע נשמות, זאָגט אַלע אָמן!

— א־מ־ן!!!—האבן אלע איננעלעך אויסגעשריגן מיטאמאל.

דער טאטע איז זיך אהיימגעאנגען און איך בין געבליבן אין חדר.

פון דאמאָלס אָן פלעג שוין קומען צו מיר דער באהעלפער אלע גאנץ פריה, בכדי מיך אויפצעוועקן אין חדר איריין, אבער ער פלעג מיך שטענדיג שוין טרעפן וואכנדיג און אפגעאָסן די נעגל, פלעג ער מיט מיר זאָגן „מודה אני״, „על נטילת ידים״ און „אשר יצר״, מיך אָפוואשן, מיך אנטוען. דער אי־בערבייסן איז שוין געווען אנגעגרייט, בין איך אוועקגעאנגען מיטן בעהעלפער. מיטן וועג האָט ער צונויפגענומען נאך אינגעלעך און אונז אלע פאַרנומען אין חדר אַריין.

דעם בעהעלפער׳ס אַרבעט איז געווען: וואס ער האט מיט אונז אלע טאג איינגעחזרט די ברכות אויף אלערליי פירות, אונז לערנען אז מ׳דארף זיך גריסן יעדן איינעם: אינדערפריה — „גוט־מארגן״, באטאָג—„גוט־העלף (ג—ט העלף), אויפדערנאכט—„גוט־אוונט״ און אז א גאָסט קומט, דאַרף מען געבן „שלום עליכם״, מיט דער רעכטער האנט, מ׳טאר ניט ענפערן אנטקעגן—ס׳הייסט מיט עזות,—מ׳טאר זיך ניט וועַנן אויפן טאטענס פלאץ, באַם טיש דארף מען זיצן מיט דרך־ארץ, עסן פאמעליך נישט כאפן און כדומה אזעלכע לעקציעס פלעג ער מיט אונז איינחזרן אלע טאָג און אַיינפלאַנצן אין אונז זיסליכקייט.

אז איך בין אלט געווָארן 5 יאָר האָט מען מיט מיר אנגעהויבן לערנען חומש, אָבער אַזאַ סאָרט געשעהניש ווי אנהויבן לערנען חומש איז נישט דורך אזוי פשוט, גלאטיק.

דאס איגל האט באַדאַרפט אַ 3־4 וואכן כסדר חור׳ן אַ דרשה, אָבער געחזרט האָט ניט נאר דאָס אינגעלע אַליין, נאָר אַ צווייטער האָט באַדאַרפט חור׳ן מיט אים אינאַיינעם, דאָס האָט געהייסן דער „אויספרעגער״.

אויף דעם ערשטן שבת, וואָס מ׳האָט באַדארפט פערהערן דאס אינגעלע די ערשטע פסוקים חומש, וואָס ער האָט געלערנט, האָט מען פאַרגרייט א גאַנצע סעודה, א „סעודת מצוה״ האָט דאָס געהייסן אַזוי ווי מ׳פלעג פרַאַווען פאַר אַ בר־מצוה אַ „סעודת בר־מצוה״.

פאַרשטעהט זיך, אז איך בין ניט געווען קיין יוצא מן הכלל און האָב אויך אויסגעלערנט א דרשה, אַ סעודה האָט מען צוגעגרייט א גרויסארטיגע, געוסן אַ סך שעהנע שטאָט־בעלי־בתים דעם רבי׳ן און שכנים. — אינגעלעך האט מען געוסן נאר אַזעלכע, וועלכע לערנען שוין חומש אָדער חבור—אזוי האט זיך געפירט.

אנטייל אין דער דרשה האבן געדארפט נעמען 3 יונגעלעך מיטאמאל. איינער א „קלאפער״ און „אויסשרייער״ דער צווייטער דער „פרעגער״ און דער דריטער דער בעל דרשן טאקע, ס׳הייסט איך אליין.

די מאמע האט אַנגעגרייט געוואטענעם נאהוט, עפעל־קוואס און קאנפעקטן. דאס איז געווען געגרייט פאר די אינגעלעך. פאר די עלטערע מענטשן איז געווען צוגעגרייט עטליכע גוטע קוגלען מיט ווין.

שבת נאכן עסן בין איך געגאנגען אין חדר אריין, דארט זענען שוין גע־

וען די אלע איינגעלעך וועלכע האבן געדארפט געהן צו מיר אויף דער סעודה און צווישן זיי א 4־5 איינגעלעך וועלכע האבן אויך אנגעהויבן לערנען חומש, האבן מיר אלע איבערגעזאגט נאכאמאל די דרשה און דאס חומש, און דערנאך האט אונז דער רבי פערנעמען צו אונז. אז מיר זענען אריינגעקומען אין שטוב אריין זענען שוין די טישן געווען געגרייט און בעלי־בתים מיטן טאטן פון אויוון אן זענען שוין געזעסן און געוואַרט, איין טיש איז געווען באזונדער געגרייט פאר די אינגעלעך, און אין אלקער (ס׳הייסט אין שלאף־צימער) פאר די ווייבער.

אז מיר זענען אריין אין שטוב אריין האבן מיר אלע מיטאמאל א געשריי געטון „א ג ו ט ש ב ת !!!״

די אינגעלעך האט מען אלע ארומגעזעצט ארום דעם טיש, און מיך, דעם „פרעגער״ און דעם „קלאפער״ האט מען געזעמען צום אנדערן טיש, מיך מיט דעם „פרעגער״ האט מען געשטעלט אויפן טיש איינער קעגן אנדערן און דעם „קלאפער״ האבן די בעלי־בתים געמאכט פלאץ נעבן זיי און אים אוועקגעשטעלט אויף דער באַנק.

דער „קלאפער״ האט געהאלטן אין דער האנט א גראב טעוועלע, האט ער מיט דער צווייטער האנט א שטארקן קלאפ געטון אין דעם טעוועלע און אויס־געשריגן, „שתיקה יפה בשעת הדרשה !״... הערט אויס „רבותי״ ווי א אינגעלע פון 5 יאר וועט זאגן א דרשה, וואס ער האט אנגעהויבן צו מזל לערנען די הייליגע תורה, אזויוי ס׳שטעהט אין מסכת אבות „בן חמש למקרא״ אז א אינגעלע ווערט אלט 5־יאר דארף ער לערנען חומש, און ג־ט זאל אייך העלפן, פאטער און מוטער, איר זאלט נאך זוכה זיין צו הערן זיין דרשה ביי דער בר־מצוה, און א דרשה פאר זיין חופה, זאגט אלע אינגעלעך אמן! — האבן אלע אינגעלעך אויס־געשריגן מיטאמאל „א מ ן !!!״

נאך דעם האט זיך דער „פרעגער״ געוועגדעט צו מיר און מיך געפרעגט: זאג מיר מיין חבר וואס טון מיר בא דיין טאטנס טיש?

— איך האב מיט מזל אנגעהויבן לערנען חומש, האט מיין טאטע און מאמע אייך פערבעטן צו מיר אויף דער סעודת מצוה!

— פארוואס הייסט דאס א סעודת מצוה?

— ווייל מיינע עלטערן האבן די סעודה געמאכט וועגן כבוד התורה הייסט דאס סעודת מצוה!

— וואס איז די טייטש סעודת מצוה?

— אזא סעודה וואס מען מאכט וועגן א מצוה!

— וואס פאר א מצוה?

— אונזער תורה האט אנגעזאגט „ושננתם לבניך״ אז א יעדער איד בא־דארף לערנען די תורה זיינע קינדער, היינט אז איך לערן חומש איז דאך מיין טאטע מקיים א מצוה, הייסט דאס דערפאר א סעודת מצוה!

— סטייטש „חומש?״ — „חומש איז די טייטש פינף!

— וואס פינף? פינף בעגל פאר א גראשן?

— ניין! פינף ספרים איז דא אין אונזער הייליגער תורה!

ווי אזוי הייסן זיי? — בראשית, שמות ויקרא, במדבר, דברים!

— סטייטש תורה? — „לערנען! און אז מ׳לערנט די תורה מאכט זי ליכטיג!

— וואס מאכט זי ליכטיג? ביינאכט אין שטוב?

— ניין! אז א איד לערנט תורה מאכט זי ליכטיג זיין נשמה! ווייל די תורה ווערט אנגערופן „נר״ ווי אין פסוק שטעהט „נר ד׳ נשמת אדם״.

— ס׳טייטש נר?

— א ליכט! — איז די טייטש פונ׳ם פסוק אז דאס ליכט פון ג־ט דאס מיינט מען די תורה מאכט ליכטיג די נשמה פונ׳ם מענטשן!

— וואס פאר א סדרה לערנסטו?

— ויקרא!

— דאס וויפלסטע ספר איז ויקרא?

— דאס דריטע ספר!

— פאר וואס האסטו נישט אנגעהויבן דאס ערשטע ספר, בראשית?

— ווייל ויקרא איז מיט א קליין אלפ׳יל ווייזט דאס אז איך א קליין אינגעלע דארף אנהויבן לערנען פון „ויקרא״ ווי ס׳רעדט זיך פונ׳ם דין פון קרבנות?

— וואס זשע וועסטו וויסן פונ׳ם דין פון קרבנות?

איך וועל וויסן אז א איד דארף זיך לערנען פון קליינערהייט, זיך מקריב זיין פאר אַ קרבן צו ג־ט, אז אפילו מ׳וועט אים ווארפן אין פייער אריין, זאל ער שרייען אז ס׳איז דא א ג־ט אויף דער וועלט און צו איהם דארף מען דינען!

— נו מיין חבר, זאג זשע מיר ס׳טייטש ויקרא?

— ויקרא איז די טייטש, ער האט געופן!

וועָר האט געופן? שלמהלי האט דיך געופן שפילן אין ניסלעך?

— ניין! ג־ט האט געופן צו משה׳ן ער זאל אים זאגן דעם דין פון קרבנות.

— צו וואס פאר א משה? צו משה דעם שמש?

— ניין! צו משה רבינו!

— ס׳טייטש רבינו?

— אונזער רבי! משה איז געווען אונזער רבי, ווייל ג־ט האט דורך אים אונז געגעבן די תורה. ער זאל מיט אונז לערנען אלע מצוות פון דער תורה וואס א איד באדארף טוהן.

— וואס פאר א קרבן האט מען באדארפט ברענגען?

א בהמה! ס׳שטעהט אין פסוק „אדם כי יקריב מכם קרבן לד׳ מן הבהמה״ די טייטש, אז א מענטש וועט מקריב זיין א קרבן צו ג־ט זאל ער מקריב זיין א בהמה.

— פארוואס האָט מען באַדאַרפט אַ קרבן?

— אַז אַ מענש האָט געזינדיגט האָט ער דאָך געטון ווי אַ בהמה, דאַרף ער ברענגען אַ קרבן ער זאָל וויזין, אַז ער וואַרפט אַוועק די מעשה בהמה אָון טוט תשובה און וועט שוין טון, וואָס אַ מענש דארף טון.

— וואָס־זשע זאָגסטו, אַז אַ מענש דאַרף זיך אַליין מקריב זיין?

— אז מ׳וויל אַ אידן נויטן ער זאָל ניט דינען ג־ט און זאָל דינען פרעמדע אָפגעטער און זאָל ניט לערנען די תורה און זאל הרגענען מענשן, וויל מען דאך מאַכן פון אַ בהמה אַ חיה רעה, מ׳זאל באַ אים צונעמען די תורה, דאס

ליכט, די נשמה, זאָל ער זיך לאָזן בעסער סאַרבראַנען דעם גוף, וועט בלייבן דאָס ליכט, די נשמה.

— היינט, טאַטע, אַז מיין רבי לערנט מיט מיר די תורה גיט ער דאָך מיר אַ ליכט אַ נשמה, קומט מיין רבי'ן אַ גוטער שכר און דו זאלסט זיין פרעהליך און איך מיט מיינע חברים דאַרפן אַודאי זיין פרעהליך, וואָס אין אונזער זכות לעבט איר, אזוי ווי ס'שטעהט געשריבן „מהבל פיהן של תינוקות של בית רבן אנו חיין", די חכמים ז"ל האָבן געזאָגט, אַז פון דער היץ פון די מיילעכלעך וואָס אַרויס פון קליינע אינגעלעך, ווען זיי לערנען תורה, לעבן מיר, וואַרום מיר זענען נאָך ריין אהן שום זינד און אין דעם זכות וועלן מיר זוכה זיין צו לערנען תורה אין ירושלים, שרייט אָלע אינגעלעך „לשנה הבאה בירושלים! אמן! און אַלע מיטאַמאָל האָבן מיר נאָכגעשריגן: לשנה הבאה בירושלים א־מ־ן!!!

אז איך האָב געזען די דרשה איז דער טאַטע ארויפגעפאלן אויף מיר און מיך אנגעהויבן קושן, דערנאָך די מאַמע און דערנאָך די בעלי־בתים אין צוגעוואונטשעווען. מיר אַלע דריי אינגעלעך זענען צוגעגאנגען צום טיש פון די איבריגע אינגעלעך און געטרינקען און פאַרביסן.

אַז מיר האָבן געענדיגט די סעודה און נאָך דעם וואָס ס'האט מיך פאר־הערט דאס חומש זיינען מיר אלע אינגעלעך מיטן בעהעלפער בראש אַוועק צו די איבריגע בעלי־שמחות אַ 4-5 אינגעלעך, וועלכע האָבן אויך אָנגעהויבן חומש.

שבת צו־נאכטס האָט דער טאַטע געפראוועט אַ מלוה מלכה און פאַרבעטן צו זיך די שענסטע בעלי־בתים און די שוחטים מיט די דיינים, די דיינים זענען צוגעשטאַנען און איך האָב באַנייעס געמוזט איבערזאגן די גאַנצע דרשה, דער רבי מיינער אַליין איז געווען דער „פרעגער" און אַ שכן אַ אינגערמאן, אַ למדן איז געווען דער קלאפֿער. דערנאָך האָט מען מיר געהייסן זינגען «המבדיל» מיטן חסידישן נוסח, שטאַרק האָב איך עס אויסגעזונגען אויף מיין קלינגענדיג אלט'ל און מיט געפיהל, זיי האָבן אַלע גאָר אנגעקוואָלן און מיר געווואונשן איך זאל אויסוואקסן אַ כשר'ער איד מיט תורה און מעשים טובים.

דאס עלפטע קאפיטל.

באם גמרא־מלמד.

גמרא האָב איך אנגעהויבן לערנען ווען מיר איז שוין געגאַנגען דאָס 7־טע יאר און טאַקע אלץ באַ ר' מרדכי־לע ערבוביא־מלמד. גמרא האָט ער מיט אונז געלערנט פונם „לקח טוב", דאָס איז געווען אַ ספר אזעלכעס אין וועלכן ס'איז געווען צונויפגעקליבן אַיינס און איינס גרינגע משניות און שטיקלעך גמרא, וועלכע זענען פאסענד פאַר קינדער און גריגג צום פארשטעהן לויט זייערע יאָרן.

און כאָטש ר' מרדכי־לע מלמד איז געווען אַ קנאָפער קענער אין גמרא, האט ער דאָך אונז גוט געגעבן צו פארשטעהן, ווייל בא אים זענען די אלע שיעורים פונם „לקח טוב" געווען איבערגעשריבן אויף זשאַרגאן.

דער ערשטער שיעור אין גמרא איז געווען — געדענק איך — די משנה

„אבידת אביו" מיטן שטיקל גמרא, וואס אויף דער משנה, דאס האָט מען גע־חורט צוויי וואכן דורכאנאנד. דערנאך האט ערשט דער מלמד נענומען דעם תלמיד צום פאטער זיינעם שבת־באטאג און דער תלמיד האט נעדארפט אי־בערזאגן דעם שיעור פארן פאטער, בכדי דער פאָטער זאל זהן צו דער מלמד לערנט נעטריי מיטן קינד. און פארהערן פלעגן די טאטעס אפילו זייערע דער־וואקסענע קינדער אויך, וועלכע זענען שוין נעווען חתן־בחורים און נעלעַרנט גמרא מיט אלע מפרשים און פוסקים.

ס׳איז גאר ניט צום באשרייבן די שמחה, וואס ס׳איז נעווען בא מיר אין דעם טאג. וואס איך האב אנגעהויבן לערנען גמרא! או איך האב מיך אוועקגע־זעצט דאס ערשטע מאל צווישן דער כתה פון גמרא, האט דאס הערצל מיינס גע־צאפלט פאר פרייד און יעדער ווארט וואס איז ארויסגעקומען פונם רבינ׳ס מויל איז געווען פאַר מיר ווי עפעס אַ פארבארגענער אוצר פון שכל אָון לומדות, וועלכס מ׳דאַרף אויפכאפן מיטן נאנצן פאַרשטאַנד און פארנעמען מיט מח.

איך האָב אויף אזוי פיל אנגעשטרענגט מיין קינדעריש מוח׳על באם ערשטן שיעור זונטאָג אינדערפריה, אז דינסטאג, ס׳הייסט אויפן דריטן טאג, בין איך שוין געווען קלאר אין אים אזוי ווי אין .מודה אני".

דער רבי האט געוואלט מיך אַ כאפ טון זהן, ווי אזוי האב איך עפעס אויפגעפאסט דאָס ערשטע שטיקל גמרא, וואס איך האב געהערט פון אים, האט ער מיך גראד אום דינסטאג נענומען פארהערן, כאטש צייט האב איך געהאט ביז 2 וואכן.

נעמט דער רבי די גמרא זעצט מיך אוועק אויף דער באנק און הייסט מיר זאגן דעם שיעור.

איך האב נענומען זאגן דעם שיעור און געפילט ווי ס׳וועט מיר וואַרים אין אלע איבערים און דאס נאנצע בלוט שלאגט מיר אין קאפ אריין, איך האב זיך געשאקלט, געארבעט מיט אלע איבערים, געדרעהט מיטן גראבן פינגער און געשריגן אזוי שטאַרק, אַז די רביצין איז אריין פון דער קיך און נענומען שרייען אויף דעם רבי׳ן:

— פארוואס שלאגסטו אזוי לוי׳ניון? מיר דאכט זיך אז דעם צווייטן צו אים האסטו ניט אין חדר, ס׳ווייזט אויס אז קיין גיטע תלמידים קענסטו ניט פארלייַדן אַ פניס?!

— שא שא! זעה נאר ווי האט זיך דאס צו׳דרש׳עט די אידענע מיינע! וואו זהסטו דען אז איך שלאג אים? — פרעגט זי דער רבי — דאס זאגט ער דעם שיעור אזוי הויך אויפן קול. אט אזוינע קינדער איז פאר מיר א ברכה, זיי ווייזן דאס דער וועלט, ווי אזוי איך קען לערנען מיט א קינד! היינט איז ערשט דינסטאג און ער קנאקט שוין אזוי גוט אויס דעם שיעור, און אט די גוים—ווייזט ער אויף מיינע 3 חברים וועלכע זענען געזעסן נעבן מיר,—וועלכע לערנען שוין פון לאנג גמרא, הויבן נאך גארניט אן ווי־סן וואס ס׳טוט זיך מיט זיי אינ׳ם שטיקל גמרא, גוויישע קעפ וואס איר זענטו—צושרייט זיך אויף זיי דער רבי און ער גיט זיי א פלעטש אראפ די היטעלעך אויף די קעפ, — אט זהט ווי אזוי מ׳לערנט־ווייזט ער אויף מיר מיטן פינגער —גויים וואס איר זענט!

אט אזוי איז דאס געווען דער סדר הלימוד. ביז דער תלמיד האט נישט

געקענט גוט דעם שיעור האט מען זיך ניט געירט פונ׳ם ארט, און אויב למשל דער תלמיד איז געווען א שווערער קאפ האט מען צו אים צוגעזעצט א פעהיגערן תלמיד אז ער זאל מיט אים חזרן, און ווען אלע תלמידים האבן געקענט דעם שיעור האט מען געלערנט וויטער. אבער ווי שלעכט איז דער היינט־יגער סדר־הלימוד און ווי פויל ס׳זיינען היינטיגע תלמידים מיט די לערערס אינאיינעמז.. אז די גרעסטע טייל גיט מען אפ דאס שפילן זיך און דאס ווייטן זיך, און דערצו לערנט מען אויפן שפיץ מעסער—אלע שעה א לעפעלע תנ״ך, א ביסעלע עברית א לידעלע פון א ציגעלע אונטערן וויגעלע און דערמיט וויל מען עס דערציהען א אידישן דור...

אז ס׳האט מיר אַנגעהויבן געהן דאס 8־טע יאר בין איך איבערגעגאנגען צו אברהם יצחק דעם חונ׳ס. דאס איז געווען א גמרא־מלמד, וועלכער האט פאר־מאַנט בסך הכל 12 תלמידים צוטיילט אין 4 כתות. די ערשטע כתה איז געווען פאר מתחילים ס׳הייסט אזעלכע וואס האבן ערשט אנגעהויבן גמרא, אפגעלערנט א זמן, ס׳הייסט א האלב יאר, איז מען אריבער אין דער צווייטער כתה, די ערשטע כתה האט געלערנט א קאפיטל עמוד צווי וואכן כסדר. די 2־טע כתה האט שוין געלערנט אריבער א עמוד־גמרא א וואך. אפלערנענדיג א זמן אין דער צווייטער כתה איז מען אריבער אין דער 3־טער כתה ה׳או מ׳האט שוין געלערנט א קאפיטל גמרא אַ וואָך, און נאָך אַ זמן לערנען אין דער 3־טער כתה איז מען אַריבער אין דער 4־טער וואו מ׳האט שוין געלערנט אריבער א בלאט גמרא אַ וואָך. אזוי אַרום איז דער געוועהנליכער תלמיד אין 2 יאר דורכגעגאנגען די אלע 4 כתות, בא אַברהם יצחק דעם חונ׳ס.

נאָך דער ערשטער וואָך לערנען בא אַברהם יצחק דעם חונ׳ס אין דער ערשטער כתה, האט ער באַלד דערזעהן אז איך האב דאַרט ניט וואָס צו טון ווייל אנגעהויבן גמרא האב איך דאָך נאָך בא ר׳ מרדכי־לע מלמד, האט ער מיך באַלד איבערגעזעצט אין דער 2־טער כתה, און ווייל איך בין געווען אַ גוט אינגעל, און גוט פערנעמען אַ בלאַט גמרא, האָט ער מיך צו די דריי וואָכן איבערגעזעצט אין דער 3־טער כתה און צו די 2 חדשים אין דער 4־טער כתה, איך האָב אין שטעטל אנגעהויבן שמ׳ען פאַר אַ גוט אינגעל. איך האַב געהאט אַ גיכע תפיסה פלעג איך אַלעמאל אונטערוקן דעם רבין א קשיא׳לע אויף אייניגע קשיות פלעג ער מיר ענטפערן באַלד אויפן אָרט, אביסעלע צוגעהארע־וועט, דעם שטערן פארקנייטשט, די באָרד געבינסן און געענטפערט. אויף אייניגע קשיות פלעג ער מיר אבער ניט ענטפערין באַלד אויפן ארט, נאר מיר הייסן צוואוארטן, ער פלעג אַוועקגעהן זיך אפזאמען אַ ביסעל, צוריקקומען און מיר ענטפערן. מיר איז די זאַך שטאַרק קשה געווען, אַ טשיקאָווע פון דער נאַטור בין אַיך געווען; האַב איך מיך פערנעמען צו דערגעהן וואו דער רבי ווערט דאָס אנטרונען אין מיט׳ן לערנען. פלינק און געוואגט, איבערפולט מיט נייגיהער, האב איך זיך איינמאל ארויסגעחאפט און נאכגעקוקט דעם רבי׳ן וואוהין ער גייט, און איך האב בעמערקט אַז ער פערנעמט זיך צום בית־המדרש צו. איך האַב שוין נישט געוואוסט ביז איך בין דערגאנגען, אז דער רבי מיינער, געהט אין בית־המדרש אריין בעטען, מ׳זאל אים העלפן פערענטפערן מיינע קשיות... מער האב

איך שוין נישט געדארפט. אויף מארגן פאלט מיר איין ביים שיעור עפעס א הארב קשיא׳לע, און איך פרעג זיגלייך דעם רבי׳ן מיינעם.

— רבי! — זאג איך אים — איך האב אייך צו פרעגן א קשיא, אבער איך וויל אז איר זאלט זי מיר אליין פערענטפערן, ניט לויפן אין בית המדרש אריין פרעגן אזויווי איהר טוהט שטענדיג!..

א פייערדיגער פאטש האט זיך אראפגעלאזט אויף מיין לינקער באק, ס׳איז מיר פינסטער געווארן אין די אויגן און אין קאפ האט מיר אנגעהויבן זשומען און טומלען, איך האב ארויסגעלאזט א שטארקן קוויטש און זיך פארגאנגען אין א יאמערליך געווײן. די רביצין איז אריין פון דער קיך מיט א קאך־לעפל אין די הענט און געזומען שרייען אויפן רבי׳ן, וועלכער איז געווען רויט פייער אויפן פנים פאר כעס.

אז דער כעס איז אים איבערגעגאנגען האט ער מיך געבעטן, אז איך זאל אים מוחל זיין, וויל איך בין גארניט שולדיג.

איך האָב מיך געשוואירן, אַז סיי ווי וועל איך דעם טאטן נישט דערצוהלן, אבער ער האָט מיך געזומען פארן הענטל גאַנץ ליבליך און מיר געזאָגט: „קום מיט מיר אין שוהל אַריין צו מנחה, וועל איך רעדן וועגן דיר מיט דיין טאטן, איך האָב צו דיר גאָרניט, דו ביסט אַ וואויל אינגעלע.

ס׳האָט מיך אַרומגענומען אַ חרטה־געפיהל פאר דעם בזיון, וואס איך האָב אָנגעטון מיין רבי׳ן אין באַשטאַנד פון זיינע אלע תלמידים און איך בין געגאנגען אונטערטעניג מיט דעם רבי׳ן אין שוהל אַריין אַ פאַרזינדיגטער און אַ צובראָכענער, ווי איך וואלט געווען באַגאנגען מי יודע וואָס פאַר אַ חטא..

מיר זענען אַרײַנגעקומען אין שוהל אַריין און זיך גלייך געשטעלט דאָרגען מנחה מיטן עולם. אָבגעדאוונט מנחה ומעריב, איז צוגעגאנגען דער רבי צום טאטן און אים אַרויסגעבעטן אין דרויסן מיט אים צו רעדן.

איך בין אויך נאכגעגאַנגען, וועגדעט זיך דער רבי צום טאטן און דערצוהלט אים, ווי איך בין דאס געווען דער גורם צו זיין בזיון אין די אויגן פון זיינע תלמידים און ס׳האַרט אים אפשר ניט אויף אַזוי פיל דער בזיון, ווי ס׳איז פשוט אַ פקוח־נפשה, וויל אַז די עלטערן פון די קינדער זאלן זיך דערפון דערוויסן, קענען זיי נאך אָפנעמען בא אים זייערע קינדער, און אַזוי ווי צו אייער לויניין האב איך גארגיט, ער איז דאך ניט מעהר ווי א קינד און וואס ווייסט א קינד, ער האט געוויס נישט געמיינט מיר שלעכטס צו טון, אבער איר זאלט אויף מיר קיין פאראיבל ניט האבן ר׳ משה, מיר איז שווער מיט אַייער זוהן ווייטער צו לערנען, איך האב פאר אים קיין תורה ניט, גיט אים צינ׳א גרעסערן מלמד פון מיר און לאז אייער זוהן מצליח זיין אין דער תורה.

אין דרויסן איז שוין געווען נאכט, די לופט איז געווען פריש און דער הימל אויסגעשטערנט, די לבנה האט זיך נאך ניט באווײזן, איז געווען טונקל, בין איך מיר אזוי געשטאנען די הענט פארלעגט מחילה אויף אונטן, דעם קאפ פאריסן אין הימל אריין, מעשה מעגש, און האב מיך געפיהלט בשעת מעשה ווי א דערוואקסענער, וועלכער הערט די מלמדים ווי דעם פאראיריגן שניי. דער מלמד וואס איז געשטאנען און גערעדט מיטן טאטן טחנונים, האט מיר אויסגעוויזן צו זיין אזוי קליין, ווי ער וואלט גארניט זיין מיינער א רבי, נאר פאר

קערט, מיינער א תלמיד... א רבי וואס לויפט אין בית המדרש מ׳זאל אים פארענ-
פערן מיינע קשיות, מ׳שטיינסגעזאגט!...

און אזוי ווי איך שטעה מיר אזוי פארקלערט און קוק אין הימל אריין,
גיט מיך דער טאטע א ציה באם דאשיק און זאגט מיר: „דו, שנעק ויאס דו
ביסט, וואס געהט דיך אן פון וואַנען דער רבי נעמט די תירוצים, אבער דער
רבי פארענפערט דיר דיינע קשיות, מעהר דארפסטו נישט און אויך מעהר איז
נישט דיין עסק!

ס׳פארשטעהט זיך, אז מיט אט אזא לשון, וואס דער טאטע האט גערעדט
צו מיר האט ער מיר געטראפן אין סאמע הארץ אריין און ס׳האט מיך שטארק
פארדראסן, אזוי רעדט מען צו׳א מ ע נ ש ן, וועלכער הערט די מלמדים ווי
דעם פאראיריגן שניי?! איך האב מיך אנגענומען מיט הארץ און געזאגט דעם
טאטן:

— מיינסט טאטע, אז ס׳הארט מיך וואס דער רבי געהט אין ביהמ׳ד אריין
מ׳זאל אים פארענפערן די קשיות? ניין! ס׳הארט מיך נאר פארוואס ער זאגט אין
בית־המדרש, אז ס׳איז אים א ל י י ן קשה געווארן, פארוואס זאל מען ניט
וויסן אין ביהמ׳ד אז די קשיות זענען מ י י נ ע?

— נאריש קינד וואַס דו ביסט,—זאגט מיר דער טאטע אין א ליבליכן
טאן און גלעט מיך איבערן קאפ—ווי אזוי דען זאל דער רבי טון, ער זאל זאגן
אז דו האסט אים געפרעגט די קשיא און ער קען זי ניט פארענפערן, ער זאל
זיך אליין מבזה זיין—הייסט דאס—פאר לייטן און זאל זיך אליין שעדיגן זיין
פרנסה?

— הערט מיך צו ר׳ אברהם־יצחק ס׳זאל אייך גאר ניט איבער׳רעש׳ן לערנט
ווייטער מיט מיין קינד׳ איך בין צופרידן פון אייער לערנען, ס׳קומט שבת, ער
זאגט פאר מיר איבער דעם בלאט גמרא פון דער וואך, האב איך דערפון הנאה,
איך האב צו אייך גארניט, אלא וואס דען, ער פרעגט אייך א מאל א קשיא׳לע
און ס׳איז אייך שווער צו פארענפערן, קומט צו מיר וועל איך אייך אויסגע-
פונען א תירוץ און ס׳וועט ווידעראמאל זיין רעכט. און אזוי איז דאס געבליבן.
פאמעליך האב איך צוגעצויגן בא אברהם־יצחק דעם חזנ׳ס דעם זמן, און אז
איך האב נעענדיגט דעם זמן האט מיך מיין טאטע אפגעגעבן צו יקותיאל־משה
סקריצקערס, ווי מ׳האט אים אין שטעטל גערופן.

אז כ׳בין ארויס פון אברהם יצחק דעם חזנס האב איך שוין געקענט אליין
אפלערנען א גרינגע משנה ערגיץ וואו.

בא יקותיאל מלמד האבן געלערנט בסך הכל פון 8 ביז 10 תלמידים צוטיילט
אין 2 כתות, די 1־טע כתה, וועלכע איז אריין נאר וואס צו יקותיאל מלמד, האט
בא אים געלערנט נישט מער ווי א בלאַט גמרא׳ די וואך, נאר ער פלעג די
תלמידים שארפן מער ווי די פריערדיגע מלמדים, דהיינו: ער פלעג אפשטעלן דעם
תלמיד אין מיטן זאגן דעם שיעור, און אים נעמען דרעהן און מוטשען מיט
קשיא׳לעך, אדער ער פלעג אפשטעלן דעם תלמיד און אים א פרעג טוהן: אינגעלע
ס׳איז דיר דא גארניט קשה? און דאס אינגעלע האָט זיך געדאַרפט שאַרפן דאס
מוח׳על און אויסגעפונען אַ קשיא׳לע אדער אַ תירוץ. די 2־טע די גרעסערע האבן
שוין געלערנט א האלבן בלאַט גמרא די וואָך שארפן שיעור און דערצו צו־

געלערנט אַפאר תוספות׳ליך אויך, און חוץ דעם האָבן זיי זיך שוין געפרואווט מאַכן אַ לייענען, ס׳הייסט אליין אפלערנען אַ בלאַט גמרא און אים איבערזאגן פאַרן רבי׳ן.

חומש מיט רש״י האבן געלערנט ביידע כתות, נאר די ערשטע כתה האט אנגעהויבן פון דינסטאג אן לערנען די סדרה פון דער וואך מיט דער גאנצער רש״י, און די גרעסערע כתה פון דאנערשטאג.

אז כ׳בין אריין צו יקותיאל מלמד האָט ער מיך געזעצט אין דער קלענערער כתה ס׳הייסט אין דער ערשטער, אויף מארגן האב איך שוין געקענט דעם בלאט גמרא, און אנגעהויבן פערווארפן דעם רבי׳ן מיט קשיא׳לעך. דער רבי האט זיך אפילו א ביסל צוגעמוטשעט, און מיר געענטפערט אויף מיינע קשיא׳לעך, און פארנאכט אין דער צייט פון מנחה דאוונען האָט ער מיך געזעמען פאר׳ן הענטל און געגאנגען מיט מיר אין ביהמ״ד אריין וואו דער טאטע דאוונט, מיט איהם צו רעדן וועגן מיר.

אזוי פלעג זיך עס פירן דאמאלס. די מלמדים פלעגן געהען מיט זייערע תלמידים אין שוהל אריין און קומענדיג אין שוהל אריין פלעג יעדער פאטער נעמען זיין קינד צו זיך אויף דער „שטאט״ און אכטונג געבן, אז ער זאל דאוונען. דאס קינד וועמענס פאטער איז גראד ניט געווען אין שוהל, פלעג דער רבי מיט אים דאוונען, קליינע דרדקי־תלמידים פלעגן, זיך אויסשטעלן נעבן „בעהעלפער״ אין שוהל און דער „בעהעלפער״ פלעג מיט זיי זאגן „ברוך הוא וברוך שמו״. „אמן״, „אמן יהא שמיה־רבא״, ברכו וכדומה.

וועך שמועסט שבת, איז דאך שוין אפגערעדט, אז אלע אינגעלעך האבן געמוזט זיין פרייטאג פארנאכט צו קבלת־שבת און שבת אינדערפריה אין שוהל. נאר שבת צו מנחה איז שוין געווען שווער פאר די מלמדים און די בעהעלפערס צונויפצונעמען די „צאן קדשים״, די אינגעלעך, ווייל א יעדער איד האט זיך געפראווט דעם „שלש סעודות״ ביז עס אין דער נאכט אריין און די קינדערלעך זיינע האבן געמוזט זיצן מיט אים ביז צו דער ענדע.

און דערפאר טאקע האט א יעדער אידיש אינגעלע, געקענט נאכזינגען אלע זמירות, וואס זיין פאטער זאגט בא די שבת׳דיגע סעודות.

איז זיך געשטאנען א אינגעלע למשל: אין הויף פונם חדר און איז געווען שטארק פארטיפט אין זיין קינדערישער שפיל מיט זיינע חברים, דאס דאשיקל פאררוקט אין דער זייט און דאס שטערנדל פארשוויצט, געשפילט זיך אין „גריבעלע״ מיט טשערבעלעך, אדער אין „תניא מלך שלח גנב״ וכדומה אזעלכע שפילעריין, האט ער פלוצים אויסגעשטעלט דאס צינגל זייענדיג שטארק פארטיפט אין דער שפיל און זיך אונטערגעזינגען די זמירות פון שבת.

האט א אינגעלע נישט געקענט קיין זמירות, האט עס געהייסן, אז זיין פאטער איז א בעל־עגלה־יונג, א שמייסער, ווייל וועך זינגט עס דען ניט קיין זמירות שבת באם טיש? אפילו דער סאמע פראסטער עולם האט זיך אויך געפירט באם טיש אויפן בריטן גאנץ אידישליכן שטייגער.

וועט איר דאך פרעגן פון וואנעט האט זיך דאס צו זיי געגומען?

דאס האט שוין דאס «חסידות» אויפגעטון! ווייל דער גרעסטער עם־הארץ דער גראבער יונג האט דאך אויך געהאט א צוטריט צונ׳א רבין, א דריסט־

הרגל אין א חסידיש שטיבל, פלעג ער נאשן בא די חסידים א זמר'ל, א ניגונ'דל, און אפילו א ריקודל אויך, ווייל חסידות האט פאראייניגט אלע אהן אויסנאם, חסידים האבן אריינגענומען אין זייערע רייען פראסטן עולם אויך, ווייל אזוי האבן זיי דאך געלערנט זייערע רביים, און דאס אט שטארק צוגעשפילט דעם המון, וועלכער האט געהאט א שעת־הכשר אביסל זיך אויסצואיידלען. וועד ס'איז געווען פעהיג האט אפילו געקענט נאכזאגן דעם רבינ'ס עפעס א "תורה'לע" אויך... פון גוט אידישע געשיכטעס און משליס אלערליי איז דאך שוין אפגעהעדט.

אין שוהל האט יקותיאל־מלמד צוגערופן דעם טאטן און זאגט אים: איר ווייסט ר' משה איך זעץ איבער אייער זוהנדעלע אין דער גרעסערער כתה ס'הייסט אין דער צווייטער, אייער קינד האט פיינע פעהיגקייטן, אין דער ערש־טער כתה קומט אים אויס צו שפילן זיך.

— און אויב דו וועסט זיין א וואויל אינגעלע — קערט זיך אום צו מיר ר' יקותיאל מלמד — וועל איך לערנען מיט דיר "פשוטע גמרא" אויך.

ביים טאטן האט דאס פנים אנגעהויבן לויכטן פאר פרייד, הערנדיג ווי מ'לויבט עס אזוי זיין קינד, און בא מיר האט דאס הערציל אזש געקלאפט פאר גרויס שמחה. איך האב מיך דערפילט מיט אמאל גדול'דיג, א גאוה האט מיך בעהערשט, איך וועל דאס לערנען "פשוטע גמרא", אט דאס וואס ס'לערנען שוין די גרויסע בא ליב־יוסי עקיבא'ס!

— לערנט מיט אים ר' יקותיאל — וועגדעט זיך דער טאטע צום רבין — וואס געטרייער, און איר מעגט זיך פערלאזן אויף מיר אז איר וועט זיין פון מיר צופרידן.

דער רבי האט א שאקל געטון מיטן קאפ, ס'הייסט ווי איינער רעדט — אז ניט וויס איך דען ניט מיט וועמען איך האנדעל.. און מ'איז זיך צוגאנגען.

אויף מארגן האב איך מיך געאיילט אין חדר אריין אפילו רעכט ניט איבערגעבוסן, אז כ'בין אריינגעקומען אין חדר אריין, איז נאך קיינער פון די תלמידים ניט געווען, נאר דער רבי אליין, ווייל ס'איז נאך געווען פרי.

— גוט מארגן רבי! — זאג איך אים, און פיל מיך דערבייַ עפעס אויף אזויפיל גדול'דיג ווי איך וואלט שוין געווהן א גרויסער.

גוט מארגן, גוט יאר לויניו! זעץ זיך אנידער, וועל איך דיר פארגעבן א ליינען, — האט מיר דער רבי געזאגט אין אזא צוגעלאזטן טאן, אז מיר האט זיך געדאכט אז דאס רעדט ניט מיט מיר מיין רבי, נאר, מיינער א דערוואקסענער חבר...

ער האט מיך אוועקגעזעצט אויף דער באנק פון דער גרויסער כתה, מיר געעפנט א גמרא אין מיר געוויזן ווי צו מאכן א לייענען.

אז איך בין שוין געווען שטארק פארטיפט אינ'ם בלאט גמרא, זענען ערשט אנגעקומען די איבריגע תלמידים, און עפעס האט זיך מיר אויסגעוויזן אז זיי קוקן אויף מיר מיט קנאה. איך האב מיר ניט געמאכט דערפון און ווייטער געלערנט. ס'איז מיר אויסגעקומען שווער ס'ערשטע מאל דאס מאכן א ליינען, אבער כ'האב מיר בעמיהט ווי וויים מעגליך ניט צו פרעגן דעם רבי'ן. אליין זיך געמוטשעט, עטליכע מאל איבערגעלערנט דאס שטיקל גמרא מיט דער רש"י, ביז כ'האב תופס געווען דעם ענין, סיידן אז כ'בין געקומען ג'יבער א שווער טייטש־

וואלט האב איך געמוזט פרעגן דעם רבי'ן.

אז כ'בין געווארן פארטיג מיטן ליינען האב איך געזאגט דעם רבי'ן, האט דער רבי אויסגעזעצט די גאנצע כתה, און געהייסן מיר זאגן דעם ערשטן.

ס'האט מיר געטוהן א טיאחקע אין הערצעל, אבער כ'האב מיך געשטארקט און אנגעהויבן זאגן דאס לייענען. צום ערשטן האט דאס קול ביי מיר געציטערט און די צונג האט זיך בא מיר געפלאנטעט א ביסל, נאר וואס ווייטער אלץ רוהיגער בין איך געווארן, און דער ענין איז מיר געווארן דייטליכער, קלאַרער. אז כ'האב געזאגט די גמרא האב איך זי ניט געזאגט מיט'ן מויל אליין, נאר מיט אלע רמ"ח איברים, ס'האט אין מיר ניט געהרוהט קיין אבר, כ'האב געפיהלט אז די באקן פלאַצן מיר אוש פון היץ, און אלע אדערן זענען אין מיר אנגעצויגן.

און אין דערמיט היצט מיך נאך דער רבי אונטערי אזוי לוי'ניו ! זאָגו זאָגו! אפנים אז ס'געפעלט אים דעם רבי'ן, האב איך געגומען זאגן די גמרא נאך מיט מעהר פייער, און אויסגעקנאקט די רש"י מיטן "כלומר" קונציג, צו דערהענ־דיג מיטן גראבן פינגער און וואַרפנדיג זיך מיטן גאנצן קערפער, און דער רבי קלאפט מיר צו מיטן פינגער און גיט מ'ר אונטער מוטה... אז כ'האב געענדיגט דאס לייענען זאגן, האב איך מיך געפיהלט ווי איינער וואס האט איבערגעטראגן א גאנצן בארג אויף זייענע פלייצעס און געוויזן ווי העלדיש ער איז...

דאס גרעסטע פארגעניגן איז בא מיר געווען ווען דער רבי האט מיט מיר געלערנט "פשוטע גמרא". "פשוטע גמרא" האט געהייסן אזוי: דער רבי האט אנ־געכאפט א וואס פאר א סוגיא ס'איז, א גרינגע געווהנליך, און איבערגעזאגט זי דעם תלמיד, דאס איז ניט געווען קיין גמרא אויף צו חור'ן, ס'איז נאר געווען נישט מעהר ווי א מיטל אז דער תלמיד, זאל קענען כאפן דעם סטרי אין גמרא ס'הייסט "סוגיא דגמרא". פשוטע גמרא, אזעלכע, אן תוספות און אפילו אן רש"י, האט דער רבי געקענט זאגן פארן תלמיד אויף וויפל דער תלמיד אט נאר גע־קענט האלטן קאפ. אט דאס איז וואס די גמרא זאגט "ספי ליה כתורא" ס'הייסט שטאפ אים אן ווי אנ'אקס...

די צייט שטעהט ניט. פון טאג צו טאג האב איך זיך ארויפגעארבעט מעהר, איך האב מיך גערעכנט פארן בעסטן תלמיד אין חדר, און ווען דער זמן האט זיך געענדיגט האב איך שוין געקענט גוט מאכן א לייענען, און גוט פארשטאנען א שארפע סוג'א מיט תוספות און מיט מפרשים.

נאכ'ן זמן האט דער רבי יקותיאל צעוויסן געטון דעם טאטן אז ער מוז מיך געבן צו א גרעסערן מלמד, און ווייל אייניגע בעלי־בתים זענען צוגעשטאנען צום טאטן ער זאל מיך אנדינגען אינייגעם מיט זייערע קינדער ביי איין מלמד, האט דער טאטע מיך אוועקגעגעבן צו א יונגמאן א למדן און א שטיק משכיל, וועלכן מ'האט געהרופן מאניע נחמן דוד'ס. ביי דעם מלמד האבן געלערנט איבער־גאר 6 תלמידים, ביי אים האבן מיר שוין געמאכט א לייענען מיט די תוספות'ן און די איבריגע מפרשים, און חוץ דעם פלעג אריינקומען א לערער אויף 2 שעה וועלכער האט געלערנט נ"ך להבדיל אין רוסיש, דייטש. נ"ך האב איך נאך גע־לערנט ווי אזוי ס'איז ניט איז, בסוד, אבער רוסיש און דייטש האט מיך דער טאטע באין אופן נישט צוגעלאזט. וויל ער האט מורא געהאט פאר פרעמדע מיילער. פונדעסווענען האב איך גענאשט בא דער חברה א ביסל רוסיש, ליינען

און שרייבן, און א ביסעל דייטש אויף אנצושרייבן א דייטשישן אדרעס (וועלכ׳ס איז מיר פארבליבן ביז היינטיגן טאג. נאך איצט קאן איך מיך ניט בארוהיגן וועז איך בארעכן וווי מ׳האט אמאליגע יארן נישט געלאזט אויפהויבן דעם קאפ. וועז ס׳זאל געווען זיין אפהענגיג פון מיין טאטן אליין, וואלט ער מיך געהיטן געלאזט ענטוויקלען מיינע פעהיגקייטן. כ׳האב געברענט, ממש געברענט נאך פרעמדער וויסענשאפט. כ׳האב אויך געגארט צו פערפאלקאמען זיך אין מוזיק, צו וועלכן כ׳האב געהאט א גרויסן טאלאנט און בעגעהר, און מיין פאטער האט פערשטאנען, אז מ׳קאן זיין א הערליכער און ערנסטער איד און צו גלייכער צייט אויך א געבילדעטער, אבער ער האט מורא געהאט פאר לייטן... און אזוי זיינען אין יענער צייט פערלוירן געגאנגען א סך טאלאנטן. חבל על דאבדין !...)

בא מאניע נחמן דוד׳ס בין איך שוין גאר געווען א יחסן און מ׳האט מיר אפגעגעבן כבוד, מחמת איך בין שוין געווען אחתן מיט חתן־מתנות. א גאלדענעם זייגער און מגינים׳ס. כ׳האב אנגעהויבן רויכערן און קיינער האט מיר קיין דעה ניט געזאגט, ווייל מ׳האט מיך זעהר ליב געהאט.

אז מיר האבן געענדיגט דעם זמן בא מאניע נחמן דוד׳ס האט מען אונז אנגעדינגען בא א יונגערמאן נחום עקיבא דעם רופא׳ס איידעם.

געווען איז דאס א יונגערמאן נישט פונ׳ם גרויסן יחוס, דהיינו זיינע עלטערן זענען געווען באדינערס, נאר דערפאר אבער האט ער געהאט יחוס־עצמו. איר קאנט פערשטעהן אז דער רופא האט זיך געראדאוועט מיט אים זיך משדך צו זיין. געווען איז דאס א יונגערמאנטשיק ראשית א שטילער א איינגענעמענער, א גוטע נשמה, און זיטליכקייט האט ער פערמאגט אז מ׳האט דאס געמעגט זוכן בא פרינצן, חוץ דעם א גאנץ קלוגער און שטארק א הערליכער. אבער ועל כולם איז ער נאך געווען דער אויסגעשפילטער למדן, ער איז געווען א בקי בש״ס ופוסקים, אז אלע לומדים פונ׳ם שטעדטיל און אפילו די כלי קדש, ס׳הייסט די דיינים מיט׳ן רב, האבן געזוכט זיין חברותא.

און אט צו דעם יונגערמאן האט מען אונז אנגעדינגען צו לערנען. ס׳איז געווען א צייט ווען דער יונגערמאן האט אפילו ניט געוואלט הערן פון קיין „קנעלונג״, ווייל ער האט זיך געעפנט א „באנדארניע״ און געהאט א אונטער־נעמונג פון פארטיגע פעסער, צוצושטעלן צו די גראלניעס אויף בראנפן, נאר מיט אמאל האט זיך אים דאס ריידל איבערגעדרעהט, ער האט דערלייגט א סך געלט איז ער איינגעגאנגען אויף דעם. בא נחום עקיבא רופא׳ס איידעם האבן מיר בסך־הכל געלערנט 4 תלמידים, איך און דרייַ גבירישע קינדער וועמנס עלטערן ס׳האבן זיך אנגעשלאגן אז זייערע קינדער זאלן לערנען אינאיינעם מיט מיר.

דער בעסטער תלמיד בין איך געווען, דער צווייטער תלמיד האט זיך גערעכנט קראסנישטיין, דער דריטער — דייטש, דער פערטער — קראסנאפאלסקי. איך פלעג שוין מאכן א לייענען א בלאט גמרא מיט אלע תוספות׳ן, מהרש״א, מהר״ם אדער מהר״ם שי״ף. דאס לייענען האבן מיר געמאכט ביז׳ן מיטאג. נאכדעם פלעג דער רבי מיט אונז לערנען אשעור אין יורה דעה הלכות מליחה, ווי אויך שולחן־ערוך אורח חיים חלק א׳ מיטן ט״ז, מג״א און מחצית השקל.

אינדערפרי באם מאכן דאס לייענען איז דער רבי אינגאנצן ניט געווען אין חדר, מחמת ער איז געווען פארנעמען אין דער „באנדארניע״, „נישקשה ניט

– פלעג ער זאגן – טאמער וועט איר עפעס דארפן פרעגן ביים לייענען, האב איך זיך אויף וועמען צו פערלאזן". דאס האט ער מיר געמיינט. און איך האב געשפילט די ראל פון זיין בעהעלפער. וואו די חברה האבן ניט געוואוסט האבן זיי מיך געפרעגט, און אויב איך אליין האב שוין אויך ניט געוואוסט האב איך דאמאלס אריינגערופן דעם רבין ער זאל מיר אויסזאגן. דערפאר אבער באטאג האט ער שוין פונ'ם חדר ניט אפגעטרעטן און געלערנט מיט אונז שטארק געטריי.

אז מיר האבן זיך געוועצט איבערזאגן דאס לייענען, פלעג זיין פרעהליך: איינער האט דעם אנדערן געזוכט צו פערטשעפען. אונטערשטעלן א פיסל, מיט א קשיא'לע, אדער מיט א "כלומר" אין רש"י, און דער צווייטער האט זיך מן הסתם ניט געלאזט, געראנגעלט זיך מיט אלע כחות, זיך ארויסצודרעהן פון דער נעץ. וואר שמועסט נאך אז קראסנאפאלסקי האט געזאגט דאס לייענען, פלעגן מיר משונה ווילד הנאה האבן, מחמת דער קראסנאפאלסקי איז געווען א שווערער קאפ און בא יעדער נארישקייט האט מען אים געקענט פערפלאנטען ער זאל זיך נישט קענען אויסדרעהן. און אז ער פלעג אראפ פונ'ם וועג און נישט וויסן קיין פשט אין דער גמרא, און דער רבי פלעג אים אפשטעלען מיט א פארוואורף: "וואו האסטו דאס געזעמען אזא פשט? אט אזוי לערנט מען דאס גמרא זו!" – פלעג ער ענטפערן אז דאס האב איך אים אזוי געזאגט. האט דער רבי געהייסן מיר כ'זאל איבערזאגן דאס שטיקל גמרא, האב איך עס, פארשטעהט־זיך, געזאגט ווי מ'באדארף. פונדעסטוועגן האט עס מיך פערדראסן אויף קראסנאפאלסקין: נישט געגונג איך האק מיט אים אפ האלץ, ביז איך קלאפ אים אריין אין קאפ א שטיקל גמרא, איז אז ס'קומט צום איבערזאגן דאס "לייענען" און ער קערט דאס איבער מיט דעם קאפ אראפ, זאגט ער אז איך האב אים דאס אזוי געזאגט. בין איך אמאל שטארק אויפגעבראכט געווארן און געזאגט: "רבי! איר זאלט וויסן אז מעהר זאג איך אים שוין ניט אויס!" –

–"ניט אזוי דארף זיין מיין קינד!–רופט זיך אן צו מיר דער רבי–"לא הקפדן מלמד" האבן אונז די הכמים געלערנט, דער וואס איז א כעסן קען מיט יענעם ניט לערנען און חוץ דעם דארפט איר וויסן, קינדערליך, אז דערמיט וואס איר זאגט יענעם אויס און לערנט מיט יענעם, טוט איר זיך אליין מעהר טובה ווי יענעם, ווייל "ומתלמידי יותר מכולם" האבן אונז געזאגט די חכמים, לערנען מיט יענעם לערנט מעהר אויס, ווי אז מ'לערנט אליין, אדער אפילו מיט א חבר. דאס וואס קראסנאפאלסקי זאגט, אז דו האסט עס אים אזוי געלערנט, מיינסט דו, אז ער ליגנערט מיט דעמז נייז! דאס איז דערפאר, ווייל זיין קאפ איז קליין און ער פאסט עס אויף שלעכט, מיינט ער, אז דו האסט אים אזוי געזאגט, דו, אז דו זאגסט אים דאס שטיקל גמרא, ווילסטו, אז ער זאל עס באלד פארשטעהן, דו דארפסט אבער ניט פארגעסן, אז ער איז ערשט די 4־טע מדרגה פון דיר, דו פארשטעהסט בעסער פון אלע, דערפאר הייסטו די 1־טע מדרגה, קראסנישטיין די 2־טע מדרגה, דייטש–די 3־טע מדרגה און קראסנאפאלסקי–די 4־טע מדרגה, דעריבער אז דו זאגסט אים אויס, דארפסטו זיך אראפלאזן צו זיין מדרגה, פאר־מעליך, נישט מיט קיין כעס, ככדי ער זאל דאס קענען משיג זיין מיט זיין קליינעם קאפ".

איך האב דעם רבי'ן פארשטאנען און ס'האט מיך ארומגענומען א רחמנות געפיהל אויף קראסנאפאלסקין...

דאס צוועלפטע קאפיטל.

מיין תפלין־לערנ'.

4 טאג אין חדש סיון האב א'ך אנגעהויבן לערנ תפלין, ס'איז ניט צום באשרייבן די שמחה, וואס איז געווען אין שטוב בא מיין סעודת־בר־מצוה.

כאטש די פרנסה איז געווען בצמצום האט מען אלעס צוגעגרייט מיט דער ברייטער האנט. א באזונדער טיש האט מען צוגעגרייט פון ארימע לייט וועגן. מיין מאמע האט נאכגעזוכט וואס מעהר ארימע לייט ס'זאלן זיין בא דער סעודה, די גרעסטע גבירים און נכבדי העיר און אלע כלי־קדש זענען געווען פארבעטן אויף דער סעודה.

מיטאג־צייט זענען געווען געגרייט אלע טישן און ארום זענען געווען אויסגעזעצט די שהנע אידן פון בראצלאוו, בא א באונדער טיש ארימע־לייט און אויבנאן זענען מיר געזעסן, ס'הייסט דער טאטע, דער רבי און איך.

איך האב מיך אויפגעהויבן און געזאגט א טיפן פלפול אויפן מקור הדין פון תפלין אין „מנחות" און אויפן שולחן־ערוך הלכות תפלין מיטן ס"ז, מג"א און מחצית השקל. דער רבי האט מיר אלע מאל פארווארפן א קשיא און איך האב זי אים פארענטערט.

דער טאטע און די מאמע האבן ממש געלויכטן פון שמחה. אז איך האב געענדיגט די דרשה, האט דער טאטע זיך אויפגעהויבן און גערעדט אויף זיין שטייגער: מיט מאמרי־חסידות און מוסר. איין מאמר געדענק איך נאך איצט, איך געדענק נאר ניט פון וועמענס נאמען ער האט אים געזאגט:

די גמרא זאגט: „לעתיד לבא יביא הקב"ה ליצר־הרע, לצדיקים נדמה להם כהר, ולרשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין ואף הקב"ה מתמיה להם" די צדיקים ווייזט זיך אויס דער יצר־הרע וויא בארג, ווייגען זיי וואס זיי זענען אים איבערגעקומען. און די רשעים ווייזט ער זיך אויס ווי א האר ווייגען זיי אויך פארוואס זיי האבן ניט געקענט בייקומען אזא בארג. איז דאך קשה: וואס האבן די צדיקים געהאט צעווייגען אויב זיי האבן יא געקענט בייקומען אזא בארג? און חוץ דעם האט דאך געדארפט שטעהן פארקערט, אז די צדיקים איז גרינג איבערצעקומען דעם יצר־הרע ווי א האר און די רשעים איז ער שווער ווי א בארג? נאר דער ענין איז אזוי: א מענש האט דאך די בחירה צו זיין א צדיק, אדער א רשע. ב'ו דרייצן יאר האט נישט דער מענש קיין יצר־טוב, פון 13 יאר אן ווען ער ווערט „ב ר־מ צ ו ה" באקומט ער דעם יצר־טוב און ער קען שוין טון א מצוה, הויבט זיך בא אים אן די מלחמה פון יצר־טוב און יצר־הרע. (דער סקווירער רבי ר' יצחק'ל זצ"ל האט געזאגט: פארוואס זאגט מען „בר־מצוה" און „בעל עבירה" ווייל „בר" הייסט א זוהן, און דער וואס טוט א מצוה איז ווי איר זוהן פון וועלכן ער קען זיך אייביג ניט אפסיילן און „בעל" הייסט א מאן, וועלכער קען זיך שיידן מיט א גט, מיט אנ'עבירה שיידט מען זיך דורך תשובה): דעריבער, אויב ער פאלגט דעם יצר־טוב ווערט ער פון

טאג צו־טאג גרעסער און אז ער ווערט שוין גרעסער פונם יצר הרע איז דאך אויס מלחמה צוויש זיי מחמת דער יצר־טוב איז דאך גרעסער, קומט דאך אויס או ער איז א צדיק נישט מיט קיין בחירה, וואס־זשע טוט דער רבונו של עולם, פארגרעסערט ער דעם יצר־הרע אויך, בכדי ביידע יצרים זאלן זיין גלייך, כדי דער צדיק זאל האבן די בחירה פון דרייצן יאר אן. פאלגט ער אבער גאר דעם יצר־הרע, איז ער דאך א רשע אן בחירה, ווייל דער יצר־הרע, וועלכער איז פון גע־בורן אן, איז דאך פיל גרעסער פונם יצר־טוב, ועל־כן ער האט באקומען ערשט בא דרייצן יאר, מוז דער רבונו של עולם פארקלענערן דעם יצר־הרע גלייך מיטן יצר־טוב, כדי אויך דער רשע זאל האבן די בחירה, דעריבער איז דער יצר־הרע בא די צדיקים גרויס ווי א בארג, (אט דאס זאגן אויך די חז״ל „כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו״, וואס דער מענש איז גרעסער, איז דער יצר־הרע זיינער גרעסער). ווייל וואס גרעסער דער יצר־טוב ווערט אלץ גרעסער מוזן מאכן דעם יצר־הרע ס׳זאל קאנען זיין די בחירה און בא די רשעים ווערט דער יצר־הרע קליין ווי א האר, אלצאיינס מיטן יצר־טוב, אלץ איבער דער בחירה. און דעריבער וויינען די צדיקים, ווען זיי דערזעהן דעם יצר־הרע גרויס ווי א בארג, שטעלן זיי זיך פאר, אז דאס האט ג־ט זיי געהאלפן אים בייצו־קומען, ווייל דאס איז ניט פאר קיין מענשליכן כח. קומט דאך אויס אז זיי האבן נישט געהאט קיין בחירה און ס׳קומט זיי ניט קיין שכר, אבער אז „הקב״ה מתמיה להם״ ס׳הייסט ער ווארנדערט זיך ווי אזוי זיי האבן בייגעקומען א בארג, זעהן זיי דאך שוין, אז דאס האבן זיי מיט זייער כח אים בייגעקומען, ווערן זיי פרעה־ליך און די רשעים וויינען טאקע, ווען זיי זעהן, אז אזא קליינעם יצר הרע א גארניט, ווי א פאדעם האבן זיי נישט געקאנט בייקומען.

— דעריבער—וועגדעט זיך צו מיר מיין פאטער,—דארפסטו וויסן ווי אזוי צו האנדלען מיט דער בחירה, וועלכע דו האסט באקומען פון הייגט אן, מיין קינד! «צדיקים במיתתן קרויין חיים ורשעים בחייהם נקראים מתים״ דער וואס קלויבט אויס צו געהן אין גוטן וועג, לעבט ער אפילו נאך דעם, וואס זיין קערפער איז שוין אפגעשטארבן, צופוילט אַון צופרעסן פון ווערים, זיין נשמה די ריינע, זי לעבט אייביג און דער וואס קלויבט אויס צו געהן אין שלעכטן וועג, איז נאך באם לעבן א געשטארבענער, די נשמה פארפלעקט און דער קערפער צופרעסן פון די נידריגע תאוות. דעריבער, מיין ווהן, דארפסטו וויסן, אז „ובחרת בחיים, למען תחיהו״

דאס דרייצנטע קאפיטל.

מיין פאטערס פטירה.

י׳ באדר, תרל״ד, דאס יאר אין וועלכן כ׳האב אנגעהויבן לערנן תפלין, איז מיין הייליגער פאטער געשטארבן, ס׳איז מיר פינסטער געווארן מיין וועלט, און ס׳איז מיר פלוצים אין מיטן העלן טאג די זון פארגאנגען.

מיין טאטע איז געשטארבן און מיט אים צוזאמען איז אויך אפגעשטארבן מיין זארגלאוע קינדהייט, מיין קינדערישׁ־נאאיווע פרעהליכקייט און מיין קינדע־ריש וועלטל. נישטא מעהר די צערטליכקייט פון אַ פאָטער, וועלכער פלעגט מיך גלעטן און צערטלען אויף יעדער שריט און טריט, וועלכער פלעגט מיך פאר־

שטעהן און ליבן. זיס איז געווען זיין גלעט און נישט ווייניגער זיס זיין בייזער, דאס בייזערן זיך פון אַ פאָטער, וועלכער איז זיך מוסר־נפש פאַר זיין געליבט קינד מיט זיין פאָטערליכן בייזער!.

מיין פאָטער איז פלוצים פאַרשלאפט געוואָרן און נישט קוקנדיג אויף דעם באמיהען זיך פונם גאנצן שטעטל אים אפצוראטעווען, האט ער אויסגע־הויכט זיין הייליג נשמה פאר דער צייט.

די גאנצע צייט פון זיין שלאפקייט האט דאס שטעטל נישט געהוהט, מ׳האט אַראפגעבראַכט דאָקטוירים פון דער גרויסער שטאָט, מ׳האט איינגעלעגט וועלטן: „ס׳טייטש ר׳ משה׳לע שוחט איז געפערליך! מ׳מוז אים ראַטעווען!״ אבער ס׳האט גאָרניט געהאָלפן, ר׳ משה׳לע שוחט איז אַוועק פון דער וועלט, שוין אויף מעהר זיך ניט אומצוקערן!

איך, מיין מוטער און מיין שוועסטער לאה, א מיידל פון 16 יאר, זענען מיר געבליבן אין שטוב נאכן טאטנס טויט.

די שוועסטער לאה האָט דערנאך חתונה געהאָט פאַרן שאַרעגראדער רב ר׳ חנוך העניך קרופניק ז״ל, א איד אַ למדן און אַ בקי בש־ס ופוסקים. ער איז געווען א גרויסער בעל־מדות, ער האט געשמיט מיט זיין לומדות, זיטליכקייט און לייטישקייט.

מיין עלטערער ברודער יקותיאל־ליב, וועלכער איז גלייכצייטיג געווען מיין שווער, וויל איך האב חתונה געהאט פאר זיין טאָכטער גאלדא ע״ה, האט געוואוינט אין נעמירוב. ער האט דאָרט געהאלטן אַ גאלאנטעריי געשעפט, דאס נעשעפט האָט געאַרבעט שטארק גרויס, אבער מיטן געשעפט האָט אָנגע־פירט דאָס ווייב זיינס און ער אליין פלעג זיך אָפגעבן מיט כלל־זאכן מיט דברי צדקה, אדער ארומפארן נאך מעמד פון א רבי׳ן וועגן און אין דער לייד־יגער צייט זיצן אין ביהמ״ד אין לערנען.

די עלטסטע שוועסטער בילא ע־ה איז געזעסן אין בראַצלאָוו טאַקע, זי האָט געהאָלטן דאָס גרעסטע מאַנופאַקטור־געשעפט אין שטעטל, דער מאן אירער ר׳ אליעזר קראסנער ז״ל איז געווען א איידעלער און חסידישער איד, זיי ביידע זענען געווען גרויסע בעלי־צדקה, גוטע הערצער, ארנטליכע און האָבן ליב גע־האָט א אידן.

מיין שוועסטער מלכה האָט געהאָט אַ פיינעם און הערליכן אידן פאר אַ מאַן, פון וועלכן מ׳האָט אין שטעטל שטאַרק געהאָלטן. זיי האָבן געהאָט אַ גרויסע באַקאַלייי־קלייט און געטון א סך צדקה.

און מיין ברודער שלמה ע״ה—א הערליכער איד און אַ שטיק למדן, ער פלעג זיצן אין ביהמ״ד און לערנען, ער איז געווען זעהר אַ ארנטליכער סוחר און האָט געהאָט שעהן פרנסה, ער האָט געוואוינט דא היא אין ביראַמטשא.

אט דאס איז די משפחה, וואָס איז געבליבן נאָכן טאטנס טויט, זוהן און טעכטער, איידעמס און שנירן און אונז אַלעמען האָט דאָס אָפשטאַרבן פון אונזער ראש־המשפחה פאַרשאַפט גרויס עגמת־נפש און א סך צער, ת. נ. צ. ב. ה.

זייענדיג אלט 13 יאר, האָב איך מיך געפיהלט נאָך מיין פאָטערס טויט, ווי אַ אינג בוימעלע אין מיטן פעלד אהן אַ באַשיצער, וואס ציטערט און

פלאטערט פאַרן שטאַרקן וינט, אז ער זאָל נישט קומען און עס מערדערליך אַרויסרייסן מיט די וואָרצעלעך...

מיטאַמאָל האָב איך זיך דערפיהלט עלענד און פארביטערט, מיטאמאל האב איך דערפיהלט ווי איך דארף ז י ך אַ ל י י ן ערציהען...

איך האָב געהאָט סעהיגקייטן צו פיל זאכן, איבערהויפט צו מוזיק און מיין פאָטער נישט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז געווען אַ פרומער און שטרענג־חסידישער איד וואלט מיך דוקא געווען געשטיצט מיט אלע זיינע כחות, אַז איך זאָל קאנען ענטוויקלען מיינע סאַלאַנטן, ווייל ער האט געהאלטן, אַז מ׳קאן זיין אַל־געמיין געבילדעט, האָבן דעם איידעלסטן פאַך און באַויצן דאָס גרעסטע קענטניש און בלייבן אַ הערליכער און ערנסטער איד.

און אָט דעריבער טאַקע איז ער מעהר ווי אלעמען מ י ר אָפּגענאַנגען דער טאַטע מיינער.

אז דאָס שטעטל האָט אָפּגערעשט מיט דער קבורה, מיט די גוואלדיגע הספדים, וואָס מ׳האט געהאלטן נאָך מיין פאָטער, האָט מען זיך ערשט ארומגע־זעהן אין שטעטל, אז מ׳א׳ז געבליבן פאר׳יתום׳ט. ס׳איז אָפּגעגאַנגען דער קאַז, דער ראש פון די שוחטים און דער טאטע פונם סאוואניער בית־המדרש.

דאס פערצנטע קאפיטל.

מיין פאטערס ביאגראפיע.

בכדי איך זאל אייך באַקענען בעסער, מיינע ליבע, מיט מיין סאָטערס חשובע סערזענליכקייט, מוז איך אייך דערצעהלן אביסל פון זיין ביאָגראפיע.

מיין טאטע ע״ה איז געוואָקסן אין אַ נגידיש הויז, דעם זיידן ס׳הייסט דעם טאטענס פאטער האָט מען געפרופן ר׳ יוסי־וואָלף, אפילו אונטער די אָויגן. ער האָט פון מיין סאָטערס וועגן אין דער יוגנט געהאלטן די בעסטע מלמדים, פעהיג איז ער געווען און זעהר אַ פלייסיגער, האט ער בא 13 יאר שוין גע־קלינגען פאַר אַ למדן און מ׳האָט אים אָנגעהויבן רעדן שידוכים.

דער זיידע ר׳ יוסי־וואלף האט געהאלטן די ארענדע פון דעם שטעדטיל טאמאשפיל, און איז זיך געווען א איד א נגיד. אז מ׳האט דערהערט אז ר׳ יוסי־וואלף נצמט אן שידוכים פאר זיין משה׳לען, עפעס אזוי גרינג רעדט זיך עס ארויס מיטן מויל! עפעס א קליניגקייט, ר׳ יוסי־וואלף זוכט א שידוך פאר זיין זוהנדלז האט מען זיך א לאז געטוהן פון אלע זייטן, ווייל ר׳ יוסי־וואלף האט זיך דאך עפעס געַרעכנט פאר׳ן גרויסן יחוס, א גרויסער גביר, א חסידישער מענטש, א איד א למדן און א גרויסער בעל־צדקה, האט מען זיך טאקע גערא־דעוועט מיט אים זיך משדך צו־זיין.

אין שטעדטיל טשיטשעלניק האט דאמאלס גראד געוואוינט א איד מיט׳ן נאמען לוי, א שוחט איז ער געווען. דער סאוראניער רב זי״ע האָט אויך גע־וואוינט אין טשיטשעלניק, פלעגן חסידים זאגן, אז דער סאוראניער רב שפיגלט זיך אין אים, ווייל דער ר׳ לוי שוחט איז געווען זעהר א פרומער איד, א הער־ליכער שוחט, א לערנער און א שטיק מקובל.

האט דער ר׳ לוי שוחט פאַרמאגט א גראטן בת־יחיד׳קעלע מיטן נאמען

הוה'לע, איז דאס געווען א פנים א זיווג מן השמים, און דער זיידע ר' יוסי־וואלף האט א שידוך געטון מיט זיין זון משה'לע, פאר ר' לוי שוחט'ס בת־יחיד'קעלע פון טשיטשעלניק, חוה'לע, און זיי זענען למזל געווארן חתן־כלה, און ווען זיי זענען ביידע געווארן צו 14 יאר אלט האט מען זיי מיט מזל חתונה געמאכט.

נאך דער חתונה איז דער טאטע איבערגענאנגען אויף קעסט צום זיידן לוי צוזאמען מיט זיין יונג ווייבל. און וויל דער זיידע לוי האט געוואלט אז דער איידעם זיינער זאל לערנען רבנות, פלעג ער אים נישט צילאזן צו קיין שום שוחטישער ארבעט, ניט צו קיין חלפים, נישט צו קיין שחיטה ובדיקה, און אפילו נישט צו קיין ספרי־שו"ב. כדי ער זאל זיך אפגעבן לויטער מיט הוראה פלעג דער טאטע זיצן תמיד אין בית־המדרש און לערנען. ער האט אבער געהאט א באזונדער מין נט'ה א חשק צו שטעלן חלפים, פלעג ער זיך מאנכע מאל פאר גנבענען פארן זיידן און שארפן א חלפ'ל.

האט אים איינמאל' דער זיידע ע"ה געטראפן מיט א חלפ'ל, שאר־פענדיג עס אויף א שטיינדל, האט ער בא אים גענומען דאס חלפ'ל און עס איבערגעקוקט, איז ער איבעראשט געווארן. דאס חלפל איז געווען „חד וחלק" שארף און גלאט, וי א אמת בריה'ש שוחטיש חלפיל.

אויב אזוי—רופט זיך אן צו אים דער זיידע—אז דו האסט אוא כשרון דערצו, איז עס אנ'עבירה פאר ג—ט אוא כשרון צו פארלאזן, דו ביסט געבוירן דערצו אז זאלסט זיין א שוחט.

פון דעמאלס אן פלעג שוין דער טאטע זיך אפרייסן אויף א פאר שעה פונ'ם בית־המדרש, קומען א היים און זיך אפגעבן מיט לערנען שחיטות.

ווען מיין פאטער איז אלט געווארן 20 יאר האט ער שוין געהאט א שם אויף דער גאנצער סביבה, פאר א גרויסן אומן, פאר א גרויסן בריה אין שחיטות.

און דעריבער אז בראצלאוו האט נעדארפט האבן א שוחט, האט מען גע־שיקט די שענסטע בראצלאווער בעלי־בתים קיין טשיטשעלניק, אז מ'זאל אראפ־ברענגען דעם טאטן קיין בראסלאוו, פאר שוחט. דער זיידע אבער, האט שטארק ליב געהאט די קינדער זיינע, ס'הייסט זיין טאכטער מיט זיין איידעם, האט ער זיי נישט געוואלט אפלאזן פון זיך, איז מען אוועקגענגגען צום סאוראניער רב זצ"ל, וועלכער האט געוואוינט אין טשיטשעלניק. און דער רב האט געהייסן דעם זיידן אז ער זאל לאזן משה'לען דעם איידעם זיינעם קיין בראצלאוו ווי ל ב ר א צ ל א ו ו ד א ר ף א י ם ה א ב ן. און אז דער סאוראניער רב הייסט, העלפט דאך קיין טענות ניט. האט דער זיידע מסכים געווען, און דער טאטע איז אפגעפארן מיט די בראצלאווער בעלי־בתים.

באם אנקומען קיין בראצלאוו איז געווען דאס גאנצע שטעטל מקבל-פנים זיין דעם טאטן, מ'האט אים אריינגענומען אין שטעטל אריין מיט גרויס פאראד און מיט גרויס כבוד, בתפים ובמחולות.

דער טאטע האט שטארק אויסגענומען אין שטעטל, און נישט קוקנדיג אויף דעם וואס ער איז געווען א סאוראניער חסיד, האבן אלע אן אויסנאם גע־האלטן פון אים׳ בראצלאווער חסידים, סקווירער חסידים און אפילו מתנגדים אויך.

פון זיינע מאמרים, חסידישע שמועסן וואס ער פלעג האלטן אין ביהמ"ד האבן זיך אלע געלעקט די פינגער, מ'האט אים ממש אויף די הענט געטראגן. אפילו ר' יעקב דער אלטער שוחט פון בראצלאוו האט גאזאגט אין שטעטל, אז ער האט אים ליב ווי א אייגן קינד.

אז ס'איז אריבער דער רעש און דער טומל ארום דעם טאטנס אנקומען קיין בראצלאוו פאר שוחט, האט זיך ר' יעקב דער אלטער שוחט ארומגעזעהן, אז דער טאטע שטעהט העכער פון אים אין אלע פאלן. אין אומנות פון שחיטה איז דאך אפגערעט, אז די קצבים האבן זיך גארנישט געקענט אפלויבן, פון דער שחיטה און בדיקת־הריאה זיינער. בעת ר' יעקב שוחט, איז געווען א קנאפער בריה אין שחיטות און אין אראפנעמען א סירכא. נאר אפילו אין שמועסן וואס ער דער טאטע פלעג האלטן אין ביהמ"ד האט דער אלטער שוחט געזעהן אז ער פאלט ארונטער, ווייל נישט קוקנדיג אויף דעם, וואס ר' יעקב האט שעהן געשמועסט אין חסידות, זייענדיג אליין א הייסער בראצלאווער חסיד, האט ער אבער קיין סארי־חקירה נישט געקענט, און דער טאטע מיינער, פלעג ליב האבן, ארייינצומישן אין א שמועס, א שטיקל מורה־נבוכים, כוזרי, חובת הלבבות, וכדומה.

די בראצלאווער חסידים פון ר' יעקב־ס צד, האבן זיך אויך ארומגעזעהן, אז ר' משה'לע שוחט נאך גאר א אינגערמאן און דערצו נאך פון די סאוראניער חסירים, שטעהט העכער פון זייער שוחט, האט זיי דאס שטארק נישט געשמעקט, און אזוי ארום האט זיך אנגעהויבן צוזובלאון דער פונק פון קנאה און פונם פונק איז געווארן לכתחלה א קליין פייערל און דערנאך א גרויס העליש פייער, ווי א זיבן־קעפיגע, גיפטיגע, ברענענדיגע שלאנג.

און אז דאס מחלוקת האט אויסגעבראכן, האט דער טאטע מיינער, ועל־כער איז געווען אינגאנצן אומשולדיג, פארשטעהט־זיך נישט געלאזט, האט זיך דער אלטער שוחט ר' יעקב אנגעהויבן טשעפען צו מיין פאטער אין שאלות הריאה און ווייל זיי פלעגן פארן ביידע אינאיינעם אין בוינע אריין, איז אז ס'האט זיך געטראפן עפעס א שאלה, פלעג דער אלטער שוחט על פי־רוב טרפה מאכן, דער טאטע אבער פלעג זיך באמיהען ווי וויט מעגליך כשר צו מאכן.

— מ'טאר ניט—פלעג ער זאגן—שאדן טון אידיש געלט.

האט יענער מן־הסתם געכאפט און אוועקגעשיקט צו רבנים די שאלה, מיט א גוואלד און מיט א געפילדער, אז אין בראצלאוו איז דא א שוחט, א סאוורא־ניער חסיד, א מאכיל טריפות...

האט דער טאטע מן־הסתם אויך נישט געשוויגן, און אוועקגעשריבן די שאלה צו רבנים אזוי ווי ער האט פארשטאנען, פלעג שטענדיג אנקומען די תשובה אזוי ווי דער טאטע האט געפסקנט, האט זיך יענער ווידעראמאל נישט געלאזט און געשריבן צו אנדערע רבנים, פלעג טאג ווי נאכט זיין געשעפטן און קאכענישן אין שטעטל, אז דאס שטעטל איז געגאנגען כאראראם.

און דער אלטער שוחט ר' יעקב, נישט קוקנדיג אויף דעם, וואס ער איז געווען א העכסט פרומער איד, איז מיטאמאל געווארן א צבועיק, א פאלשער פארמאסקירטער ג־ט־ס סטראפטשיק און אנגעהויבן אויסצעפונען חסרונות אויפן טאטן און טייטן אויף אים מיט די פינגער; הלמאי ער קוקט אריין אין ספרים חיצונים, למאי ער קוקט אין מורה־נבוכים, למאי דאס און למאי יענץ, און

דערצו מיאוסע לשון־הרע און רכילות אלערליי אהן א שיעור, אז דעם אנשטענ־דיגן מענשן האָט עס געשניטן דעם אויער.

האבן טאקע די מעהר תמימותדיגע און ערנסטערע בראצלאָווער חסידים, נישט געקאָנט צוזעהן דאס גוואלדיגע מיאוסע צביעות, אין וועלכן ס׳האט זיך אריינגעלאָזט זייער אלטער שוחט, ס׳איז זיי געווען א בזיון און אַ וועהטאָג דאס צוצוזעהן וויי ער זינקט וואס אמאָל טיפער אין שקר, האָבן זיי זיך אוועקגעלעגט אין דער לענג און אין דער בריים, דאָס מחלוקת איינצושטילן.

זיי האָבן געגומען איבערעדן זייער שוחט און די ערשטע קריגערס און מחרחרי־ריב פון ביידע צדדים און ס׳איז זיי געלונגען: דאס מחלוקת איינשטילן אין א גוטער און מול׳דיגער שעה.

אז דאס פייער פונם מחלוקת האָט שוין לחלוטין אויפגעהערט און די אלע צעהיצטע נעמיטער האבן זיך אפגעקילט האָט מען זיך ערשט ארומגעוועהן, ווי פאלש און ווי צביעותדיג זיי זענען געווען, בשעת דער אמת איז זיך געשטאנען אין דער זייט נישט בארירט אפילו אויף קיין האָר״.

אין שטעטל איז צוריק נעווארן שלום ושלוה, ווי גלייך ס׳איז גארניט גע־ווען. ס׳האָט אבער לאנג ניט געדויערט און דער אלטער ר׳ יעקב שו״ב אַיז גע־שטארבן, נישט איבערלאזנדיג נאך זיך קיין קינדער.

דאס שטעטל האט אנגעהויבן זוכן אַ שוחט, האט מען זיך אַרומגעוועהן אז אין ביהמ״ד געפונט זיך א אינגערמאן, טאקע אַ בראצלאווער, וואס זיצט און לערנט און איז זעהר אַ שטילער, אַ פיינער און אַ שטיק למדן, נאר נעבעך זעהר א אָרעמער, האט מען געבעטן דעם טאטן און ער האט אים אויסגעלערנט שחיטות, איז ער געווארן שוחט אויף ר׳ יעקב׳ס ארט.

דערווייל איז דער סאוראניער רב נסתלק געווארן און היות דער זוהן זיי־נער ר׳ שלמה׳לע איז אויך נפטר געווארן, איז אלס ממלא־מקום פונם סאוורא־ניער רב זצ״ל ארויסגעשטעלט געווארן זיין אייניקל ר׳ משה׳לע, טאקע ר׳ שלמה׳לעס א זוהן.

דער טאטע מיינער האט אנגעווענדעט אלע זייגע כחות, אז ר׳ משה׳לע זאל באקומען א כתר־רבנות און איבערנעמען אלע ערטער, וועלכע זענען געווען ביז אהער אונטערגעווארפן דער השפעה און שליטה פונם סאוראניער רב זי״ע.

פון די סאוראניער חסידים האט זיך קיינער נישט געשטעלט געגן ר׳ משה׳לע איז אנגענומען געווארן מיט אַ כתב־רבנות ווי ס׳גהעהער צו זיין און גע־האלטן האט מען פון אים, וויל ער איז געווען א מושלם נישט קוקנדיג אויף דעם וואס ער איז געווען נאך גאר אַ אינגערמאן.

אין יענער צייט איז ר׳ יצחק׳ל פון סקווירע, נאר וואס גהאט ארויף אויף דער גוט־אידישער שטול און האט שוין גהאט כתבי־מגידות פון א סך שטעט, איז געווארן אַ רעדע אין בראצלאוו, אז אזוי ווי דער סקווירער רבי פארט סיי ווי פון צייט צו צייט קיין בראצלאוו, זאל מען אים אַריינבעטן און אים אונטערטראגן א כתב־מגידות.

וואס אייגענטליך אזעלכעס ס׳הייסן „כתב־רבנות״ און „כתב־מגידות״ פלעגן אין יענע יארן אפילו חדר־אינגלעך וויסן.

„כתב־רבנות״ האט גהייסן אַ כתב, וואס מ׳האט אונטערגעשריבן א רב

וועלכן מ׳האט גלייכצייטיג געהאלטן אויך פאר אַ צדיק, אט ווי דער סאוואַ־רב למשל, און „כתב־מגידות" פלעג מען געבן א רבין, א גוטן אידן, וועלכער האט זיך אין איין צייט אנגערופן „מגיד" אויך, וויל ער פלעג זאגן פאר די הסידים תורה און מוסר און זיי לירנען ווי אַזוי צו געהן אין ג־ט׳ס וועגן און צו זיין הערליכע און טרייע טרעגער פונם אידישקייט. ער פלעג מיט זיי לערנען דעם גאנג און זין פון חסידות אין איר הייליגן תכלית. א יעדער גוטער־איד האט געלערנט מיט די חסידים זיין שטה אין חסידות, וויל חסידות, וועלכעס ס׳האט זיך אנגעהויבן פונם בעל־שם־טוב אן זי״ע האט געשאפן אַרום זיך אַ סך שיטות, כמעט א יעדערער פון די גרויסע גוטע־אידן האט זיך געהאט זיין שיטה, זיין גאנג און זיין שטייגער אין חסידות און די חסידים האבן געדארפט נאכגעהן זייער רבינס שיטה.

מיט דעם געבן די כתבים האט מען זיך אונטערגעווארפן דער השפעה פון דעם הייליגן רב אדער גוטן־אידן. אן אים האט מען אין שטאט נישט צוגענעמען קיין רב און נישט קיין שוחט, און וואו עפעס א חשובער ענין, ווער שמועסט א זאך וואס איז נוגע צו אידישקייט, האט מען געמוזט זיך בעראטן מיטן צדיק, אפילו ווען מ׳האט געמוזט מאכן צום רבי׳ן א ווייטע נסיעה.

מיט׳ן כתב האט מען זיך בעיקר מתחייב געווען צו צאלן „מעמד", ס׳הייסט יאר־געלד דעם צדיק, א יעדערער נאך זיינע כחות. די וועלט פלעג זאגן, אז בא א צדיק נעכטיגט ניט איבער קיין נעלט, אדער ער גיט אפ חובות אדער ער צעטיילט עס צדקה. בא גוטע־אידן פלעגן תמיד עסן גאנצע מנינים ארעמע־לייט אנבייסנס צו׳ר זעט, ס׳פלעג פאר זיי זיין געגרייט בעזונדער טישן, א בעזונדערע קעך מיט קעכינס געדונגענע.

סיי גוטע־אידן און סיי הייליגע רבנים ווי דער סאוואניער רב למשל זענען ביידע געווען „מגידים" וועלכע האבן געזאגט פאר זייערע חסידים מוסר, און געלערנט זיי ג־טס וועגן און דעם תכלית החסידות, פונדעסטוועגן פלעגן חסידים זיי צוטיילן אויף צוויי, אויף „גוטע־אידן" און אויף „רבנים" האבענדיג דערבי׳ טיעפע און ערנסטע טעמים. ווי ווייט ס׳איז געווען איינגעווארצעלט אין א רבי׳שען הויף דאס „מגידות" בכלל און דאס פרומקייט בפרט, איז צו זען פון א חסידיש מעשה׳לע וואס כ׳האב עס געהערט פון א סך חסידים און פון מיין טאטן אויך.

דאס מעשה׳לע דערצעהלט זיך בזה הלשון:

צו ר׳ מאטעלע הוסיאטינער, דעם ריזשינערס א זוהן זצ״ל, זענען אמאל צוגעשטאנען חסידים, ווען ער איז נאך געווען א קינד פון א יאר 7־8, אז ער זאל נאכזאגן עפעס א מאמר פון זיין הייליגן פאטער, האט דאס קינד זיך גע׳עק־ש׳ענט און בשום אופן ניט געוואלט, האט איינער א חסיד געזעמען א סידור און עס געעפנט, האט ער גראד אויפגעמישט בא „שמור וזכור" פון קבלת־שבת. „אז דו ווילסט נישט זאגן קיין מאמר פונ׳ם טאטן — זאגט דער חסיד צו ר׳ מאטעלען, פערטייטש־זשע מיר אט די עטלעכע ווערטער". האט ר׳ מאטעלע אנגעהויבן בזה הלשון:

שמור־היט, וזכור — און געדענק, בדבור־בא יעדן דיבור, אחד־או ס'שטעהט נעבן דיר אחד, דער איינציגער ג־ט...

אט אזוי האט עס געטייטשט א גוט־אידיש קינד פון 7־יאר א פשוטן חרוז אין קבלת־שבת...

אז מ'האט זיך דערוואוסט אין בראצלאוועֶר קלויז וועגן כתב־מגידות וואס דער טאטע פלאנט צו געבן ר' יצחק'ל סקווירער, האבן זיי נישט געוואלט ליידן, און נישט קוקענדיג אויף דעם וואס ר' נחמן זצ"ל אליין איז שוין לאנג נסתלק געווארן, און קיין ממלא־מקום אויף זיין ארט איז נישט געווען, דאך האט אין בראצלאוו געוואוינט זיינער א תלמיד־מובהק ר' נתן זצ"ל, און האטש ער האט זיך ניט אנגערופן "רבי", פלעגן ער איבערזאגן פאר די בראצלאווער חסידים אלע תורות פון זיין רבי'ן ר' נחמן זצ"ל. ער פלעגן ארומרעדן די אייגענארטיגע שיטה פון רבי'ן אין חסידות, און האט ארום דעם געדרוקט עטליכע ספרים, וואו ער רעדט ברייט ארום די שיטת־החסידות פון ר' נחמן בראצלאווער.

דער טאטע אבער האט דאך געהאט די גרויסע וועֶרט אין שטעדטיל, וויל מ'האט אים שטארק ליב־געהאט, האט ער געמאכט א כתב־מגידות און צונויפ־געזאמלט א סך חתימות.

אז ר' יצחק'ל סקווירער איז אראפגעקומען קיין בראצלאוֶ, איז דאס גאנצע שטעדטיל כמעט אים געגאנגען מקבל פנים זיין, דער טאטע איז פערשטעהט־זיך געווען פון די ערשטע, דאס כתב־מגידות האט דער טאטע תיכף אנידער־געלעגט אויפן טיש נעבן רבי'ן, און דער רבי איז בעת מעשה געזעסן און געווען שטארק פערטיפט אין שמועסן מיט די חסידים און האט נאך נישט געהאט בע־מערקט דאס כתב. מיט'ן אויגנבליק האט דאס כתב־מגידות ניט געטאיעט פונ'ם טיש, דער טאטע האט באלד תופס געווען, אז דאס דארף זיין די בראצלאווער חסידים'ס א שפיצל, אבער וואס טוהט מען! ס'איז ניט גוט! ס'איז א גרויסער בזיון פאר'ן רבי'ן! דער טאטע איז פשוט געווען אין דעם קלעם.

ער האט זיך אבער געשטארקט און א ווינק געטוהן צו די חסידים זיי זאלן דעם רבי'ן דערווייל פערנעמען מיט רייד, און ער אליין האט דערווייל גענומען און אנגעשריבן באנייעס א כתב־מגידות, און ס'האט ניט געדויערט קיין פערטל שעה, איז דאס געווען אויסגעחתמט כמעט פון אלע בע"ב פונ'ם שטעדטיל, ויעלכע זענען געווען באם קבלת־פנים.

דאס כתב־מגידות איז תיכף ארויף אויפן טיש נעבן רבי'ן, ווי גלייך ס'איז גארניט פארגעקומען. דאס שטיקל ארבעט איז אפגעטוהן געווארן אויף אזויפיל פלינק אז דער רבי האט דאס אפילו נישט בעמערקט.

נו רבי — רופט זיך אן דער טאטע צום רבי'ן ווישענדיג דעם שווייס פונ'ם שטערן — זייט אזוי גוט און נעמט בא אונז א כתב־מגידות און גיט אונז תקנה.

(תקנה האט געהייסן משקה, אז דער רבי האט מקבל געווען א כתב־מגידות, פלעגן ער געבן די חסידים אויף משקה, די חסידים האבן גענעמען צו ביסלעך און געוואונשן דעם רבי'ן אריכת־ימים און דער רבי האט די חסידים געבענטש.)

דער רבי האט געגעבן אויף משקה און דער עולם האט גענעמען צו קאפעלעך, און בשעת דער טאטע האט געטרונקען צום רבי'ן „לחיים", האט דער

רבי אים געזאגט; ג־ט זאל אייך היטן ר' משה פון א מכשול, איר זענט בא מיר א גרויסער בר־סמכא, מ'מעג זיך אין אלעמען אויף אייך פערלאזן. דערנאך האט ער זיך געווענדעט צום עולם בזה הלשון:

— ר' משה'לע שוחט וואלט איך באדארפט האבן נעבן מיר אין סקווירע, נאר וויבאלד דער הייליגער סאוראניער רב זי"ע האט אים אייך געגעבן, טאר איך אים ביי אייך ניט צונעמען.

פונדעסטוועגן, או דער טאטע פלעג מאכן זיין חסידישע נסיעה, איז ער פריער אריינגעפארן קיין טיטשעלניק צום רבי'ן ר' משה'לע און פון דארט ערשט קיין סקווירע.

דאס פופצנטע קאפיטל.

דאס חסידות.

אין אלטן סאוראניער ביהמ"ד זענען נאך געבליבן געצעהלטע סאוראניער חסידים עלטערע אידן, דאס רוב אבער, מעהרסטנס יונגע לייט, זענען געווען סקווירער חסידים.

או ר' משה'לע דעם הייליגן סאוראניער רב'ס אייניקל פון טשיטשילניק פלעג ארומקומען קיין בראצלאוו פלעגן אלע געהן צו אים. נאר או מ'האט אנגעהויבן די גיטע־אידן פארווארפן ארויסצופארן פון זייערע וואוין־ערטער, און חסידים האבן געמוזט אלעמאל פארן צו זייער רבי'ן אהיים, זענען די חסידים יונגע־לייט, וועלכע זענען געווען דער רוב אין סאוראניער ביה"מד, געפארן קיין סקווירע, בעלי־בתים פלעגן אויך מעהרסטנס פארן קיין סקווירע.

איך זאג בעלי־בתים, ווייל חסידים איז גאר עפעס אנדערש:

א חסיד הייסט דער וועלכער פארט צום רבי'ן לערנען חסידות דער חסיד האט זיך אז שיטה אזוועלכע אין דעם לעבן זיינעם, א פייערליכע אידעע; או ער מיטן רבי'ן זענען ענג פארבונדן קערפערליך און גייסטליך, מיטן גוף און מיט דער נשמה. ס'הייסט או דער חסיד גיט דעם רבין אפ א חלק פון זיין גשמיות, בכדי דער רבי זאל אים אראפנעמען א חלק פון רוחניות, אזוי וי ישכר מיט זבולנ'ען; ישכר האט געלערנט און זבולון האט געהאנדלט, האט זבולון געגעבן ישכרן א חלק פונם האנדל בכדי ישכר זאל אים געבן א חלק פונם לערנען, ס'הייסט זבולון האט געגעבן א חלק ישכר'ן פון זיין עולם הזה, בכדי ישכר זאל אים געבן חלק פון זיין עולם-הבא.

א חסיד או ער פארט צום רבי'ן איז דער ציל פון דער נסיעה זיינער, ביים רבי'ן עפעס צו לערנען. דער רבי לערנט דעם חסיד צו געהן אין ריכטיגן וועג, ווי אזוי צו דינען ג—ט, זיין הערליך ביים האנדל, נישט נארן קיינעם. ער לערנט מיט אים הויכן מוסר און דעם דערהויבענעם דרך-החסידות.

און דערפאר ווייל דער רבי זיצט און לערנט, און האט זיך זיין ריינע קריסטאל־סטעזשקע זיין שביל־דנהירין צום רבון העולמים, צום האר פון אלע וועלטן, גיט אים דער חסיד א שהנעם פדיון, א חלק פון זיין גשמיות, בכדי דער רבי זאל אים פארוארגן מיט א ביסל רוחניות, מיט א ביסל עולם-הבא, ווייל

דער חסיד האט דאך קיין צייט ניט זיך אפצוגעבן לויטער מיט עבודת-הבורא, ער דארף דאך אין זין האבן פרנסה אויך, בכדי עֶר זאָל קאָנען דעם רבין׳ן באהילפיג זיין, אז דער רבי זאל זיך קאָנען זיצן רוהיג און דינען ג-ט.

אנדערש איז א ב ע ל - ה ב י ת, א בע״ב ווייסט איינס או דער רבי איז אַ ג-טליכער מענטש א בעל מופת, דעריבער קומט ער צום רבי׳ן מיט אַ שהנעם פדיון או דער רבי זאל אים טון א „מופת״ ס׳זאל זיך אים שיטן רעגדליך פון דער סטעליע און ס׳זאל זיך אים צאפן ווייַן פון דער וואנט...

די גרויסע גיטע-אידן זענען ברוגז ווען מ׳קומט צו זיי נאך א מופת וויל דער אמתער זין פון א רב׳ן, איז נישט מעהר ווי א מדריך א גרויסער לעהרער. (דער היסיאטינער זי״ע האט אמאל געזאגט, אז מ׳טאר ניט באמיהען קיין רביין אז ער זאל טוהן א מ ו פ ת, ווייל מ ו פ ת י ם שטאמען פון א נידריגע מדרגה, אויף דעם זאגט עדות דאס הייליגע חומשל אליין „כי יקום בקרבך נביא אֹו חלום חלום ונתן אליך אות או מופת״ אז ס׳וועט אויפשטעהן בא אייך עפעס א חלומות-זעהער און וועט אייך געבן א „מופת״... אויף אזוי פיל האבן גיטע אידן אליין נישט געהאלטן פון קיין מופתים, נישט קוקנדיג וואס א סך פון די גרויסע גיטע-אידן זענען עס געווען בכח).

ס׳איז פארן נאך א מין חסידים. דאס זענען עס די צבוע׳קעס די פאלשע פארמאסקירטע חסידים וועלכע וועלן אייך נישט מוותר זיין אויף א משהו, אויף א קאפעלע עולם-הזה, נאר זיי שפילן די ראל פון גרויסע חסידים, וויל אזוי פאסט זיי צו די שידוכים פאר זייערע קינדער וכדומה, אבער אין דער אמת׳ן זענען זיי פארקויפט צו עולם-הזה, אזוי גוט ווי א פשוטער איד א בעל-הבית פון א גאנץ יאר. דאך זענען זיי נאך נישט אזוי שעדליך פארן אידישן פאלק, ווי די היינטיגע פרייַע אסימילירטע אידן.

דער מחבר פון „חבת-ציון״ דערצעהלט וועגן דעם אזא מעשה׳לע:

ס׳איז געווען ערשט נאכן קאנגרעס — אין דער צייט פון די ערשטע ציוניסטישע קאנגרעסן — איז צו אים אריינגעקומען א ארטיגער גביר, נאר זעהר א פרייַער, כמעט א אסימיליטער, אפילו דער נאמען זיינער איז אויך געווען פארגויעשט פון „הערש״ אויף „גריגארי״, נאר די ציוניסטישע באוועגונג האט מיטאמאל צו-טרייסלט דאס שפינוועבס פון זיין שוואכער נעסט פון אסימילירונג, און ער איז געווארן א הייסער ציוניסט.

זיצן זיי זיך אזוי און רעדן ארום דעם קאנגרעס, וואס איז פארגעקומען, עפנט זיך די טיר און עס קומט אריין א שענער חסידישער איד, מיט אַ פאר גרויסע צעפלאסענע פאות אָון מיט צופלויגענע פאלעס פון זיין לאנגער אטלא-סענער קאפאטע, דאס איז געווען א חסיד, א גרויסער גביר פון דעם שטעטל, ער איז געווען עפעס שטארק פאַרשמאַיעט, פאַרטערעראמט און רופט אַוועק דעם מחבר אין אַ צווייט צימער אויף עפעס אַ סוד. זיי זיינען צוריק ארויסגע-קומען און דער חסיד האט זיך געאיילט און זיך אוועקגעגאנגען זיין וועגס. דער מחבר אבער האט דערווייל באמערקט אויף דעם נגיד דעם ציוניסט, וואס איז באַ אים געזעסן, אז בשעת דער חסיד איז אריינגעקומען האט ער זיך אַזש פאַר-קרימט און געקוקט אויפן חסיד מיט שפאַס און מיט בליקן, וועלכע האבן אויסגע-דריקט שנאה און פאראכטונג.

— ווי עס ווייזט מיר אויס זענט איר גאר אַ שונא־ישראל, אַ אַנטיסעמיט, איר קאַנט גאר קיין אידן ניט פאַרליידן, איר האָט דעם אידן וואס איז בא מיר געווען נישט געקאַנט אנקומען?!..

— וואס פאַלט אייך איין פאַר חשדים? איך האָב פיינט א אידן?! איך וואס מיין גאַנצע לעבנס־אידעע איז ציוניזם, די אידעע צו ראַטעווען דאס אידישע פאַלק פון אונטערגאַנג און דאס אומקערן צוריק אין היימלאַנד קיין ציון! איך בין דאס אַ שונא ישראל?! ניין, איר האָט אַ טעות! פאַר א אידן וואלט איך זיך מוסר־נפש געווען, דאס לעבן וואלט איך איינגעשטעלט אבי צו רעטן מיין נאַ־ציע, אבי צו עראַבערן א קיום, אַ שטאַרקע עקזיסטענץ פאַרן הייליגן פאלק ישראל! נאר אט א די פאַרמאַסקירטע אידן האָב איך פיינט, נאך וואס אט די מאַסקעס? נאך וואס אט דאס פאַלשקייט צו נאַרן ג־ט און לייטן, ווען אין דער אמתן אינערליך איז ער גאר נישט קיין חסיד, קיין הערליכער, ס׳הויבט זיך גאר נישט אן! אזוי האָט זיך צו־דרש׳עט דער ציוניסט.

— הייסט דאס, אַז איר האלט נאר פון תוכו כברו—רופט זיך אן דער מחבר— איר האָט ליב א אידן וועלכער איז אויסערליך אזוי ווי אינערליך, אַזעלכער וועלכער נארט נישט ג־ט און לייטן. זאגט מיר נאר—איך בעט אַייך, לעגט איר כאטש תפלין אלע טאג? וואַשט איר זיך צום עסן? איר בענשט? איר לייענט ק״ש? איר עסט ניט קיין טרפות? איר לערנט אייערע קינדער באַ אידישע מלמדים? חומש, רש״י, שולחן־ערוך און בכלל אַידישקייט?

—דאוונען, זאגט איר—תפלין לעגן, וואשן זיך, בענטשן אט ווי יענער חסיד, וועלכער זוכט די וועלט צו נאַרן? איך האלט ניט פון אַזעלכע נאַרישקייטן אוו וויל אָט די אלע זאכן זענען נאַרישקייטן, נאך וואס זשע זאל איך טון אפצונארן די וועלט? איך ויל ניט זיין קיין אפנארער, איך בין אויסערליך אזוי ווי אי־נערליך! די קינדער מיינע לערנען אין גימנאזיעס און א אידישער לערער קומט אריין אויף א שעה אין טאג און לערנט מיט די קינדער די העברעאישע שפראך מעהר דארפן זיי ניט.

— הייסט דאס, אז דער עיקר איז בא אייך די גימנאזיע, און די פרעמדע שפראכן? העברעאיש איז שוין נישט מער ווי א אפשניצל, ווי עפעס א אָפ־קומעניש רח״ל, פאר וועלכן ס׳איז אַיבער גענוג א שעה צייט אין טאג פאר אייערע אלע קינדער אינאיינעם.

איצט לאמיר נאר באטראכטן דעם חסיד וואס איז ערשט דא געווען, אפאל שער, א פארמאסקירטער ביז גאר, א שבתי־צבי׳ניק, ער נארט די גאנצע וועלט־אבער בכדי ער זאל קאנען קונציג שפילן די ראל זיינע, מוז ער נישט ווילנדיג, בעל־כרחו אפהיטן אידישקייט מיט אלע פישטשעווקעס, ער מוז דאוונען 3 מאל א טאג אין ביהמ״ד, גלייך מיט אלע חסידים, וואשן זיך, בענטשן, שחטן באם שוחט, נישט נעמען קיין טריפה־פלייש, נישט פארן אום שבת וכדומה. די קינ־דער זיינע מוז ער דערציהען שטרענג חסידיש, זיי דינגען גוטע מלמדים מ׳זאל זיי לערנען אידישקייט: חומש, רש״י, שו״ע, גמרא, וכדומה. פרעמדע־שפראך מוז זיין בא אים א טפל נישט ווילנדיג. וויל אזוי פירן זיך דאך די חסידים, און ער מוז דאך נאכטאנצן, דינגט ער א גוישן לערער, ער זאל לערנען נישט מעהר ווי א שעה אין טאג מיט די קינדער פרעמדע שפראכן־

איצט לאמיר נאר גוט באַטראכטן אייערע קינדער און דעם חסיד'ס קינדערס די קינדער פונם חסיד זענען געוואקסן און דערצויגן געוואָרן אין גייסט פון פרומקייט, ווייל אזוי האט דער חסיד געמוזט, נישט אזוי צוליב ג־ט ווי צו ליב לייטן דער וועלט אפנארן אז ער איז א חסיד און גיט זיינע קינדער א פרומע און אידישע דערציהונג.

אין א צייט פון א נויט, פון א צרה, וועו מ'וועט אידן טרייבן צו דער שמד רח"ל וועו א איד וועט נישט טארן אריבערטרעטן די שוועל פון א גימנא־זיע, פון א אוניווערסיטעט, אדער אפילו פון א פשוט קריסטליך הויז, וועט דעם חסיד'ס זוהן דאס איבערטראגן און וועט זיך נישט שמד'ן, ווייל דער אידישער גייסט איז בא אים פון אייזן און שטאל געשמידט, איבער דער אידישער דער־ציהונג וואס ער האט באקומען פון זיין חסידיש־פארמאסקירטן פאטער... דער גרעסטער שטורם וועט אים נישט איבערקערן!

אייער קינד אבער, וועלכ'ס זעהט ניט אין אייך קיין אידישע תנועה, און וועמענס גאנצע אידישע דערציהונג בעשטעהט פון העברעאיש לערנען א שעה אין טאג, מ'שטיינס געזאגט, וועט נישט וועלן ליידן אזויפיל איבערן נאמען א י ד אליין, און וועט זיך תיכף שמד'ן, בכדי ער זאל קאנען געניסן פון אלע פריוו־לעגיעס...

איצטער זאגט מיר נאר מיין ליבער איד דורך וועמען וועט גיכער קאנען געמאלט זיין א קיום הלאום א נאציאנאלע עקזיסטענץ דורך אייך צו דורך אט דעם פארמאסקירטען חסיד?

נו און וויי וואלט געווען ר' איד וועו אט דער פאלשער חסיד לעגט אייך פאר א געשעפט, עפעס א בשותפותדיג מסחר וועלט איר דאס אנגענעמען? איר האט דאך אים פיינט...

—אך! מיטן גרעסטן פערגניגן! וואס געהער זיך אן האנדל מיט ברודערשאפט?

איר וועט דאך אבער נישט זיין דאמאלס קיין תוכו כברו, אין הארצן האט איר אים פיינט, און אויסערליך וועט איר אים מוזן ארויסווייזן ליעבשאפט און חברשפט ווי צוויי געטרייע שותפים?.. נאר ס'איז מיר אויף אייך שוין גאר ניט קשה, ס'איז מיר איצט פערענטפערט געוואָרן א פסוק אין ירמיהו, וואס כ'האב כל ימי נישט געוואוסט אין אים קיין פשט. „שבתך בתוך מרמה ובמרמה מאנו דעת אותי נאום ד'" זאגט ירמיהו הנביא, ס'הייסט „דו זיצט אין פאלשקייט, און מיט פאלשקייט ווילן זיי מיך ניט קאנען זאגט ג־ט". וואס זשע הייסט מיוויל נישט קאנען ג־ט מיט פאלשקייט? ס'איז נישט פערשטענדליך, נאר אט־דאס מיינט ירמיהו הנביא: שבתך—דיין האנדעל, בתוך מרמה — מאכט מען יא מיט פאלשקייט, אפרייער מיט א חסיד און מ'איז נישט תוכו כברו, ובמרמה — און מיט פאלשקייט, מיט דער זעלבער פאלשקייט וואס מ'בענוצט זיך ביים האנדעל וויל מען זיך ניט בענוצן בא „דעת אותי—ד", צו דערציען וייערע קינדער אין אידישקייט, בכדי דאס אידישע פאלק זאל קאנען האבן א קיום...

און דאס איז טאקע דער אמת, אז ס'איז א סך לייטישער א חסיד־צבוע, איידער א הייסער ציוניסט און א קאלטער איד.

אין סאוראניער בית־המדרש האט זיך אנגעהויבן ארויסווייזן סימנים פון גערודער און קאכעניש, אט אזויווי בולבעלעך אין א טאפ מיט וואסער וואס שטעהט

אויפן פייער און הויבט אן צו זידן...

די סקווירער חסידים, מעהרסטנס יונגע־לייט, האבן זיך מיטאמאל דערפילט פעסט, ווייל זיי האבן אויסגעמאכט דער רוב פונ׳ם סאוראניער בית־המדרש, און האבן אנגעהויבן אונטערמורמלען אז דער נאמען פונ׳ם בית־המדרש דארף אומגעביטן ווערן פון „סאוראניער" אויף „סקווירער", מחמת ער בעשטעהט כמעט פון סאמע סקווירער חסידים.

די סאוראניער חסידים אבער, געוואהלטע עלטערע אידן, האבן געהאט א טענת־חזקה אויפן נאמען פון בית־המדרש, וועלכער ווערט פעררופן אויפן סאוראניער רב זצוק״ל, שוין פון יארן לאנג.

צו קיין אפענער מחלוקת איז דאס אבער נישט געקומען, מחמת מ׳האט געהאט אבשיי און דרך ארץ פארן טאטן, האט זיך דאס געארבעט אונטן־ארום.

ס׳איז אבער געקומען די צייט אז מיין טאטע האט געדארפט מאכן זיין וויסטע נסיעה קיין טשיטשילניק און קיין סקווירע, א נסיעה וועלכע פלעג בא אים צונעמען נישט וועניגער פון א חדש צייט האט דאס מיטאמאל צוגעשפיעלט די פאלשע חסידים׳לעך, מתרחרי־ריב, פונ׳ם סקווירער צר. מ׳האט זיך געטוהן א פערשלייער מיט׳ן אמת׳ן חסידישן שלייער און מ׳איז ארויס מיט א אפען מחלוקת געגן די סאוראניער חסידים.

— מיר נעמען זיך אן ג־טס קריודע!—האבן די סקווירער פערשלייערטע חסידים געטענהט; „את ד׳ אלקיך תירא" זאגן אונז די חז״ל: לרבות תלמידי־חכמים, איז דאך דערפון געדרינגען אז וועו מ׳נעמט זיך אן דעם צדיק׳ס קריודע, איז דאס גלייך ווי מ׳וואלט זיך אנגענעמען די קריודע פון ג־ט ב״ה אליין כביכול! דעם רבי׳נס כבוד איז אז דאס ביהמ״ד זאל אנגערופן ווערן אויף זיין נאמען, ווייל דאס ביהמ״ד בעשטעהט ס׳רוב פון סקווירער חסידים, חוץ דעם איז דעם רבינ׳ס כבוד אז מ׳זאל זאגן זיין נוסח אין קדיש, מ׳זאל זאגן „ויצמח פורקניה ויקרב קץ משיחיה" און נישט איבערהיפערן אט די ווערטער אינגאנצן, ווי ס׳האט זיך געפיהרט ביז אהער לויטן סאוראניער רב׳ס נוסח.

(דרייערליי שיטות און צוויי נוסחאות איז געווען בא זאגן „ויצמח" אין קדיש, דער סאוראניער רב ז״ל פלעג קיין ויצמח אינגאנצן נישט זאגן, דער סאדוגערער ז״ע פלעג זאגן „ויצמח פורקניה ויקרב משיחיה" און נישט זאגן קיין „קץ" און דער סקווירער פלעג זאגן „ויצמח פורקניה ויקרב קץ משיחיה" דאס איז געווען א גוט־אידישער כונות דערביי, שיטות אזעלכע, וויפל ווערטער ס׳דארף זיין אין יעדער תפלה א. ד. ג.)

די סאוראניער חסידים האבן אבער געטענה׳ט, אז מ׳קאן זיי נישט נויטן זיי זאלן דוקא יא זאגן „ויצמח" אזוי גוט ווי פארקערט, זיי קאנען ניט פאר־ווערן די סקווירער, אז זיי זאלן ניט זאגן קיין „ויצמח", איינער האט ניט דאס רעכט דעם אנדערן אנצעווייזן ווי אזוי ער זאל דאוונען.

האבן די סקווירער זיך ארומגעזעהן, אז אין דער אמתן האבן זיי קיין שום כח ניט צו נויטן די סאוראניער חסידים, אז זיי זאלן זאגן דעם סקווי־רער נוסח, האבן זיי זיך געזומען צום ש״ץ פונם ביהמ״ד און אויפן ש״ץ האט דאך שוין יעדערער א דעה; א יעדער איינער האט דאך אין אים אַ חלק, ער קאסט אים דאך גאלט, מוז ער יוצא זיין פאר אלעמען און בפרט, אז דער רוב

אין ביהמ״ד זענען געווען די סקווירער, האבן זיי אָנגעהויבן צושטעהן מיט תרעומות צום חזן, למאי ער האלט זיך באם סאוראניער נוסח און זאָגט ניט „ויצמח״, ווי ס׳זאגן די סקווירער וועלכע זיינען דער רוב בעלי-בתים אין ביהמ״ד.

דער ש״ץ איז אבער געווען פון די אלטע סאוראניער חסידים, האט ער זיך מסתמא נישט געוואלט אזוי גרינג אונטערגעבן, איז דאס מחלוקת נאך מעהר צעפלאקערט געווארן.

וועט אייך מסתמא קשה ווערן, אז א ש״ץ, וועלכער איז נישט מעהר ווי א יחיד און איז אפהענגיג פון גאנצן קהל און הערט גאנץ קהל ווי די קאץ, האט מען דאך צו אים א לייכט מיטל: מ׳נעמט אים אויף א זייט און מ׳רוימט אים איין אין אויער אריין: „פעטער, איר זענט א עקשן, איר זענט נישט פאר אונז״ און פטור... איז דער תירוץ, אז דאס קען זיך נאר טרעפן בעונותינו הרבים אין אייערע צייטן, מיינע ליבע. אמאליגע יארן איז אַזאַ זאַך נישט דערלאָזט געווארן, ווען אפילו גאנץ קהל זאל זיך שטעלן מיטן קאפ אראפ און מיט די פיס ארויף. דער ש״ץ, א עלטערער איד, וואס האט שוין אפגעדאונט א סך יארן פארן עמוד און געהאט א חזקה, האט פאר קהל נישט מורא גצהאט, ס׳וואלט קיינער נישט געוואגט צוצוגעהן אויף זיין ארט צום עמוד דאונען און אויב אזעלכער האט זיך געפונען, האט ער אים באדארפט באצאלן חזקה-געלט, אזוי פיל, וויפל ס׳איז אים געקומען לויטן פסק פון א רב און דערנאך ערשט מיטן גוטן ווילן פונם פריהערדיגן ש״ץ האט ער זיך געקענט שטעלן פארן עמוד.

אמאליגע יארן, אז מ׳האט צוגענומען א חזן האט מען אים צוגענומען אויפן גאנצן לעבן, ס׳הייסט מיט א רעכט פון א חזקה. פון א חזן האט זיך געפאדערט, ראשית, ער זאל זיין א אמתער הערליכער איד, צווייטנס א איד, א לערנער, ער זאל האבן א זיסע און הארציגע שטימע און זאל קענען שפייזן דעם עולם מיט אמתער אידישער תפלה. מ׳האט ניט געווכט קיין גרויסע יאמפערקעס מיט קיין לאנגע סוויסעס ווי מען זוכט היינט, דער עיקר איז געווען, אז דער ש״ץ זאל דאונען אידיש, אז ער זאל טרעפן דעם אידן אין סאמע הארץ אריין: אז ס׳איז אמאל אראפגעקומען א חזן און געדאונט א שבת און איז מעהר געפאלן פונם שוהל-חזן זייערן, ווייל אזוי איז שוין די נאטור פון א מענשן, ער האט ליב א נייעס, אַ פרישס, אַ צאפעלדיגס, מעג דאס שטעהן, אפילו מיט אלע הונדערט פראצענט נידריגער, געמיינער, פונם אלטן, פונם אַייגענעם, ווייל מיט דער זאך, וואס מ׳וועט צוגעוואוינט, שעצט מען עס ניט לויט איר ווערט. דאך האט דער חזן קיין שום יסורים ניט געהאט, אז יענער ווען אים משיגבול זיין, אז ער ווען חלילה דעם עמוד אנווערן, דער חזן האט אפגעדאונט און זיך אפגעפארן און ס׳איז אלעס געבליבן ווי געווען. היינט בעונותינו הרבים, אז ס׳קומט אראפ עפעס א צוציק, מיט א גרויסער יאמפערקע און טרעלט אפ א שבת פארן עמוד און נעמט אויס באם עולם, נישט וויסנדיג פונם חיות, וואס ער זאגט, ווייל ער אַיז דאך אויסגעשטעלט פונקט ווי אַ בער צום טאנצן, איז דער שוהל-חזן שוין ניט זיכער מיטן עמוד—מעג ער שטעהן מיט אלע הונדערט-פראצענט העכער פון אים—און ס׳קלאפט אים אַ צאן אין אַ צאן...

דער שוהל-חזן, וועלכער האט אַפגעהאלטן בא א עמוד אַ שעהנע פאר צענדליג יאר און אפגעריבן די שטימע זיינע, זי איז געווארן אויף דער עלטער

צעבראכן און אנגעדרינדזשעט, האט קיינער נישט געהאט די העזה צו עפענען א מויל, אדער א קרום טון מיט דער נאז, חס וחלילה! פארקערט אז אַ ש"ץ באַ די עלטערע יארן איז נאך אפגעשטאנען אַ ימים־נוראים באם עמוד און דורכגע־גאנגען בשלום, זיך געריסן, אַוועקגעלעגט אלע כחות, האט מען אים נאך באַ־וואונדערט: אהן עין־הרע, אַ איד בא די יארן, ער האט דאך אפגענעבן אַ קאנצערט!

(וועגן אמאליגע אַון הייגטיגע חזנים פלעג מיינער אַ פעטער אַשו"ב און ש"ץ אין וואלאנטירין ר' שמחה יונה חולין זאגן אזא וועדטל א כאראקטעריס־טיקע אזעלכע:

אמאליגע יארן, גאר אין די אלטע צייטן, אז מ'האט באדארפט צונעמען אַ חזן האט מען געווכט ער זאל זיין ווי דער שולחן־ערוך הייסט, אַ הערליכער איד, דאס איז בא זיי געשטאנען דאס ערשטע אויפן צעטל. האט ער געהאט דערצו אַ שטימע אויך, איז דאס געווען זייער גליק, אלא ניט, איז אויך געווען גוט, אַבי ער האט פארמאגט די עיקר־מעלות, וואס ער האט באדארפט: הערליכ־קייט און לומדות.

שפעטער מיט יארן, האט מען אנגעהויבן זוכן שטימע אויך. זענען גע־שטאנען צ\ויי חזנים אויפן צעטל, איינער א הערליכער, אַ איידעלער איד, נאר אהן אַ שטימע און דער צווייטער א פראסטער דוקא, שטימפעקליך אַביסל אויף דער עברי און נישט איבריג קיין הערליכער אויך, נאר דערפאר אבער אַ שטי־מע זיס ווי צוקער, א דאוונען, וואס פאַרכשופט, האט איבערגעוואויגן דער לעצטער, וויל א איד איז צוליב אביסל אמת'ער נגינה געווען גרייט אויף מסירת־נפש.

די לעצטע יארן זו סיקומט דעם קהל צו דער האנט צוויי חזנים, איינער אַ גרויסער חזן, אַ מנגן, מיט דער אויסגעשפילטער שטימע, נאר דערפאר אבער אַ חסידישער איד, אַ „חניאקעוואטע" ווי מ'רופט דאָס היינט און דער צווייטער, א וויסטער קאליקע, אַ דראנג, מיט אַ קול פון אַ בת־היענה, נאר דערפאר אבער א פריש־געגאלטער, א צוגעפאדערטער, א טרפניאק, א מחלל־שבת'ניק און וואס אין דער קאָרט און דערצו נאך א וויסטער עס־הארץ «המכה בעברתו» קען קיין וואוירט עברי ניט,—געהט זיי גיכער אונטער דער צווייטער, וויל קוים פארמאגט ער די עיקר מעלות: א כל־בוניק, אַ טרפניק, א אויסוואורף און דערצו שטומפיג אויף דער עברי, מעג ער שוין קיין שטימע נישט האבן און פארשטעהן אין נגינה פונקט ווי א האן אין בני־אדם... —פונם מעתיק).

אז די מעהר ערנסטערע חסידים האבן זיך ארומגעזעהן, אז דאס מחלוקת נעמט אן צו א שארפע פארמע האבן זיי זיך בעמיהט ווי וויים מעגליך איינצו־שטילן די צוהיצטע חסידים, וואס נעמען זיך אן „קנאת ד' צבאות"... אז מ'זאל שוין צואוואלטן ביז ר' משה'לי וועט קומען פון סקווירע, וועט מען זיך אויף אים פערלאזן.

די קריגערס, די פערשלייערטע ג־טס סטראפטשעס האבן מיט אומגעדולד ארויסגעקוקט אויף ר' משה'לי שוחט, בכדי ערשט צו קענען דאס פייער פונ'ם מחלוקת שטארקער צובלאזן...

אז דער טאטע האט זיך נאר באוויזן אין ב"המ"ד דאס ערשטע מאל נאך

זיין אנקומען פון זיין חסידישער נסיעה, איז מען איהם בעפאלן ווי די בינען, די היציגע חסידים האבן געטענהט מיט אלע איברים, די מיצלעך פערריסן עט וייט אויפן קאפ ערגיץ, און די שטערנס פערשוויצט; סטייטש! און סטייטש! און טאקע וידעראמאל און טאקע נאכאמאל סטייטש! א קהל זאל דארפען נאכגעהן א יחיד! מיר זענען סקווירער חסידים און דאס בית־המדרש איז אונזערס! האבן געדונערט קולות פון אלע זייטן. אז מ׳האט זיך שוין אלע אויסגעטענהט און גוט אנגעריסען אויף די העלזער, איז געבליבן שטיל אין ביהמ״ד צו הערן וואס ר׳ משה־לי וועט זאגן. ס׳איז געווען אזוי שטיל אז מ׳האט געהערט אפליג דורכפליגן. שטיל, ווי דאס שטילקייט פאר א גרויסן שטורם וואס דארף באלד אויפרייסן...

מיינע ליבע אידן! — וועגדעט זיך דער טאטע צום עולם — וועדליג איך זעה איז דאס בא אייך אוועק וויט מיט דעם ענין, איך אבער קען אייך גארניט זאגן, ווייל איך הייס א נוגע, דעריבער קאנט איר זיך מיט מיינע ווערטער ניט רעכענען, איר ווייסט גאנץ גוט אז פון קינדווייז אן בין איך געוואקסן אין דעם סאוראניער חסידות, און איצט האב איך מיך בעמיהט און אויסגעארבעט א כתב־מגידות דעם סקווירער רבין שליט״א.

—נו אין איר אליין וואס פאר א נוסח וועט זאגן: דעם סאוראניער צו דעם סקווירער?—האבן אים די פערשלייערטע סקווירער חסידים א פרעג געטוהן מיט א גיפטיגן טאן, ווייל ס׳האט זיי טאקע פערדראסן אויפן טאטן פארוואס ער פארט קיין טשיטשעלניק...

— דאס קענט איר דאכט מיר אליין פערשטהן־ענפערט זיי מיין פאטער בתמימות —אז דארט וויי כ׳בין געוואוינט אלע מיינע יאהרן ביז היינטיגן טאג, נישט צו זאגן קיין „ויצמח״ אין קדיש, וועט מיר דאס זיין שווער זיך צו געוואוינען יא צו זאגן, און נאך זיך מוטשען און זיך דוקא אייגחזרן ערשט פון איצט אן א נייעם נוסח, איז דען דאס דער עיקר דער תכלית פונ׳ם חסידות? איז דען דאס אינגאנצן דעם רבינ׳ס כבוד? איז דען נישט דער עיקר צו לערנען פונ׳ם רבי׳ן די וועגן, די דרכים, פון עבודת הבורא, דעם אמת׳ן דערהויבענעם תכלית החסידות?..

הייסט מען דען דערמיט אליין א שהנער חסיד וואס מ׳זאגט „ויצמח״? און פערקערט, א איד וועלכער פערשטעהט גוט דאס שטת־החסידות פונ׳ם רבי׳ן און זאגט ניט קיין „ויצמח״, איז ער שוין דערמיט קיין חסיד ניט?

מ׳דארף ניט מיינען אז מ׳זאגט „ויצמח״ מעג מען זיך שוין איינרעדן און פועלן באזיך אז שקר און אמת איז דאמאלס אלצאיינס. און זיך בענוצן מיט שקרן..

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דאס זעכצנטע קאפיטל

דאס מחלוקת.

דער שטורם איז אויפגעברויזן, אויסגעבראכן...

די פערשלייערטע חסידים מיט די פערוקטע שטריימלעך אויפן שפיץ קאפ, מיט די פערשוויצטע שטערנס, מיט די צעבארשטענע פאות, און צופלויגענע פאלעס, האבן זיך גענומען צו דער ארבעט, מ׳האט געזומען טראגן רכילותן לשון־הרע׳ס איינער דעם אנדערן אויף משה׳לי שוחט וויפיל מ׳האט נאר געקענט, און אויף

וויפיל די צונגען האבן זיך נאר געפלאנטעט און דער מענטשליכער כח האט זיי געלאנגט.

אז מ׳ליבט א מענטשן – האט א מאל א חכם געזאגט – זעהט מען אין אים לויטער מעלות, און אז מ׳האט פיינט א מענטשן זעהט מען אין אים לויטער חסרונות, אט דאס זעלבע האט דאמאלס פאסירט מיט מיין טאטן. פון אלע זייטן האבן זיי – די פערשלייערטע חסידים, הייסט דאס – געטייט אויף איהּ מיט די פינגער און געווינן אויף אים חסרונות.

„אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא״ ס׳איז נישט פארהאן קיין מענטש אויף דער וועלט וועלכער זאל ניט פעהלן, נאר דעם מענטשן וואס מ׳האט ליב שעצט מען זיינע מעלות, אבער אז מ׳בעקומט אים פיינט ווערן מיטאמאל די מעלות זיינע קליין, מיקראסקאפיש, און די חסרונות ווערן פערגרעסערט אויף טויזנד מאל אזויפיל...

ס׳איז שוין א כלל אין דער וועלט אז בא א מחלוקת בא עפעס וואס א בונט אין א אידישער קהלה נוצן אויס פראסטע-לייט דעם שעת־הכושר זיך ארויספצוכאפן, זיך צו לאזן הערן.

מ׳פערשטעלט זיך פאר דעמאקראטן, אלס אזעלכע וואס זוכן נאר טובת הכלל און דעם עולם, דעם וואכעדיגן עולם וועלכער איז טרוד מיט דאגות-פרנסה, און רייסט קריעה–רח״ל – איבערן שטיקל ברויט, גיט מען צו פערשטעהן ווי אזוי מ׳בעארבעט אים, ווי אזוי די מנהיגי־העיר פארן דאס רייטענדיג אויף זייערע בידנע אויסגעהארוועטע פלייצעס נעבאך.

אין אזא צייט שטעהן אויף פראסטע־לייט און מחרחרי־ריב תחית המתים.

פייוול שניידער למשל, צו געצל זייגערמאכער, איז זיך א מענטש מיט א קליין קעפיל, א מענטש וואס האט נישט געהאט די זכיה געקלאבן צו ווערן פון קהל אין אַ חברה ערגעץ, האט נישט זוכה געווען צו ווערן קיין רעדל פיהרער, און האט בכלל וועניג נשיאת־חן אין שטעדטיל, איז זיך מתקנא פאר וואס עפעס ר׳ גרונם, דער שהנער איד און הייסער חסיד, וואס זיצט שטענדיג און לערנט און טוהט נישט קיין האנט אין קאלטער וואסער, זאל פיהרען דאס גאנצע שטעדטיל פאר דער נאז! פאקע, ער האט מעהר צייט זיך אפצוגעבן מיט זיך? פאקע, ער איז א לעדיגגעהער און דער קאפ דארט אים נישט פאר קיין שטיקל ברויט, זיצט ער און בילדעט זיך אויס, און דערנאך הייסט ער דער שהנער איד, און מיר וואס ווערן טאג און נאכט פערוויסט צוליב דעם שטיקל לחמא עניאַ, מיר זענען עס די פראסטע לייט, חמורים, בהמות!

און עס ברענט אין זיי די קנאה ווי ברענענדיגער גיפט און אין א צייט פון א קאכעניש שפייען זיי דאס אויס מיט גאל אויף די כלל־טוער און אויף שהנע אידן.

דער עולם, וועלכער איז פארנעמען, פארטאראמט, מיט דאגות־פרנסה און האט ניט קיין שום אהנונג פון דעם, וואס ס׳קומט פאר און עס ווערט גע־פירט אין שטעטל בנוגע דעם כלל, דערפאַר ווייל די צייט טראגט אים פשוט ניט אויף אט אזעלכע נארישקייטן, ווי זיי הייסן דאס בא אים, עפענט מאל אוו אויערן און קוקט זיי די פריש־צאפלדיגע דעמאנאגן גלייך אין מויל אריין און

זיי דרשנען דאס, רייסן זיך אויף די העלזער און שרייען, אז זיי, נאר זיי קע־נען עס זיין די אמתע געטרייע כלל־טוער.

—מ׳רייסט בא אייך פון אלע זייטן! מ׳שניידט פון אייך די הויט לעבעדי־גערהייט!־שרייען זיי צום עולם – וואו קומט דאס אהין?!

– מ׳פרעגט דען בא אייך וואס מ׳זאל טון? איר האט דען עפעס א דעה בא אט די בלוט־צאפערס!

– איר דארפט נאר ווי׳סן איינס, אז אַיר דארפט זיך מעלקן און נישט וואגן קיגן זיי קיין מויל צו עפענען, זיי זענען ש ע ה נ ע אידן!

– וואס איז די מעשה, וואס? האז נו, און ווער זענען מיר, ווער? !

— הערט אונז צו ליבע אידן! די אמתע כלל־טוער קענען נאר זיין אזעלכע ווי מיר זענען, מיר זענען נישט פארמאסקירט, נישט פארשלייערט, מיר זענען פון אייער קלאס. מיר ווייסן וואס אייך טוט וועה, ווייל דאס זעלבע, וואס ס׳טוט אייך וועה, טוט דאך אונז אויך וועה, מיר, נאר מיר קענען אייך זיין געטריי!

אין דער אמתן איז טאקע נישט אפצולייקענען, אז ס׳איז דא מאנכע פראסטע אידן, וועלכע פארמאגן זיטליכקייט, מענשליכקייט און לייטישקייט, וואס ס׳וואלט געפאסט פארן שענסטן, איידעלן און חסידישן אידן, איינס איז אבער א פעהלער פון זייער זייט וען זיי רעכענען דעם אידן, וואס זיצט און לערנט, פאר א לעדיג׳הר, ס׳איז א מיאוסער ליגן!

אמת, טאקע, אז די ארבעט פונם מוח איז פיל א איידלערע ווי די ארבעט וואס מיט די הענט, אבער דערפאר אפטמאל זעהר א שווערע און צומאל שוע־רער, א סך שווערער ווי די ארבעט מיט די הענט..

לערנען נעמט ארויס דעם מארך פון די ביינער און מאכט א תל פונם קערפער, מעהר ווי שווארצע האנט־ארבעט.

אז דאס מחלוקת אויפן טאטן האט אויסגעבראכן פריי און אפן, האבן זיך ארויסגערוקט פון די פארבאהעלטענישן די פראסטע לייט מיט די שארפע צינ־גלעך און אונטערגעהאלפן די פארשלייערטע חסידים אין זייער שדים־טאנץ.

אפילו די שוחטים און די 2 דיינים פונם שטעטל, וועלכע זענען געווען סקווירער און בראצלאווער חסידים און וועלכע האבן געהאט אביסל קנאה אויפן טאטן, זענען אויך געווארן מיטאמאל אפענע שונאים, דורך די רכילותן און לשון־הרע׳ס וואס מ׳האט זיי צוגעטראגן.

דער טאטע אבער האט זיך געגן זיי נישט געפילט שולדיג, ווייל ער פלעג זיי זייער כבוד צוטיילן, ווי עפעס א שאלה ס׳האט זיך געטראפן אין יאטקע האט ער אליין נישט געפסקנט, ביז ער האט זיך נישט באראטן מיט די דיינים און מיט די איבריגע שוחטים, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס ער האט צו זיי נישט געדארפט, האט ער דאך זייער כבוד נישט געוואלט מינערן.

האט מען אמאל געוואלט דעם טאטן געבן א הוספה אויף די שכירות, ווייל ער איז דאך געווען א גרויסער מכניס־אורח און בכלל איז דאך בא אונז געווען א אפענע שטוב פארן גאנצן שטעטל און די הוצאה איז געווען אומגע־הויער גרויס, האט דער טאטע נישט געוואלט נעמען, סיידן מ׳וועט די איבריגע שוחטים אויך געבן הוספות!

דערפאר איז דאס מחלוקת פארן טאטן געווען ווי א אומגערעכטער קלאפ

דער שלייער פונם מחלוקת איז געווען, או דאס נעמט מען זיך אן קנאת ד' צבאות. מ'נעמט זיך אן דעם רבינ'ס קריוודע. וועלכער איז גלייך ווי דער כבוד פונם רבש"ע אליין כביכול. ווייל "את ד' אלקיך תירא" – זאגן די חז"ל – לרבות תלמידי חכמים, הייסט דאס, או דער כבוד פון ג–ט ב"ה און דער כבוד פונם צדיק איז איינס און דאס זעלבע.

צו דעם ענין וועל איך אייך ברענגען א מעשה'לי פון רבה בר ב"ח אין דער גמרא "בבא בתרא" און עס אייך איינטייטשן נאך מיין פארשטאנד נאך, וועט איר זעהן, וואס ס'הייסט בא א אידיש מחלוקת "קנאת ד' צבאות"...

די גמרא דערצעהלט אזוי:

רבב"ח דערצעהלט, או ס'האט אים געוואגט א טערק, קום וועל איך דיר וויזן דאס ארט וואו קרח מיט זיין עדה זענען איינגעזונקען, זענען זיי געגאנגען און האבן געזעהן צוויי שפאלטן און פון זיי געהט ארויס רויך, האט ער געזומען א שטיק וואל, עס איינגעווייקט אין וואסער און עס אנגעשטאכן אויף א שפיז און האט עס אריינגעשטיפט אין א שפאלט אריין און עס צוריק ארויסגענומען איז דאס געווען פארסמאלעט, האט ער אים געזאגט: וער זיך גוט איין וועסטו עפעס הערן, האב איך געהערט ווי זיי זאגן: "משה איז אמת און זיין תורה איז אמת און זיי ("והם" די קרח'ס) זענען ליגנערס, האט ער מיר געזאגט, אלע 30 טאג קערט מען זיי אום אין גיהנם אריין ווי פלייש אין א קעסל און זיי זאגן דאס זעלבע; "משה איז אמת און זיין תורה איז אמת און זיי "והן" די קרח'ס זענען ליגנערס"

די גאנצע מעשה איז עפעס שווער צום פארשטעהן, עפעס קומט דאס אויס ווי אויפן הימל איז א יאריד און ווידער איז אביסל שווער דאס לשון, פאר וואס שטעהט עפעס צום ערשטן "והם" מיט א מ"ם און דערנאך שטעהט שוין "והן" מיט א נו'ן?

איך האב אמאל געהערט א פשט'ל (איך געדענק ניט פון וועמען) אין פרקי־אבות שטעהט: כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקים וכל מחלוקת שאינה לשם שמים אין סופה להתקים, איזוהי מחלוקת שהיא לשם שמים: מחלוקת הלל ושמאי ואיזו מחלוקת שאינה לשם שמים מחלוקת קרח ועדתו.

איז דאך די קשיא, בא מחלוקת לשם שמים – א קריג פון ג–ט'ס וועגן – שטעהט "הלל ושמאי", ס'הייסט הלל מיט שמאי פלעגן זיך שטענדיג קריגן אי־בער א דבר־הלכה, הלל האט געזאגט, או דער דין איז אזוי און שמאי האט גע־זאגט, או דער דין איז אנדערש, און בא "מחלוקת שאינה לשם שמים" א קריג, וועלכע איז נישט פון ג–ט'ס וועגן, שטעהט "קרח ועדתו" קרח און זיין גע־מיינדע, האט דאך געדארפט שטעהן "קרח ומשה" וויל וער מיט וועמען האט זיך געקריגט, או נישט קרח מיט משה'ן, אזוי ווי מיר זעהן אין חומש'ל אליין?

נאר דער פשט איז אזוי: הלל מיט שמאי האבן זיך געקריגט צוליב דער תורה, הלל האט געהאלטן, או ער איז גערעכט, דער דין איז ווי ער פאר־שטעהט און שמאי פארקערט האט געהאלטן, או ער איז גערעכט, וויל דער דין איז ווי ער פארשטעהט, אבער או איינער האט איבערגעווינען דעם אנדערן און דער צווייטער האט געזעהן, או ער איז נישט גערעכט האט ער דאס אנער־קענט און זיי זענען זיך געווען צוריק די בעסטע גוטע־פריינט און דעריבער איז טאקע געווען "סופה להתקים" ס'איז געבליבן די הלכה ווי איינער פון זיי.

אבער קרח האט דאך דא ניט געמיינט זיך אנצונעמען פאר ג–ט, ער האט דאך נאר געמיינט דאס בענקל, איז דאס געווען א קריג „שאין סופה להתקים", ווייל קרח האט זיך שוין פארשפארט קריגן מיט משה'ן, נאר „קרח ועדתו", קרח האט זיך שוין דא געקריגט מיט זיינע לייט אליין, זיי האבן זיך געפליקט און געריסן צווישן זיך איבער די כבודים, וואס זיי וועלן איבערנעמען און האבן געהאט א וויסטן סוף.

א'צט וועלן מיר זיך נעמען פארטייטשן דאס מעשה'לע.

ווער ס'האט געלערנט חומש מיט רש"י וווייסט קלאר דאס מחלוקת פון קרח'ן, קרח האט געטענ'הט פארוואס קומט עפעס אהרנ'ען די כהונה „כי כל העדה כלם קדושים" אלע אידן זענען הייליג און פארוואס עפעס משה'ן דאס גאנצע גרויסקייט, אלע זענען מיר געווען באם בארג סיני און געהערט ג–טס רייד, מיט וואס פאר א רעכט ווילט איר זיך איבער אונז גרויסן?

אט אזעלכע טענות האבן צו ביסלעך צוגעצויגן א שטיק מאסע, ס'האט זיך דערוועקט אין זיי קנאה צו משה'ן מיט אהרן'ען און פארטרויען צו קרח'ן מיט דתן ואבירם די פראוואקאטארס זיינע, וויל קרח האט זיי אנגערעדט אז דא מיינט ער טובת הכלל, ער וויל אראפנעמען פון אידן דעם יאך פון אדונים, אלע זאלן זיין גלייך, אינדעראמתן אבער איז קרח'ס כונה נעווען צו פארכאפן דאס גרויסקייט פאר זיך.

פאר די מאסן האט זיך קרח פארפרומט, זיך אנגענומען ג–ט'ס קריוודע, פארוואס משה האט גענומען א מדינית פאר א ווייב, מ'האט אים חושד געווען אין מזנה זיין מיט א אשת־איש; ווי די גמרא זאגט: „ויביטו אחרי־משה" מלמד שחשדוהו באשת־איש, מ'האט דעם עולם געוואלט איינרעדן, אז משה האט אלעס פונם קאפ אויסגעטראכט און ליגנערט או ג–ט האָט אים אַזוי אָנגעזאגט, מ'האָט געלאַכט פון די דינים: אַ טלית וואס איז אינגאנצן פון תכלת דארף אויך ציציות? א שטוב וואס איז פיל מיט ספרים, דאַרף אויך אַ מזוזה? און דאָס האָט געמומען שוין דעם לייטישן עולם אויך, ס'האט פאַראינטערעסירט און אריינגע־שלעפט שוין פון די אייגעלע לייט אויך אָון וואס איז געווארן דער סוף פון זיי, זיי זענען איינגעזונקען געווארן אין דער ערד לעבעדיגערהייט:

זאָגט אונז דערנאָך עדות די תורה אַליין, או „ובני־קרח לא מתו", קרח'ס קינדער זענען נישט געשטארבן, זיי זענען דא אין אַלע צייטן, אין יעדן דור זע־נען דא נייע פריש־צאפלדיגע קרח'לעך און דתן־ואבירם'לין, אויף צוזובלאזן שנאה און מחלוקת צווישן אידן, דאס איז נישט נאָר צווישן חסידישן עולם, נאר צווישן די סאמע אינטעליגענטן אויך, צווישן די סאמע פארגעשריטענע, נאָר מיט דעם חילוק, וואס חסידים, ארטאָדאקסן, שרייען או דאָס נעמען זיי זיך אן פאר ג–ט'ס כבוד און פאַרן כבוד פון דער תורה, און די פארגעשריטענע שרייען דאס רעדן זיי אין נאמען פון דער הייליגער מענשליכער קולטור... אָון אַלץ אי־בער קנאה איבער דעם וואָס יענער שטעהט העכער. נו, וואָס־זשע איז יענער פאָרט שולדיג און מיט וואָס איז יענער פארט זינדיג, או ג–ט האט אים געגעבן גרעסערע טאלאנטן, גרעסערע גייסטיגע געשאנקען וויי אַ אַנדערן?

(פון ר' שלמה'לע טשיטשילניקער האָב איך געהערט א קונציגן טייטש אויף א מדרש, וואס זאָגט או אַין פסוק „והאיש משה ענו מאד" האָט באַדאַרפט

שטעהן „עניו" מיט א יוד, ס׳הייסט „עניו מלא", האט משה געשריבן „ענו" אָן אַ אַ יוד, ס׳הייסט „ענו חסר" איז איבערגעבליבן טינט אין דער פען, דערפון האט זיין פנים אָנגעהויבן שיינען, האָט אויף דעם געפרעגט ר׳ שלמה׳לע: ממה-נפשך: האָט טאַקע געדאַרפט שטעהן ענו מיט אַ יוד, ווי אַזוי־זשע האָט משה רבינו זיך געמומען דאָס רעכט צו פעהלן אַ אות אין דער הייליגער תורה? אלא, האט באַ־דארפט שטעהן ענו אָן אַ יוד, האט דאָך ניט געקאנט בלייבן קיין טינט אין דער פן? נאר די כוונה איז אַזעלכע: ס׳איז פאַראַן 2 ערליי עניותן: איינע א מלאה ס׳הייסט אַזעלכע, וואָס איז פול, ער פאַרמאָגט אין זיך גרויסקייט און איז פונדעסטוועגן קליין באַ זיך, דאָס הייסט „עניו מלא" א „פולער" ענו און ס׳איז פאראן ווידער אַ צווייטער ענו אַ „ענו חסר", א ליידיגער מענש, ער האָט ניט מיט וואס זיך צו האלטן גרויס, איז ער דעריבער קליין בא זיך.

משה רבינו איז דאך געווים געווען א „עניו מלא" איז דעריבער געווען טינט אין דער פען צו שרייבן עניו מיט א יוד, משה רבינו איז אבער געווען קליין בא זיך און זיך געהאלטן פאר א „חסר" א ליידיגן וואס קען גארניט און פערמאגט ניט אין זיך קיין שום גרויסקייט, האט ער געשריבן ענו חסר אן א יוד, איז דאך איבערגעבליבן פון דער נ׳שט געשריבענער יוד טינט אין דער פען, האט דערפון אנגעהויבן שיינען זיין געזוכט, שכר פאר זיין תמימותדיגקייט און גרויסער עניות.

דערנאך איז די יוד איבערגעגאנגען פונ׳ם רבין משה צום תלמיד „הושע בן־נון" און ער האט שוין געהייסן „יהושע".

אזוי זענען פארהאן אין אונזערע צייטן א סך טאלאנטן וועלכע האלטן זיך קליין און עניותדיג און נאר דורך דער טינט פון זייער פען שטראלט זייער ליכט אויף דער וועלט...

איצט וועלן מיר זיך נעמען איינטייטשן דאס מעשה׳לי פון רבב״ח. דער טערק האט געזאגט צו רבב״ח: קומט וועט איר זעהן די איינגעשלונגענע פון קרח׳ן, ס׳הייסט אז אַין יעדער דור זענען דא קרח׳ליך מיט דתן ואבירם׳ליך. — און ער האט געזעהן צוויי שוואלטן, דאס מיינט ער א מחלוקת פון צוויי צדדים וואס קריגן זיך און רייסן זיך צווישן זיך, א יעדער ווייל די כהונה, ס׳הייסט אַיינער וויל זיין גרעסער פונ׳ם אנדערן, — האט ער געזעמען א בינטל וואהל האט עס איינ־געטונקען אַין וואסער און עס אריינגעשטופט, אז ער האָט עס אַרויסגענעמען איז דאס געווען פערסמאלעט, — דאס בינטל וואהל, דאס מיינט ער די שהנע אידן וואס זענען ריין ווי וואהל כלומרשט, אן זינד, — ווי אין פסוק שטעהט „אם יאדימו כתולע כצמר יהיו" ס׳הייסט „זיי וועלן ריין ווערן ווי וואהל אן זינד", און אט די שהנע געטובלטע אידעלעך זענען אריין אין מחלוקת און פערסמאלעט געווארן ס׳הייסט אויך געחאפט געווארן אין דער מעשה פון קנאה ורכילות. האט דער טערק געזאגט צו רבב״ח: הער זיך צו ווי זיי זאגן „משה אמת ותורתו אמת", ס׳הייסט, טוה נאָר אינמיסטן א פרעג אט די שהנע אידן ווי קומט דאס עפעס צו נ׳אייך? פון נישט שיין כ׳לעבן פאר אזוינע אידן ווי איר צו מאכן מחלוקת! וועלן זיי אייך ענטפערן: „משה אמת ותורתו אמת" ס׳הייסט דאס נעמען מיר זיך אן פון ג־טס וועגן און פון דער תורה וועגן, ס׳הארט אונז פאר ג־טס כבוד!..

אבער „והם בדאים" יענע זענען ליגנערס׳ יענע מיינען זיך ארויפצוחאפן אויף אונזער קארק און פארן אויף אים רייסענדיג...
אזוי האט קרח און דתן ואבירם אויך אייגנערעדט דעם עולם אז זיי מיינען ניט מער ווי זיך אנצונעמען ג־טס קריוודע.

וואס זשע ווערט דער סוף פון א מחלוקת „מ׳קערט זיי אין גיהנם און מ׳קאכט זיי ווי פלייש אין א קעסל" ס׳הייסט דורכן פייער פונ׳ם מחלוקת ווערט א חורבן אין שטעדטיל, מחמת איינער מסרי׳ט דעם צווייטן, מ׳מאכט חרוב איבער די אינטריגעס און אינטערעסן אלע אנשטאלטן, אלע גוטע־זאכן, וואס ס׳זענען געגרינדעט געווארן אין א צייט פון פרידן. און דערנאך ערשט אז זיי קוקען זיך ארום וואס פונ׳ם מחלוקת איז געווארן, ווי ס׳איז געווארן תל פונ׳ם שטעדטל איבער פוסטע אינטריגעס און אומזיסטיגער קנאה ושנאה, שרייען זיי שוין משה אמת ותורתו אמת, והן בדאין, ביים צווייטן מאל שטעהט שוין, והן מיט א נוץ ניט מיט קיין מ׳ם, דאס מיינט והן יאָ! בדאים מיר זענען טאקע ליגנערס!
און אט אזוי ליגנערט מען עס, חסידים ארטאדאקסן — אין נאמען פון ג־ט און זיין תורה, און אינטעלעגענטן, — אין נאמען פון מאראל און קולטור, אין נאמען פון דער מענטשליכקייט...

אט פון דעם ארט קרח־מחלוקתן איז אויך געווען דאס ויצמח־מחלוקת אויפן טאטן עליו־השלום, וועלכע האט אים געקאסט א סך געזונד און לעבן...

מ׳האט אויסגעטראכט פון דער וועלט, אויסגעגראבן פון אונטער די הרי־חשך ערגיץ, נייע חטאי־מלעך אלעמאל, פריש צאפעלדיגע רכילות־ליך און לשון־הרע׳ליך, און מ׳האט געהאלטן אין איין טייטן מיט די פינגער.

איז די זאך דערגאנגען צום סקווירער רבין, האט ער די בעלי־בתים די סקווירער חסידים זיינע, און די שוחטים און דיינים, פערזאגט מיטין הארבען ווארט אז זיי זאלן זיך ניט טשעפען צו מיין טאטן און נישט מאכן אויף אים קיין מחלוקת, זיי זאלן וויסן, — האט ער זיי געזאגט — אז משה׳לי שוחט איז א איד א בר־סמכא, ער איז בעצויגן געווארן אין סאוראניער הויף, האט ער דאס רעכט צו זאגן דעם סאוראניער נוסח קיינער קאן אים דאס נישט פערווערן,

זאלן נישט מיינען די חסידים אז מיט דעם אננעמען זיך מיין קריוודע פערשאפן זיי מיר כבוד, אדרבה, מיט אזא אויפפירן זיך פארשאפן זיי מיר אומכבוד!
נישט אין דערינען שטעקט דאס דער גאנצער סוד פונ׳ם חסידות. און מיט אייער אויסגעפונען חסרונות אויף יענעם דערוויזט איר וואס איר אליין זענט!.. אזוי האט זיי אויסגעמוסרט דער סקווירער רבי זי״ע.

דאס זיבצטע קאפיטל.

א דרעה בעם אויער

נאך מיין פאטערס פטירה, האט מען זיך ארומגעזוכן אין שטעדטיל אז ס׳געהט אפ דער קאפ פון די שוחטים, האט זיך אנגעהויבן א רעדע צווישן עולם מכח צו נעמען א שוחט אויפן טאטענס ארט, איז ארום דעם ענין באלד מיט דער רגע געווארן צדדים, ווי דער שטייגער איז בא אונז אידן, א טייל בע״ב האבן געטענה׳ט: אז היות קיין ממלא מקום האט ר׳ משה׳לי שוחט נישט געלאזט,

די עלטערע צווי זוהן זיינע זענען גאר סוחרים, און דער קלענערער — לוי, איז ערשט אלט 13 יאר, מוז מען צונעמען א שוחט פון דער פרעמד, חאטש אין דער אמתן—האבן זיי געטענה'ט — וועלן מיר נאך אזא משה'לי שוחט שתַּער געפונען, א איד א מושלם, א שוחט, מיט אזעלכע דערהויבענע מעלות ווי דער נפטר האט פערמאָגט. אזוי איז די וועלט, און קיינער וועט זי שוין ניט איבער־מאכן, אחרי־מות קדושים אמור.. נאכ'ן טויט האבן זיי אים פערהייליגט דעם טאטן מיינעם, און ביים לעבן האט מען אים געדופט מיט אזעלכע פוסטע מחלוקת'ן ווי ויצמח־מחלוקת...

די צווייטע טייל בע"ב האבן געטענה'ט אז מ'דארף צוליב טון דער אלמנה, ס'הייסט דער מאמען מיינער און צואווארטן אויף מיר, ווייל די מאַמע האט זיי געזאָגט, אז וועדליג מיינע גרויסע פעהיגקייטן, פארהאפט זי אז ביז 16 יאר וועל איך זיין אַ פולקאמער שוחט.

— ער שיינט צו ווערן מיט דער צייט נאך מעהר מושלם פון זיין פאטער—האָבן בע"ב געטענה'ט—ער איז בא 13 יאר שוין אַ שטיק למדן. היינט דאָס זינ־גען זיינס איז דאָך צוקער־זים, ער וועט נאָך אַמאל זיין פון די גרויסע חזנים און שרייבט שעהן, אויף אַזאַ קינד איז כדאי צוצעווארטן אַביסל, נישקשה, דער־פאר וועלן מיר אָבער גוט אויסווארטן, מיר וועלן מיט דער צייט האבן אַ שוחט, אַ ציאצקעלע! און חוץ אלעמען האט זיך נאך משה'לע שוחט ע"ה פארדינט אז זיין קינד זאָל באַ אונז זיין שוחט אויף זיין ארט.

טענות אַהער און טענות אהין, ס'איז געבליבן, אז מ'זאל דעם ענין מציע זיין פארן סקווירער רבי'ן און ווי אַווי ער וועט זאָגן, אזוי וועט מען האלטן.

איך אַ פרישער יתום בין מיר געגאנגען אינדערפריה און אויפדערנאַכט אין ביהמ"ד אריין זאָגן קדיש.

אז איך פלעג זאָגן קדיש האט מיר דאָס קול געציטערט פון איינגעהאל־טענעם געוויין און געשטיקטע טרערן, שטעלט אייך פאר, אז מיין יונג הערצל איז מיר געווען גענוג פאַרקלעמט, פארביטערט און צעבראכן פון דער פרישער צרה און פון די נאך נישט פארווישטע שפורן פון מיין פאטערס אויסגעהעגדע הייליגע נשמה.

שטעה איך מיר אזוי אין ביהמ"ד נעבן עמוד אין אַ אינדערפריה און זאג קדיש און היפער איבער „ויצמח" ווי איך בין דאָס געווען פאַרוואוינט, וואקסט אויס נעבן מיר אַ איד מיט א שעהנער ברייטער און לאנגער בארד, מיט וועל־כער מ'האט געקענט באטיילן אהן גוזמא, א גאנצן מנין אידן מיטאַמאל און ניט מיר א דרעה באם אויער, אז ס'האט מיר אזש פארקלעמט באם הארצן פון וועהטאָג.

אזוי ווילסטו עס זיין באַ אונז שוחט, דו שקץ איינער! פאַרוואָס זאגסטו ניט קיין „ויצמח"?!

איך האב ארויסגעלאָזט א שטארקן קוויטש און זיך צעווייגט אויפן קול, איך האב קוים געענדיגט דעם קדיש זאגן, האב איך זיך אויסגעדרעהט און דער־זעהן שטעהן נעבן מיר דעם אידן, וואס האט מיר געגעבן א דרעה באם אויער, דער איד האט אין יענער מינוט אויסגעזעהן בא מיר אין די אויגן ווי א גזלן, דאס איז געווען ר' מ'י סופר, א איד, וואס האט געשפילט א גרויסאַרטיגע

חסידישע ראלע, אבער אין דער אמתן איז חוץ די דינים אין סופרות איז ער גע־ווען גאר א קנאפער קענער, ער איז געווען פון די עַרשטע קריגערס אויפן טאטן עליו־השלום באם ויצמח־מחלוקה.

— אז איר וועט מיר זאגן דעם טעם פונם נוסח „ויצמח" וועל איך אַייך פאלגן און אויך זאגן „ויצמח"...—זאָג איך צו אים מיט א ציטערדיג ווייניגע־דיג קול.

— איך בין דאך נאָך נישט קיין שוחט, אַז איר זאלט האבן איבער מיר א דעה!

איך בין ערשט אלט 13 יאר, וואלט איך זיך נאך פונדעסטוועגן פארווועט מיט אייך אין א בלאט גמרא, איך וואלט געוואלט ועהן ווי איר דרעהט זיך אויס אויפן טעלער און קענט מיר ניט פארענטערן מיינע קשיות!.. פון א תוספות און א מהרש"א איז דאך שוין אפגערעדט!.. איר זאגט מיר שוין א דעה אויפן נוסח פון «ויצמח», איר ווייסט נאך אפילו ניט צו אַיך וועל זיין שוחט אבער איר בא מיר הייסט שוין א סופר. בא אייך, אז ס׳זאל זיך טרעפן אַ מכשול, ס׳זאל אפגעהן א אות אדער צומאל א גאנץ וואָרט אויך, אין א מזוזה, אין א ספר־תורה, אדער אין תפלין, מאכט דאך יענער איבער אייך טויזנטער ברכות לבטלה, איז דאס א חטא וואס העננט איבער אייער קאפ, סיי באם גאנצן לעבן. סיי איבער הונדערט יאר אויף יענער וועלט, האט איר דאך אויך קיין כפרה ניט, ווייל מענשן מאכן דאך נאך אלץ טויזנטער ברכות לבטלה!

אבער א שוחט אז ס׳טרעפט זיך אים א מכשול, איז ערשטנס פאראן חלוקי־דעות די אסר׳ן און די זענען מתיר און צווייטנס, צוברעכט מען דאס טעפל איז אויס מכשול. איר דארפט אין זינען האבן אייער זאַך און ניט אין זינען האבן יענעם! איבער אזא קלייניגקייט וויי איבערהיפערן „ויצמח", פסלט איר מיך שוין פון שחיטות. אויב איר זענט אויף אנ׳אמת א הערליכער איד, איז דער ויצמח־ענין נישט אייער זאך, אייער זאך איז סופרות, איר דארפט זיך גוט אפ־געבן מיט דעם, כדי איר זאלט ניט פעהלן א אות, אָדער שרייבן אַ איבריג אות, אז איר זאלט זיך נישט פארוינדיגן אויף אלע יארן! ס׳איז ניט אייער געשעפט צו מישן זיך און זאגן אַ דעה אין נוסחאות! מאַכט מיך נישט פאר קיין שוחט און זאגט מיר וועניגער דעות!..

אַזוי האט עס פון מיר אַרויסגערעדט פאַר גרויס וועהטאג און פארדראס אויף דעם אידן.

די מזרח בע״ב און אַלע שעהנע אידן, וואס זענען געווען דאמאלס באם דאַוונען האבן ממש אָנגעקוואלן פון מיר.

— זעהט נאר—איך בעט אייך ווי ער וואקסט אינגאַנצן משה׳לע שוחט מיט די ביינער. אַ זיס פיסקעלע פאַרמאָגט ער, גאראטן אין טאטן זיינעם,—האב איך געהערט ווי די בע״ב רעדן זיך דורך צווישן זיך. ס׳האָט זיי שטאַרק הנאה גע־טון, וואָס איך האָב דורכגעלאזט אָט דעם נאַרישן קנאי, דעם סופר מיט דער שעהנער באָרד.

דער מ״י סופר איז געווען פון דעם מין חסידים, וואָס האלטן, אַז כדי מ׳זאל וויסן אז ער איז אַ חסיד, מוז ער אויף יעדער שריט און טריט זיך אנ־

נעמען דעם רבי'נס קריוודע, ווייל טאמער וועט ער חס-וחלילה אָפשווייגן וועט מען דאָך זאָגן אויף אים, אז ער איז נישט קיין חסיד.

מ'דערצעהלט אז צום רב רש"ז זי"ע איז אמאָל אַריינגעלאָפן זיינער אַ חסיד, אַ צעקאָכטער מיט אַ רעש, סכנת־נפשות.

– רבי—שרייט דער חסיד—איינער אַ מתנגד האָט אַרונטערגעווארפן אַייער שולחן־ערוך אונטערן טיש. (דער רב רש"ז פון לאַדי, וועלכער האָט געשאפן אַ שיטה פון חסידות-חב"ד, האָט צונויפגעשטעלט א שו"ע, וועלכן מ'רופט דער „רב־שולחן ערוך).

וואס־זשע חאָסטו געטון? פרעגט אים דער רב.

איך האָב אים געזאָגט: רשע! אַפיקורוס!

וווייסטו דען ניט וואָס די גמרא זאָגט, אַז „הקורא לחבירו רשע יורד עמו עד לחייו", אַז דער וואָס רופט זיין חבר רשע, מעג ער געהן מיט אים דערפאַר ביז אין בלוט אַריין, ווי זשע קומט דאָס, דו האָסט אָנגערופן אַ הערליכן איד, רשע?

סטייטש רבי! ווי אַזוי זאָל איך אים ניט געווען רופן רשע, אַז ער האָט אַזוי מבזה געמאַכט אייער שו"ע און האט געשענדעט אַייער כבוד!

– וואָס ה א ר ט עס דיך אַזוי שטאַרק?

– וואָס הייסט רבי? ווי אַזוי זאָל דאָס מיך נישט ה א ר ן?!

– וואָס האָט דיך אַזוי שטאַרק געהארט פאַר מ י ר?

– ס'האָט מיך געהאַרט אייער כבוד און דער כבוד פון אייער ספר!

– ניין, מיין זוהן! ס'האָט דיך נישט געהאַרט מיין כבוד און דער כבוד פונם ספר, ס'האָט דיך „געהאַרט פאַר זיך אַ ל י י ן!

– סטייטש רבי! וואָס הייסט ס'האָט מיך געהאַרט פאַר זיך?

– זאָג ניט „סטייטש", ווייל ווען ס'האַרט דיך טאַקע אין דעראמתן מיין כבוד און דער כבוד הספר, וואָלסטו אויפגעהויבן דאָס ספר פון אונטערן טיש, עס אַ קוש געטון און זיך אַוועקגעגאַנגען... אָבער דו האָסט דאָס ספר געלאָזט ליגן אונטערן טיש און קריגענדיג זיך מיט אים, האסטו שוין נישט אין זין געהאָט דאָס ספר, נאָר אין זין געהאָט דיין אייגענעם כבוד; ס'טייטש וועמען האָט ער דאָ אנגעריט מ י ך דעם רב'ס חסידו! מ י ך דעם הערליכן שהנעם אידן! און דערווייל ביסטו אַריין אין כעס און אָגגערופן א אידן רשע, וועלכ'ס מ'טאר ניט און דורך דיר איז שוין דער חבר דיינער אויך אַריין אין כעס, און כעס איז דאָך עבודה־זרה און אויפן אָרט, וואָס דו זאָלסט מציל זיין דעם כבוד-הספר האסטו מיט דיין גאַוה געבראַכט דערצו אז איר זאָלט ביידע דינען עבודה־זרה רח"ל...

אָט אַזעלכע תמימות'דיגע ווערטער האָט געקאנט זאָגן טאַקע נאר דער רב ש"ז זצוק"ל, אַוא הייליגער און ג־ט'ליכער מאַן און מיט זיין תמימותדיגקייט און חכמה האָט ער געוויזן דעם אמתן פרצוף פון די פייערדיגע חסידים-קנאים, וואָס ווילן באַווייזן דער וועלט, אַז פאַר זייער רבי'ן זענען זיי זיך מוסר-נפש...

(וועגן גוטע־אידן און חסידים דערצעהלט נאָך די וועלט אַזאַ מעשה'לע:

ס'איז באַוואוסט, אַז ס'איז פאַראן 2 מינים גוטע-אידן, ס'איז פאַראן גוטע־אידן, וועלכע ווילן באין אופן זיך ניט אראָפלאָזן צום המון, צו „פראוון"

מוסתים פון זיינעט וועגן, זייער שיטה איז נאָר צו ווייזן די חסידים דעם אמתן דרך לעבודת־הבורא און ס׳איז פאַראַן וויידער גוטע־אידן, וועלכע לאָזן זיך אַראפּ צום המון און „פראוועך" אים מופתים—אָט ווי ר׳ שבתי־לי ראַשקאָווער למשל, זי״ע אויף וועלכן מ׳האט געזאָגט, או באַ אים אין די הענט איז דער שליסל פון פרנסה—און די חסידים צאָלן דערפאַר מיט גוטע פדיונות. ס׳פאַרשטעהט זיך, אַז צו די ערשטע גוטע־אידן פאָרן די מעהר אייזלערע און הערליכערע חסידים און צו די לעצטע פאָרן די פראָסטערע חסידים.

האָט אַמאָל אַ חסיד פון די איידלערע „רוחניותדיגע" חסידים זיך באַקלאָגט פאַר זיין רבי׳ן אויף די חסידים—די פראָסטאַקעס.

— רבי!—קלאָגט זיך דער חסיד—אַז איך נעם אויפן מוח אונזער גורל און דעם גורל פון יענע פראָסטע חסידים, כאפט מיך אַזש אן אַ גרויל. שטעלט אייך פאָר רביו אַ ישיבה-בחורל, וועלכער האָט אַלע זיינע בחורישע יאָרן געווייקט אין חסידות און האָט געשלונגען אייערע ווערטער, אייערע תורות ווי אַ דורש-טיגער אַ קאַלטן טרינק וואסער און אט אַזאַ בחוריל פאַלט אַריין צו א ישובניק א פראסטן ארענדאר פאַר אנ׳איידעם און האט זיין טאכטער אַ בת עם-הארץ פאר אַ ווייב. דער אינגערמאן רייסט זיך נעבעך מיט אַלע כחות צום רבי׳ן קיין סקווירע, וווּ ס׳רייסט זיך אַ שוועלבעלע פונם געפענגעניש צום פרייען הימל, דער שוועך זיינער—דער ישובניק לאָזט אים אבער ניט, ער הייסט אים נאר פאָרן צו זיין רבין—קיין ראַשקאָוו למשל, ווי מ׳פראוועט אים מופתים, דער איידעם, דאָס ישיבה-בחור׳ל קען זיך אָבער שוין מעהר ניט באַהערשן, כאפט ער אויף גיך זיינע מלבושים, מאַכט אַ בינטל און גנבֿט זיך אַרויס באנאַכט דורכן פענסטער. ער לאָזט זיך צופיס נעבעך, צום רבי׳ן, מיט דער נשמה אין די הענט אָן אַן אַ גראשן אין קעשענע, אַפילו קיין שטיקל ברויט האָט ער זיך אויסן וועג נישט געזומען.

אויסגעמוטשעט אין אנגעפלאגט, הונגעריק און שלעפּערדיק, קומט ער אן צום רבי׳ן. ער שלאפט אויף א הארטער באנק, חאפט שיריים פונ׳ם גוט־אידישן טיש, ווייל אויף קיין אכסניה האט ער דאך קיין געלד ניט, און שלינגט דעם רבינ׳ס תורה מיטן גאנצן פייער פון זיין יונגער נשמה. און דער רבי לערנט מיט די חסידים ווי אזוי מ׳טאר ניט הנאה האבן פון דער וועלט, און אז א איד דארף משעבד זיין זיינע אלע רמ״ח איברים און אלע מחשבות, ווען ער טוהט אַ מצוה, נישט האבן קיין שום זייטיגע פניה דערביי, וכדומה.

דער חסיד איז אפ אפאר וואכן באם רבי׳ן און קערט זיך אוס אהיים, געהן אים ארויס אנטקעגן מיט א רעש די שוועך און שוויגער און זיין וויבל, און מ׳איז אים מקבל-פנים מיט — מיט שטעקענעס...

דו, חניאק דו! פלאכט וואס דו ביסט! איבערגעלאזט דאס וויבל זיינס און איז זיך אועק אינמיטן דער נאכט צום רבי׳ן, קוועטשן דארט די מרידין צוויי-וואכן צייט!..

און איבער־הונדערט יאר וואכט ערשט אויף אים, א פארטיגער ניהנם מיט מלאכי־חבלה, פארוואס ער האט נישט געפאלגט דעם רבי׳ן, און געהאט עפעס א זייטיג פניה׳לע בא אט א יענער מצוה... וכדומה, און מ׳רעכנט זיך אפ מיט

אים פאר אט די אלע חטאים, מיוויל אים גארניט שענקען, ווייל ער האט דאך געהאט א רבי'ן בא וועמען ער זאל לערנען...

איצטער לאמיר נאר בעטראכטן דעם פראסטן חסיד וואס פארט קיין ראשקאוו, ער פארט ארויס פון דערהיים מיט א גוטן וואגן, 2 גוטע פערד געשפאנט, א גאנצן זאק מיט צידה-לדרך, שיינע עטליכע קערבלעך אין קעשענע אויף הוצאות קטנות, און א שהנעם פדיון דעם רבי'ן. ער קומט צופארן, פער־פארט ער אויף א גוטער אכסניה, און דערנאך געהט ער צום רבי'ן זיך „פראווען".

ער קומט צום רבי'ן, גיט אים דער רבי צו פערשטעהן אז מיט צדקה קען זיך א איד קויפן עולם הבא, ער מוסרט אים נישט, וואפט נישט אן אויף אים די מרה־שחורה פונ'ם גיהנם, ער ווינטשעווועט אים נאר צו א סך עולם־הזה, און נעמט באם חסיד א שהנעם פדיון.

„אפגעפראווען" זיך איז ער שוין פריי און פארט זיך אהיים, מ'לויפט אים ארויס אנטקעגן מיט א גרויסער שמחה, און מ'צעקושט זיך פאר גרויס גדולה. איבער הונדערט יאר וואלט אויף אים דער גן־עדן, ווייל וואס קען מען האבן צו אזא חסיד, אז דער רבי זיינער האט אים קיין מוסר נישט געזאגט און אים נישט געווארנט... אזוי האט זיך דער חסיד געקלאגט פארן רבי'ן.

זיצט זיך אזוי דער רבי אנגעשפארט מיט זיין הויכן קלארן שטערן אויף דער האנט, און פרעגט דעם חסיד קאלטבלוטיג:

נו ?!

וואס הייסט רבי, זיי ריידן זיך דאך נאך מיט אונז די פראסטאקעס, אז לא די זיי האבן די וועלט און מיר ניט, וואלט אונז נאך אויף יענער וועלט דער גיהנם און זיי דער גן־עדן!

נו? וואס־זשע זאגסטו ?!

און אין זאג — רבי, אז כ'וועל נאך נישט פערבייטן אונזער גיהנם פאר זייער גן־עדן... — פונ'ם מעתיק).

דאס אכצנטע קאפיטל.

מיין שחיטות.

אין שטעדטיל האט זיך דערווייל געקאכט, אלע האבן געשריגן איין קול: מ'דארף א שוחט! נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס אין שטעדטיל איז נאך געווען 3 שוחטים, זענען אבער אלע 3 געווען אזעלכע שוחטים וואס מ'האט זיך נישט געקאנט אויף זיי פערלאזן.

משה שוחט דער יונגערמאן וואס מיין פאטער ע"ה האט אים אויסגעלערנט שחיטות, איז געווען א יונגערמאן א לערנער, אבער דאך האט ער נישט פערמאגט קיין שארפן מח צו קיין שאלה, און איז דערצו נאך געווען א קליינער בריה אין שחיטות, דער צווייטער שוחט ר' אלתר איז געווען א שהנער אומן אין שחיטות, דערפאר איז ער אבער געווען א פראסטער איד, ער איז געווארן שוחט אויף זיין פאטערס חזקה.

דער דריטער שו"ב אברהם־קע איז שוין געווען א שו"ב א אומן, א לערנער און א בר שכל צו נ'אשאלה, איז ער אבער געווען א קראנקער, ער איז מער געליגן צו בעט ווי געארבעט.

אט דער אברהם־קע שו״ב, איז געווען פריהער שוחט אין א פיצעלע שטעדטעלי און נישט געהאט קיין פרנסה, האט דער טאטע צוגעארבעט אין שטאדט אז מ׳זאל אים צונעמען. ער האט געטענהט אז ער האט ניט מיט וועמען זיך אנ׳עצה צו חאלטן בא א שאלה, (ווייל איידער מ׳געהט צום רב מיט דער שאלה מוז די שוחטים זיך פריהער צונויפרעדן און אפשטעלן דעם אזוי גערופענעם „דיאגנאז״ פון דער שאלה, וואס ווערט אנגערופן „בקיאות״) און אזויווי מ׳האט מיין פאטער געגעבן א הוספה האט ער געטענהט אז ער גיט אוועק זיין הוספה און א חלק פון זיין הכנסה, און די שטאדט זאל נאך עפעס צולעגן און צונעמען אברהם׳קען. די בע״ב ווי אויך דער סקווירער רבי האבן אים דערפון אפגערעדט, ער האט זיי אבער נישט געהערט, און רחמנות געהאט אויף דעם אברהם׳קען וועלכער איז אים געפאלן צו די פיס או ער וועט פאר אים ארבעטן וכדומה, ווייל א חנופה׳ניק איז ער געווען א גוטער, און ער איז געווארן שוחט אין בראצלאוו.

דערנאך האט זיך גאר ארויסגעוויזן או ער איז א קראנקער, און או דער טאטע האט געמוזט פאר א״ם ארבעטן, נאר פונדעסטוועגן האט ער זיין שכירות מקבל געווען בשלימות.

אזוי איז שוין די וועלט און פארפאלן „הרחמנין חייהם אינם חיים״ זאגט די גמרא, דער וואס איז אַ בעל־רחמנות איז זיין לעבן קיין לעבן ניט. (איך האָב שוין אויך געהאָט אין מיין לעבן א סך פאלן אַוועלכע, איך האָב געהאט מיטלייד, רחמנות אויף יענעם און דורך זיי עם מיר פארשווערערט מיט אַ סך מיין לעבן. נאר ס׳איז גלייכער נישט צו רעדן פון דעם... זאל עס געהן ווי ס׳גאהט, אַ איד טאָר זיך דערמיט נישט רעכענען און וווייטער זיין א בעל רחמנות...)

די מאמע מיינע האט געטענה׳ט או פאַר דער טובה וואס דער טאטע ע״ה האט געטון אברהם־קע שוחט, דארף ער איצט אפדינען און אַרבעטן ביז איך וועל אונטערוואקסן און ווערן שוחט, איז דער אברהם־קע ניט געווען בכח אפצוצאלן פאר דער טובה, מחמת ווי געזאגט איז ער מעהר געליגן ווי גע־אַרבעט,

דערווייל איז געבליבן, או מ׳זאל פארן צום רבי׳ן קיין סקווירע מכח דעם ענין, ווייל די מאמע האט געטענה׳ט איינס, או מ׳זאל וואַרטן אויף מיר.

איך האב מלחמה געהאלטן מיט אַלע מיינע כחות געגן דער מאמעס פלאַן, איך האב געשריגן איין קול, או איך וויל דאס שחיטות נישט אנקוקן, איך וויל בעסער לערנען מוזיק.

איך האב געהאט אַ זעלטענעם טאַלאַנט צום זינגען, איך האב געהאט אַ שענהן אַלט׳ל און אַ אויער א גוטן, או איך האב געהערט אַ זאך איינמאל האב איך זי איבערגענומען מיטן כארַאקטער.

מיין מאמע האט אבער געטענה׳ט: איך ווייס מיין קינד או דו האסט גרוי־סע סעהיגקייטן און ס׳קען פון דיר אויסוואקסן א גרויסער מענש, איך האב אבער מורא מיין קינד, או די בילדונג וועט דיך אַראפפירן פונם דרך־הישר, דיין טאטע ע״ה פלעג אויך זאגן או דו האסט גרויסע טאלאַנטן, ער האט אבער איבערגעטראכט, או פון דער בילדונג. וואס דו וועסט זיך אויסבילדן וועסטו פארגעסן אין ג—ט און אין אידישקייט, אבער או דו וועסט זיין א שוחט—מיין קינד, וועסטו קאנען זיין א הערליכער איד ווי דיין טאטע איז געווען.

און א שטיק אמת האט געשטעקט דערינען, ווייל האטש עס איז נישטא קיין כלל וואס זאל ניט האבן קיין יוצא מן הכלל, איז אבער בדרך־כלל פארט אזוי געווען.

אז א אינגל — וועלכער איז ערצויגן געווארן אין אידישקייט און אין חסידות — איז אוועקגעפארן שטודירן, איז ער נאך אלץ נעבליבן בא אלע אידישע דקדוקים. ער איז געווען הערליך און אפילו פרום אויך, איז נעבליבן אפילו בא זיין חסידות, נאר ווייל ער האט דאך שוין פארט פערזוכט פונ׳ם עץ־הדעת, ס׳הייסט פון וועלטליכער וויסענשאפט׳ פלעג שוין אזא אינגערמאן נישט קאנען פארלייגן דאס צביעות׳ דאס פאלשקייט פון א סך אידן, און פלעג שוין רעדן פרייער אביסל׳ און אנווייזן וואו די מאסקע שטעקט...

פערשטעהט זיך, אז דו צבועים האט דאס נישט געשמעקט, האט מען אזעלכע לייט געדופ׳ט, געשפריצט אויף זיי מיט גאל, זיי געוואכט ווי די הינט. מ׳האט זיי אזוי לאנג געיאגט, ביז מ׳האט זיי אינגאנצן פאריאגט פון דער אידישער מחנה..׳

פאר פעדראס און בעליידיגונג זענען אונז אונזערע אייגענע קינדער געווארן שונאים און אנגעהויבן אפלאכן און אפשפעטן פונ׳ם חסידות׳ פונ׳ם שולחן־ערוך׳ און אפילו פונ׳ם תלמיד און פון אונזער גרעסטע תנאים ואמוראים. און שולדיג זענען געווען דערינען די צבועים׳ וועלכע האבן דורך זייער צביעות פערטריבן אונזערע זוהן פונ׳ם אידישן לאגער...

ס׳איז זיי נאר געווען שווער׳ ביז זיי האבן אפגעלאזט דאס מויל און די פען, או זיי האבן פריי גלאזט די האנט און דאס צינגל׳ אזוי האבן זיי חרוב געמאכט דאס הייליגסטע און טייערסטע פון אונזער אוצר־היהדות, זיי האבן געשריגן איינס׳ אז זיי ווילן אויסווארצלען פון אידן דעם פאנאטיזם און זיי מאכן פאר א קולטורנע פאלק.

ס׳האט זיך פון זיי ארויסגעהאפט שרייבערלעך אלערליי, גרעסערע און קלענערע, פילאסאפישע יהדות־קריטיקער און גלאט פלאפלערס׳ טויגעניכטצן, רעדאקטארס און אנדערע משלחת׳ן און מ׳האט זיך געזעמען על ד׳ ועל משיחו און אפילו אויף „נתקה״, מ׳איז אריין מיט די קויטיגע שטיוול אין סאמע הארץ פונ׳ם אידישקייט, אז ס׳האט אוש א קרעכץ געטוהן אויף א מרחק פון ת׳ מאות פרסה על ת׳ מאות פרסה...

און אט די שרייבערלעך און רעדגערלעך האבן עס געמאכט אזא גערע־טעניש פון גראבע־יונגען און אויסגעלאסענע עמי־הארצים ביי אונז אידן אז ס׳כאפט אזש אן א גרויל. ווי א גארניט, א פוסטער בחור, א ליידיגעהער, האט געליינט „ליטעראטור״. און קוים האט ער נאר איבערגעליינט איין ביכל האט ער שוין געוואוסט אפצושפעטן פונ׳ם גאנצן אידישקייט, און נישט קענענדיג אפילו קיין פרשה חומש מיט רש״י׳ האט ער אייך שוין, «קריטיקירט» מ׳שטיינס־געזאגט, דעם שו״ע, דעם תלמוד׳ און איז שוין געווען בכח צו „דערווייזן״ אז ער מעג זיין פריי און זיך נאכגעבן אלע נידריגע תאוות, ווייל ער דארף קיינעם קיין חשבון נישט אפגעבן, אזוי האט ער אליין געליינט אין יענעם ביכל. און דערפין האט זיך פארשפרייט דאס עס־הארצות און אויסגעלאסנקייט ביי אידן.

א העריכער חסידישער איר וועלט אויסגעלאכט פון די היינטיגע „פאר־

געשריטענע לייט, ווי ס׳וועט אויסגעלאכט א איד אין א דארף פון שקצימלעך וועלכע שרייען: זשיד כאלמעי!..

וועה איז צו אונז וואס מיר האבן דאס דערלעבט די לעצטע יאהרן! אפילו כלי־קדש זענען היינט שוין אויך אנגעשמעקט מיט דער עיפושדיגער אטמאספערע... ס׳האט זיך צווישן זיי שוין אויך אריינגעחאפט דער חורבן היהדות, אויסגעוועפט געווארן דאס אמתע פרומקייט פון אמאל, זיי טראגן דעם לבוש פון „מאדערנע" כלי־קדש, און ווייסן צו חנפענען די פראסטע לייט די גבירים, און זיי נעבן צו פערשטיין אז זיי זענען לייטישער פון אידן מיט בערד, לייטישער פון די גרעסטע חסידים, פון די גרעסטע לומדים, לייטישער איידלער פון די גרעסטע אינטעליגענטע און קולטורנע לייט, זיי אלע זענען שקרנים, אפנארערס, שווינדלערס, גאבן אין ערגיץ ניט א קאפיקע, זענען נישט ווערט א פיטאק! אבער דו — חנפ׳ענען זיי דעם פראסטן אן לעקן אים אונטער, איר זאלט מיר מוחל זיין — דו ביסט אמת א פיינער מענטש, א בעל־רחמנות, לאזט זיך קאסטן אומעטום, נארסט קיינעם ניט, ביסט ארנטליך, הערליך און מיט אלע מעלות, און די משנה פון סוף סוטה ווערט פאמעליך מקוים ווארט בא ווארט: „ורהבו הנער בזקן, והנקלה בנכבד... וחכמת סופרים תסרח, וירא׳ ד׳ ימאס, והאמת תהי׳ נעדרת" — א פוסטער אינג ווערט זיך האלטן גרעסער פון א זקן א תלמיד־חכם, און א נידריגער מענטש,—פון א איידלען בכבודיגן מאן, די חכמת התורה ווערט פארנאכלעפיגט ווערן, הערליכע־לייט ווערט מען נישט קאנען אנקוקן, און דער אמת ווערט פעהלן.

אייניגע שרייבער ווילן שוין צוריק חאפן, ארומקוקענדיג זיך וואס פאר א חורבן מ׳האט אנגעמאכט אויף דער אידישער גאס, און וואס פאר א פערדארבענער דור ס׳האט אויסגעוואקסן, און מ וויל שוין איינרעדן דעם עולם אז „תלמוד מביא לידי מעשה" אז דאס אידישע לערנען גיט א סך מאראל און א סך עטיקע דעם אידן, און אפילו אין חסידות הויבן זיי שוין אן צו גלויבן און אין מופתים פון גיטע אידן, זיי דערווייזן דאס גרויסקייט פונ׳ם בעש״ט זי״ע און דאס טיפקייט פון זיין שטה.

ס׳איז שוין אבער צו שפעט מיינע טייערע! ס׳האט פון אייך קיינער נישט געבעטן קיין טובה אויסצובילדן אונז דעם המון! פאר דעם האבן שוין געוארגט גרעסערע מענטשן פון אייך, און מ׳האט פאר׳ן אידן אנגענגרייט גייסט׳גע שפייז פון פויגל־מילך.

לא מעוקצך ולא מפוקצך... זינדיגט נישט און קלאפט אייך ניט קיין על־חטא דערנאך, וויל איר האט דא נישט געזינדיגט פאר אייך ז ע ל כ ס ט, איר האט געזינדיגט און פערזינדיגט דעם גאנצן איצטיגן דור!..

פון ירבעם בן נבט׳ס לייט זענט איר וועלכער איז געווען א חוטא ומחטיא את הרבים, האט ער דעריבער קיין כפרה נישט געהאט...

דאס אכצנטע קאפיטל

די כלי קודש.

אז איך נעם גוט אויפן געדאנק די אמאליקע כלי־קדש און פערגלייך צו די היינטיקע כלי־קדש, ווערט מיר שוין אלעס רעכט.

איך פערמאך די אויגן און לאז מיין פאנטאזיע פריי, זי צושפילט זיך און ווייזט מיר א בילד, א לעבעדיגס א דערקוויקענדעס, דאס איז א הייליג הערליך אידיש בילד פון אמאל.

אין ביהמ"ד. ס'איז אינדערפריה נאכ'ן דאוונען, ס'איז א נערודער: דער לייגט צונויף דעם טלית און איילט זיך אוועק צו געהן, דער אנדערער קומט צולויפן שמיידיג מיטן טלית אונטערן ארעם, און זעהנדיג אז ער האט דעם מנין שוין אנגעוואוירן, חאפט ער זיך צום טלית, צו די תפלין, גיט זיי א טוה אן און פערטיעפט זיך אין דער תפלה. א פאר שוחטים מיט'ן רב און עטליכע שעהנע אידן, חסידים אפנים און איידלע לייט, שטעהן נאך מיט די טליתים אויף די אקסלען לייגן פאמעליך צונויף די תפלין און חאפן דערווייל א שמועס.

די וועלכע האבן פערשפעטיגט דאס דאוונען, און דרעהן זיך נאך אין ביהמ"ד, וער ס'האלט בא „ובא-לציון", וער בא „אני מאמין", וער בא „מעמדות" און וער בא א קאפיטל תהלים, נעמען זיך צונויף ארום די כלי-קדש און די חסידים, און מ'הערט זיך צו צום שמועס.

איינער זאגט נאך עפעס א תורה'לע פון א רבי'ן, דער אנדערער טייטשט איין קונציג עפעס א מאמר חז"ל און אגב א פסוק אין נ"ך, צוגעשטיקעוועט מיט עפעס א מדרש פליאה, דער דריטער דערצעהלט עפעס א מעשה-נורא פונ'ם בעש"ט זי"ע, די זייטיגע שטעהן פערטיפט, עפענען מויל און אויערן און הערן זיך איין, ווי ס'וואלט פון דעם דערציילערס מויל געגאנגען עפעס א זיסער חלום.

ס'קומען דערווייל אריין אין ביהמ"ד אפאר אידן, און נאך זיי נאך א איד, און טאקע תיכף נאך עפעס אַ איד, געגאנגען אפנים פונים מארק אהיים, אנבייסן עסן און זיך דערווייל ארייגעחאפט אין ביהמ"ד, זיי שטעהן אויך צו צום רעדל און ווערן ווי צוגעשמיעדט צום פלאץ, דאס זיסקייט פון דער מעשה נעמט זיי ארום און זיי הערן און הערן...

דערווייל לויפט אריין אין ביהמ"ד אריין עפעס א יונגעלע מיט'ן מויל אפן, ווי ער וואלט געוואלט עפעס זאגן, נאר ער בלייבט שטיל און שטעהט אויך צו צום רעדל, צועפענט בריים דאס מיילכל, שטעלט זיך אויף די שפיץ פינגער און הערט... דאס אַינגעלע האט אפנים די מוטער זיינע געשיקט נאכן פאטער אין ביהמ"ד אריין ער זאל אים רופן עסן אנבייסן, ווייל זי האט שוין געוואוסט אז ער איז נישטא צו דער צ"ט אינדערהיים איז ער פארגעוויס אַריינגעלאפן אין ביהמ"ד, כאפן עפעס א אידיש וואָרט.. איז דאס אינגעלע אבער אויך געבליבן אין ביהמ"ד, אויסהערן די מעשה-נורא, וואס דער חסיד דערצעהלט.

און דער איד דערצעהלט די מעשה און די מעשה פלעכט זיך מיט עפעס א פסוק, מיט עפעס א פשט'ל, מיט א מאמר חז"ל אין דער מיט און די מעשה-נורא ענדיגט זיך.

דער עולם טוט זיך אַ כאפ ווי פון עפעס אַ זיסן חלום, מ'קוקט ויך אַרום ס'איז שוין לאַנג צייט פון אַנבייסן...

מ'צוגעהט זיך א יעדער זיין וועג און אַז דער טאטע מיטן אַינגעלע קומען אהיים, קענען זיי זיך גארניט אפרעדן פון דער מעשה-נורא, וואס זיי האבן גע-הערט היינט אין שוהל.

און דאס אינגעלע זאגט: מאמע, אַך וואָלט איך געוואָלט קענען לערנען און זיין אזא חסיד ווי ר׳ גרונם! ס׳איז אזוי שוין מאמע!

דערפאר האט מען אמאָליגע יאָרן געשעצט כלי־קדש, שׂהנע אידן, זיך אין זיי מתקנא געווען. לערנערס, הערליכע אידן, האָבן זיך פארמעהרט און דאס אידישקייט איז געווען פעסט, געזיכערט און געהאט אַ קיום.

היינט בעונותינו הרבים, אז ס׳לויפט אריין א מארקס־איד אין שוהל, כאפן א קדיש, ווייל ער איז א אבל רח״ל, אָדער ער האָט יאר־צייט, וואָרום אַנדערש קומט ער דאך נישט אין שוהל אריין, טרעפט ער די כלי־קדש זיצן און רעדן לשון־הרע און רכילות גלייך מיטן איבריגן עולם...

דער שוחט וויצט און שמועסט מיט אייניגע בעלי־בתים מכח היינטיגע פרנסות און דער שוחט דערצעהלט, ווי ער האט שוין אויך געפרואווט האנדלען נאר ס׳גייהט אים ניט, ער וואלט אויך געוואלט כאפן א קערבל אין דער זייט, געלונגט עס אים ניט...

(אמאליגע יארן פלעג מען זאגן „פארדינען אַ קערבל״, ווייל מ׳איז געווען ארעמלייך, נישט אפגענארט קיינעם און מ׳האט געמאכט עפעס א ריוח׳ל איז דאס געווען כשר און ארעמלייך פארדינט, מיטן בלוטיגן שווייס, היינט זאָגט מען „כאפן אַ קערבל״, ווייל היינט כאפט מען פון וואָס נאר ס׳לאזט זיך, ס׳איז אלצ־איינס צו ס׳איז אייגנס צו ס׳איז פרעמדס, ווייל קוים איז דאס בא אים אין די הענט, הייסט דאס זיינס...

אמאליגע יאָרן, אַז דער איד איז געווען ארעמלייך און גאר נישט גע׳גנבעט נישט גע׳גזל׳ט, נישט אָפּגענאַרט יענעם, נישט גערעדט קיין שלעכטס אויף יענעם, וכדומה, אַז ער איז אַריינגעקומען אין שוהל אריין און געזאגט תחנון, האָט ער געזאגט גאלע ליגנס: גזלנו - ס׳א ליגן ער האט נישט גערואבעווען טפלנו שקר, כזבנו—ווידעראמאל אַ ליגן, ער האָט קיין ליגן נישט געזאגט, ער האָט קיינעם נישט געארט.

היינטיגע צייטן, אַז אַ איד טוט אַלסדינג צוליבן שטיקל ברויט, אפערעווען נאר אפ, נעמט צו בא יענעם, טראָגט אָן אלערליי רכילותן וכדומה, אז ער קומט אין שוהל אַריין און זאגט תחנון, זאָגט ער גאלע אמת׳ן, גזלנו, יא, אמת! טוט ער זיך אַ קלאַפּ אין האַרצן, אז ס׳דונערט אוש, דברנו דופי, יא אמת! איך האב היינט אנגערעדט אויף יענעם, אז ס׳וועט א רוח אין זיין טאטן! זדנו, חמסנו, טפלנו שקר, אמת, אמת, רבש״ע, שטארקער ג־ט, פאטער און הימל!..)

אַון אז כלי־קדש זיצן אין שוהל און שמועסן אויך ווי אזוי אפצונארן, ווי אזוי צו באארבעטן יענעם און רעדן אויך רכילותן, לשון הרע׳ס, דברים בטלים, פוסטע רייד, וואס־זשע קען מען שוין פון זיי לערנען און דער פראסטער איד, אז ער גייהט ארויס פון דער שוהל, זאגט ער—משפט׳נדיג נאך די פאן־טרעגער די נושאי־דגל היהדות—אז דאס גאנצע אידישקייט איז גארניט, אז ס׳איז ניט מעהר ווי א צערעמאניע און אַז דער עיקר איז טאָקע די וועלט, ובכן זענען אלע מיטלען כשר צו פארדינען א קערבל...

די גמרא זאָגט „הני בבלאי טפשאי דאכלי נהמא בנהמא״ די נארישע בבלים עסן לעמישקע מיט לעמישקע. ס׳איז נישט צום פארשטעהן, וואס פאר א

משוגענער עסט דאס לעמעשקע מיט לעמעשקעז נאר נאך מיין מיינונג זאגט אונז דא די גמרא א טיפן געדאנק:

טוה נאר א פרעג דעם בבלי (דעם איינוואוינער אין בבל) וואס ביזטו אזוי פארטאראמט, וואס לויפסטו אזו? וועט ער דיר ענפערן, סטייטש, וואס הייסט, צוליבן שטיקל ברויט! וואס־זשע וועט זיין, אז דו וועסט שוין עסן דאס ברויט? וועל איך זיין געזונט! נוז וועל איך קאנען ארבעטן! נו, און אז דו וועסט אר־בעטן? וועל איך האבן ברויט, וועל איך עסן! וויידעראמאל עסן... איר פארשטעהט צו ניין. ער עסט צוליב דעם ער ואל וויידעראמאָל קאנען עסן, ער לעבט צוליב דעם עסן! אט דאס הייסט „נהמא בנהמא" לעמעשקע מיט לעמעשקע, אנשטאט מ׳דארף, פארקערט, עסן צוליב דעם אז מ׳זאל קאנען לעבן און גרייכן עפעס א הויכן מענשליכן ציל אין לעבן.

דאס ניינצטע קאפיטל.

א וכוח מיט סטודענטן.

ס׳זענען אמאל געזעסן בא מיר א חברה סטודענטלעך, וועלכע זענען פריהער געווען בית־המדרשניקעס, איידער זיי האבן אנגעהויבן שטודירן און זיך מיט מיר מתווכח געווען אין שאלות היהדות. רופט זיך אן איינער פון זיי: וואס טויג אייך פוסטע וכוחים, וועט ס׳האט נאר געליינט דאס בוך „בראָמינען" פון דעם גרויסן געלערנטן פילאסאף און ארכיאלאג נארק, דער וויסט אז די אלע בבא־מעשיות, אז אירן זענען א אויסדערוועהלט פאלק. אז משה האט מקבל גע־ווען די תורה פונם בארג סיני, אז אברהם אבינו האט דער ערשטער געפונען דעם „מאנאטעאיזם" ס׳הייסט דאס גלויבן אין איין ג—ט, וכדומה אזעלכע מעשיות זענען שקר, אויסגעטראכט, און הויבט אן ציטירן די ארגומענטן פון גרויסן פילאסאף נארק, ימח שמו וזכרו.

נארק—זאגט דער סטודענט—דערווייזט: אז אידן קומען נאר ארויס פון אינדיאנער, ס׳הייסט פון הודים, פון כושים, אביסינער. צום ערשטן האט אויס־געוואנדערט א שבט פון די הודים און זיך באזעצט אין כוש, שפעטער מיט א צייט איז פון כוש ווידעראמאָל אויסגעוואנדערט א שבט קיין מצרים, אין דער צייט ווען ס׳האבן געהערשט די קעניגן פון די פאסטוכער. נארק ווייזט איבער, אז יוסף איז געווען פון די נידריגע שקלאפן בא די כושים, האבן אים די כושים פארקויפט קיין מצרים און וויל ס׳האט דענצמאל געקענ׳גט א מלך פון די פאסטוכער, וועלכן די מצריים האבן פיינט געהאט, האט ער באפרייט יוסף׳ן און אים געמומען צו זיך, אז ער זאל מיט זיין חכמה אים שטיצן זיין קעניגליכע שטוהל.

דערנאך אבער אָז ס׳איז אויפגעשטאנען א נייער מלך פון די מצריים, האט ער געמומען יאגן די פאסטוכער, און זיי פארטריבן פונם לאנד.

פונוואנען נעמט עס נארק אט די אויספירונג, אז אידן שטאמען פון אינ־דיאנער, איז דאס איבער 3 בעווייזן:

דער ערשטער באווייז איז דאס, וואָס בא אונז אידן איז פארן אין העב־רעאיש א סך שרשים פון ווערטער אַווי ווי בא די אינדיאנער אין דער או־ראלטער שפראך זייערער, וועלכע הייסט „סאנסקריט".

דער צווייטער באוויז איז דאס, וואָס זייערע אינדיאנישע רעליגיעזע בי־כער זענען געגרינדעט אויף „מאנאטעאיזם" אויף דער אמונה פון אל־אחד, אזוי וי בא אונז, וי אויך א סך געזעצן זייערע גלייכן זיך מיט אונזערע.

דער דריטער באוויז איז דאס, וואס אלע מעשיות, געשיכטעס, וואס ווערן דערצעהלט אין חומשל ביי אונז האט זיי משה רבינו געשעפט פון די אינדיא־נישע רעליגיעזע ביכער, אט למשל דערצעהלט זיך דארט אין די אינדיאנישע ביכער, וי ס׳איז געווען א צדיק האט ער געהייסן „סאטיאבראטע" האט ער געפונען חן אין די אויגן פון ג־ט, האט ער געבוירן 3 זוהן, מיט די נעמען: שארמא, הארמא, יפתמא. (און משה האט איבערגעקערט דאס וואָרט חן און גע־שריבן נח, און ביי די נעמען פון די זוהן האט ער ארויסגעווארפן די ר״ש איז געווארן: שם. חם, יפת) (די ר״ש ביי די אינדיאנער פארשענערט זיי די שפראך חם, חרמאז שם, שארמא). שרייבט זיך וויטער ביי די אינדיאנער, אז ג־ט האט געזעהן דאס שלעכטקייט פון די מענטשן האט ער געהייסן סאטיבראטן- ס׳הייסט נח׳ן—ער זאל מאכן א גרויסע שיף, א. א. וו. און נאכ׳ן מבול האט זיך סאטיבראטא אנגעשיכורט און חארמא האט ענדעקט זיין שאנד האט אים נח פארשאלטן א־א־וו. דערנאך האט ער אייגעטיילט די וועלט וויינע 3 זון: שארמא׳ן אזיע, יפתמא׳ן— אייראפע, און חאראמאן—אפריקע.

וויטער זאגט נארק, אז דאס וואס ס׳שטעהט אין „בראשית ט״ז": „וישב בארץ נוד קדמת עדן" איז „נוד קדמת עדן" מיינט מען „קארדימא" דאס איז אין מזרח זייט פון אינדיע. דערווייזט נארק, או דא גיט די תורה צוויסן אז די שבטים פון די פעלקער וואס זיצן אין דער אויבערשטער אזיע וויי: הודים פרסים, וכדומה, זענען זיי שוין געגאנגען צו דער ליכט פון קולטור, זיי האבן שוין גע־קענט אלערליי מלאכות: מעכאנישע ארבעט פון קיפער, אייזן א. ז. וו. אויך זענען זיי שוין געזעסן אין געצעלטן און געפיטערט פיה, וויי מיר ליינען אין בראשית ד׳ כ׳ כ׳ב׳: „לוטש כל חורש נחשת וברזל... אבי כל תופש כנור ועוגב... יושב אהל ומקנה".

אזוי האט געערעדט דער סטודענט מיט גרויס התלהבות און דער עולם האט גאר אַנגעקוואלן פון אים, זיי האבן געערעכנט אז דא האבן זיי געכאפט דעם „טאטער", אט דא — האבן זיי נעהאלטן — האבן זיי מיך מנצח געווען, אז איך האב שויו קיין מויל ניט זיי אפצוענטפערן.

קינדערלאך — זאג איך זיי — איר האט א טעות, איר האט געמיינט אפנים אז איר האט מיר ענטדעקט אמעריקא מיט דעם פלאפלער, אדער וויי רופט איר אים דארט ארכעאלאג, נארק. ס׳איז בא מיר גראד נישט קיין נייעס, איינער א מחבר האט גאמאכט א קליין ביכעלע „נצח ישראל" הייסט דאס, און צעקלאפט אט דעם גרויסן חכם אייערן נארק׳ן אז ס׳בלייבט אין אים ניט איבער, איר זאלט זאגן, א גאנצער אבר.

הערט זיך גוט איין קינדערלאך, וועט איר וויסן אויף א צווייט מאל, נישט איבערגעראשט צו ווערן פון אזוינע חכמים וויי נארק און זיין גלייכן...

דער «נצח-ישראל» וועגדעט אים אפ פון דער זעלבער קוועלע וואס נארק האט געשעפט...

ער ברענגט א פסוק אין „בראשית כ״ה י״" „ולבני־הפלגשים אשר לאברהם

נתן אברהם מתנות וישלחם בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם" דאס הייסט אז „וען אברהם האט נאך געלעבט האט ער די קינדער פון זיינע קעפס-וויבער געגעבן מתנות און אוועקגעשיקט אין לאנד קדם". קענען מיר זאגן אויך זיכער אז «קדם» מיינט מען קארדימא, אזוי ווי נארק אליין זאגט, נאר נארק האט א טעות וען ער זאגט אז «קדמת־עדן» אין 4-טן קאפיטל מיינט מען «קארדימא» ווייל עפ"י דקדוק איז דאס נישט קיין נאמען פון קיין לאנד נאר א טייטש וואס ווייל סיאיז «בסמיכות». נאר דא אין אט דעם קאפיטל איז «ארץ קדם» געווים «קארדימא» ווי דער שטייגער איז ביי זיי אריינצושטעלן א רי"ש אינדערמיט.

דעריבער קען מען אויספירן א נייע אויספירונג: אז די קינדער פון אברהם'ן וועלכע זענען בא אים געווארקסן, האבן אין זיך איינגעזויפט די אמונה פון «מאנאטעאיזם» פון אל-אחד, וועלכס אברהם האט אויסגעפונען צום ערשטן, דעסטגלייכן האבן זיי מיטגענומען מיט זיך די העברעאישע וועלטער אויף וועלכער אברהם פלעג רעדן, דעסטגלייכן האבן זיי געזען פון אברהם'ן א סך מצות, מחמת די גמרא פארגינט זיך צו זאגן אז אברהם אבינו האט מקים געווען אפילו די מצוה פון „עירובי תבשילין".

די אלע דערציילונגען פון דער תורה האט זיי געוויס אברהם איבערגעגעבן זיינע קינדער וי אויך אנדערע מענטשן בכדי צו באווייזן די ג־טליכע השגחה, אזוי ארום האבן די קינדער זיינע מיטגענומען מיט זיך אט די אלע גוטע זאכן וואס זיי האבן געזומען בא אברהם'ן און האבן זיך באזעצט אין לאנד הודו וואו זיי האבן געגרינדעט די אמונה פון בראמינען, נאר ביי זיי איז דאס פארגרייזט געווארן און פון „מאנאטעאיזם" איז ביי זיי זיי געווארן א געדריטלטע אמונה פון 3 גטער מיטאמאל: בראמע, ווישנו, ושיוען.

דעסטגלייכן איז פארגרייזט געווארן ביי זיי די אויסדרוקן, די חעברעאישע מבטאים וועלכע זיי האבן פארמישט מיט דער אלטער אינדיאנישער שפראך.

אזוי ארום ווערט צוקלאפט דער גאנצער בנין נארק'ס וועלכער איז געבויעט אויף לופט, וי רויך דורך א קליין ווינטל.

די גמרא זאגט אז די תורה איז א „סם חיים" א טייער מיטל אויפצולעבן דעם וועלכער לערנט די תורה גלייך נישט איבערגעקערט, אבער דער וואס זוכט זיך צו טשעפען צו דער תורה, פאר דעם איז דאס א „סם המות" ופושעים יכשלו בם, דער ווערט געשטרויכלט און ברעכט רוק און לענד...

די תורה איז ריין אן השערות, אין דער תורה קאנט איר געפונען מאראל, עטיקע, הומאניזם, סאציאלע רעכט, צער בעלי־חיים, וואס איר ווט נאר ווילן איר זאלט נאר ניט לאזן פארבלענדן אייערע אויגן דורך אזוינע טינטערס וי נארק און זיין גלייכן, און קוקן מיט ניכטערע געדאנקען.

בראווא! בראווא, ר' לוי! האבן די חברה ארויסגעשריגן און א פליעסקע געטון מיט די הענט.

נאר פונדעסטוועגן קינדער—זאג איך זיי—זענען דא שרייבערס איבערהויפט אידישע, וועלכע פארדינען זיך כשר דרך־ארץ און ליבע. ס'זענען פאראן גרויסע אידישע שרייבערס, גוט באהאוועטע אין חכמת־היהדות, וועלכע בארירן א יהדות־פראגע מיט עהרע־פורכט און אפשיי. מידארף אבער קאנען אויסקלויבן

דעם בר פונם תבן, דאָס גוטע פונם שלעכטן, מ באדארף דערצו האבן א סיינעם נאטירליכן אינסטינקט פון א מפונק, פון אַ איבערקלויבער...

דאס צוואנציגסטע קאפיטל.

די אידישע ראשים.

דער „ראש לכל חטאת" די הויפט־שולד פון היינטיגן צולאזטן און פאר־גרעבטן דור זענען די לערערס.

זאלן זיי מיר מוחל זיין די לערערס, וואס איך באציה זיך ניט מיט קיין יראת־הכבוד וועז איך רעד וועגן זיי, ווייל ס׳טוט מיר וועה מיין הארץ פאר די אידישע נשמות, וועלכע בלייבן פוסט און לעהר פון זייער אויסבילדונג און דער־ציהונג, וואס זיי געבן, אט די ל ע ה ר ע לערערס פון דעם אידישן קינדז!

דאס יונגע נשמהלע פונם אידישן קינד איז פריש און אויפנאמס־פעהיג, ס׳לעכצט נאך אמתן אידישן חנוך, נאך אידישער גייסטיגער שפייז ווי דאס בלימל לעכצט נאך טהוי און נאך רעגן און דער אידישער לערער, וועלכער איז אליין קאלט צו אידישקייט, ווי אַ שטיק אייז און איז אַליין באַהאַוונט אין דער אידישער לערע, פונקט ווי דער „שאינו יודע לשאול" אין דער הגדה... וואס סאַר אַ אידישע דערציהונג קאן ער געבן דעם אידישן קינדז?

קעצעלע, מייזעלע, הינטעלע, פויגעלע, אָט דאָס לערנט מען היינט מיט די צאן קדשים, ס׳וויסט ניט פון קיין „מודה" פון קיין דאַוונען, פון קיין ציצית און פון קיין תפלין און ניט פון ג־ט׳ס גוטן ווילן.

טרוקענע שפייז, אן אַ קאפיטשקעלע לחלוחית גיט מען דעם אידישן אינגל און אט די טרוקענע שפייז שרומפט אים איין זיין נשמה אינגאנצן און אָט מיט דער איינגעשרומפענער אויסגעטרוקענטער נשמה געהט ער דאס ארויס אויף דער אידישער גאס זיך אויסצולעבן אין איר אלס אידן...

אַי, אַי, אַי! במסתרים תבכה נפשי, שטילערהייט וויינט אין מיר מיין האַרץ און אז איך פרעג זיי, ענפערן זיי מיר, אז ס׳איז שוין ניט די צייט פון די אַלטע פאַרשימעלטע מעשיות. ג־ט זאָל זיך שוין מרחם זיין אויף זיין ארימען בידנעם סאָלק ישראל!

אַז איך צושמועס זיך אַמאל מיט מיינע קינדער וועגן דער היינטיגער הפקרות רח״ל בא אידן, זאג איך צו זיי: קינדער מיינע! איר זענט דאָך יאָ דער־צויגן געווארן מיט אָט די „פארשימעלטע מעשיות", בא אייך זענען זיי דאך נישט פאַרשימלט, איר האָט דאָך געזעהן בא מיר אַ אידישע אויפרוינג און איר זענט נישט וויט פון מיר כרחוק מזרח ממערב, טא וויזשע קומט דאס קינדער, וואָס איר שטעהט צו, פוילט זיך אַביסל מיר נאכצוגעהן איינגאנצן, אַווי ווי איך האָב אייך געהאויבן אַון געלערנט?

ענפערן זיי מיר, אַז מיר זענען נישט ערגער פונם רב, שוחט, אָדער חזן, וועלכע זענען די פארשטעהערס פון דעם יהדות.

(איך זאג ר׳ש׳ח׳ אבער ס׳איז נישט אויסגעשלאסן, אז ס׳איז נאך איצט אויך דא לייטישע כלי־קדש אַווי ווי אַמאל; אז היינטיגע צייטן זענען דא כלי־קדש א סך שענערע ווי אמאל, אַמאָל האָט דער שוחט ג ע מ ו ז ט זיין הערליך

און היינט, אַז ער מוז ניט און איז פונדעסטוועגן הערליך פונם גוטן ווילן, שטעהט ער דאך א סך העכער פון דעם, וואס האָט נעמוזט... אבער אַזעלכע כלי-קדש זענען היינט אַ מיעוט און וואס פאַר אַ ווערט האבן עס אַזעלכע כלי-קדש, באַ היינטיגער „מאדערנער" וועלט, מ'שטיינסגעזאגט, וואהרהאַפט אַ כלי-קדש אז ער איז געכאפט אין געלט איז דאך שוין דא אַ גאנצער שולחן ערוך מיט דינים...)

געבן מיר דען נישט קיין צדקה? – זאָגן מיר מיינע קינדער – זענען מיר דען ניט קיין מכניסי-אורחים ווי דו? היטן מיר דען ניט קיין שבתים וימים-טובים? נאר אפגעבן זיך מיט רוחניות, ערלויבן אונז נישט אונזערע פרנסות און חוץ דעם מוזן מיר דאך נאכגעהן דער וועלט אויך, טוה נאר אַ קוקן אַ חזן, אַ גראָבער נפש, אַ בעל-תאוה „לא קרא לא שנה ולא למד" אבי ער האָט אַ שטימע שטעהט ער פארן עמוד און בעט ג–ט פאר אונז, אַ שניידער-יונג, אַ שוסטער-יונג און אפילו א וועגעלע-שטופער און א בענל-טרעגער, מ'האט אין אים אריין-געוואגט ווי אין אַ גראַמאָפאָן און ער שטעלט זיך פארן עמוד און טרערעלקעט.

די וועלט זאָגט א גלייך ווערטל «אז ירננו כל עצי יער» דאמאלס וועלן זינגען אלע בוימער פונם וואלד, דאָס מיינט מען משיחס צייטן, וועלן אַלע פוסטע בחורים אן תורה און אן מדות – פוסטע אזוי ווי די וואלד-בוימער, וואס געבן ניט קיין פירות – ווערן חזנים...

אַ שוחט דעסטגלייכן, מעג ער זיין אַ עם-האָרץ „לא קרא לא שנה ולא למד" אבי ער האט זיך געקויפט „הודאה" און איז א גוטער שגץ, א משיג-גבול'ניק ווערט דאס אַ שוחט.

א רב, אבי ער קען ארויפגעהן אויף דער בימה און האלטן אַ רעדע פון „ציוניזם", אדער אנ'אַנדער „זים" וואָס ער האָט אויסגעלערנט (ס'איז דאָך דאָ אויף דעם אַ פאַכריק פון רעדנערס!) און איז נאך דערצו אַ שענער און קען זיך באַגעגענען מיט אַ מאַדאַם.

דער עיקר איז, אז די פרויען זאָלן אָנקוועלן פון זיין רעדע, מעג ער אפילו נישט וויסן „מאי דקאמרי רבנן", וואָס רבנים שמועסן אין אַ דבר-הלכה, א שטייגער, למשל, ווי דער רב ר' מ' ר' איז אויך א ר'ב'י', מ'שטיינסגעזאגט, א ר'אַש ב'ני י'שראל...

ס'איז דא אויף דעם א מאמר חז"ל „הקב"ה הראה לו לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ומנהיגיו" ס'הייסט ג–ט האט געוויזן אדם הראשון'ען אַ יעדן דור און זיין דרשן, אַ יעדער דור און זיין פירער, איז דאך קשה, ס'וואלט באדארפט שטעהן: א יעדער דרשן און זיין דור אַ יעדער פירער און זיין דור, וויל די ראשים, די פארשטעהער, זענען דאך פריהערע? נאר וועז ג–ט וויזט אדם-הראשון'ען פריהער די פארשטעהער, וואלט ער זיך אנגעכאפט באם קאפ, אט דאס וועלן דאס זיין די פירער פון דורות?! האט אים ג–ט געוויזן פריהער דעם דור און א וואָס פאַר אַ דור אַזאַ פירער...

און וועדליג היינטיגע כלי-קדש – ענטפערן מיר מיינע קינדער — פירן מיר זיך נאך א סך אידישער פון זיי.

מיר דאכט אז אין „מעשי ד' פון ר' אליעזר אשכנזי האב איך געזעהן פאַלגענדן מאמר:

אין דער מעשה-מרכבה פון יחזקאל'ן שטעהט: «וארא... ומחוכה דמות ארבע חיות וזה מראהו, דמות אדם להנה... ודמות פניהם פני אדם ופני אריה ופני שור ופני נשר... ואיש אל עבר פניו ילכו» ד. ה. איך האב געזען דאס פירונג פון דער וועלט, און פון איר האב איך געזעהן א געשטאלט פון פיר חיות, און זייער אויסזעהן איז דאס געשטאלט פון א מענטשן, און דאס געשטאלט פון זייערע פנימער איז: א פנים פון א מענטשן, א פנים פון א לייב, א פנים פון א אקס, א פנים פון א אדלער, און יעדער געהט זיך אין זיין זייט אריין.

זאגט ער אויף דעם אזוי: ס'זענען פארען פיר קאטעגאריעס מענטשן: דער מענטש, דאס זענען די געבילדעטע לייט, דער לייב, דאס זענען די בעלי־מלחמה, דער אקס, דאס זיינען די ארבעטער די בעלי־מלאכה, און דער אדלער, דאס זענען די בעלי־המסחר. וואס פליהען ארום וויי די אדלערס צוליב מסחר.

הייסט דאס אז דער „מענטש" ס'הייסט דער געלערנטער דערף זיך נאר אפגעבן מיט תורה און חכמה, ער זאל קאנען זיין דער ראש און פירן די 3 קאטעגאריעס, אז זיי זאלן געהן מיט א סדר און מיט א משטר, ווי דער ספוק זאגט „ואיש אל עבר פניו ילכו" א יעדערער באדארף זיך געהן אין זיין זייט אריין, הייסט אז דער „מענטש" ווערט אויך א „לייב" אדער א „אקס" אדער א „אדלער" ווערט דאך אינגאנצן חרוב...

היינטיגע כלי־קדש — ראשי בני־ישראל — אדער אזוי גערופענע גרויסע מענטשן, אז זיי מאכן די תורה פאר א קרדום לחפור בה, ס'הייסט זיי מאכן פון דער תורה א פראפעסיע צו פארדינען מיט איר געלד. און זיך קאנען נאכגעבן אלע תאוות, ווערט דאך דורך דעם א חורבן התורה והיהדות, השי"ת ירחם עלינו וישלח גואלנו.

דאס איינאונצוואנציגסטע קאפיטל.

מיין ווילן פון מיינע קינדער.

אויב איר געדענקט נאך מיינע ליבע לעזער, איז געבליבן אז מ'זאל פארן צום רבי'ן קיין סקווירע.

מ'האט אויסגעקליבן עטליכע בע"ב און זיי זענען אוועקגעפארן קיין סקווירע, אין עטליכע טעג ארום זענען זיי געקומען מיט א פארטיגן פסק פונם רבי'ן אז מ'זאל אויפן טאטנס ארט צונעמען א ראש השוחטים און דער מאמען באצאלן 1000 קערבלעך חזקה־געלט און 3 רובל א וואך פון דער טאקסע.

די מאמע האָט זיך פאר דעם געלט געעפנט א קלייטל, זיך צו דערנעהרן מיט אירע צוויי קינדער, מיך, מיט מיין עלטערער שוועסטער לאָה.

מיין מאמע האט מיך אויסגעהאלטן ביי די בעסטע מלמדים, האלב שכר־לימוד האט געצאלט די מאמע און די אנדערע העלפט שכר־לימוד האט געצאָלט פאר מיר מיין עלטערער־ברודער יקותיאל־ליב וועלכער האט מיך נענומען פאר א חתן פאר זיין טעכטער'ל גולדה.

די מאמע פלעגט האבן כבוד פון דער וועלט, דאך פלעגט זי נישט שלאפן דורך די נעכט און קרעכצן אז זי האט פארשפילט די קרוין, און ווען איך ווער שוחט וואלט זיך איר אומגעקערט די קרוין. וואלט זי שוין מעהר ביים רבש"ע נישט געבעטן, און מעהר צו אים קיין טענות נישט געהאט.

מיין שוועסטער לאה איז א כלה געווארן און צו 18 יאר האט זי חתונה געהאט. און אין 2 וואכן ארום האט די מאמע מיך חתונה געמאכט מיט מיין פלימעניצע גולדה יקותיאל־ליבס׳ס טאכטער. איך בין אלט געווען 16 יאר צו דער חתונה און גולדה 15 יאר.

מיט מיין גולדן האב איך געהאט 3 זוהן און 2 טעכטער. די 2 טעכטער מיינע מלכה סאסיא ע״ה און פֿרײדעלע ע״ה ת. נ. צ. ב. ה. זיי זענען ביידע אויף דער אמתער וועלט, זענען געווען גערעכט אין דער מוטער ע״ה מיט גוטע הערצער און מעלות טובות. זייערע מענער מיינע צוויי איידעמס זענען אויך פיינע מענטשן, מיין מלכה סאסיא׳ס — ע״ה — מאן איז טאקע מיינער א פלימעניק מיין גולדה׳ס א שוועסטערס א קינד, קלמן, האט א טייער זיס הארץ א גרויסער בעל־צדקה און גרויסער מכניס־ אורח.

דער 2־טער איידעם מיין פרײדעלעס־ע״ה — מאן אברהם רויטמאן איז א שטיק פאמעשטשיק ער האט אייגענע ערד, עטליכע דעסיאטין וויינגארטן אַ טייערער מענטש א גרויסער מכניס אורח און א בעל־צדקה. מיינע 3 זוהן: דער עלסטער איז ישראל משה, ער איז אין אמעריקא. דער 2־טער הייסט ראובן וועלכער געפונט זיך טאקע דא אין אקערמאנער קרייז. און דער 3־טער ברוך מיין מויניקל איז אויך אין אמעריקא. זיי האבן זעהר גוטע זיסע הערצער גרויסע בעלי־צדקה און מכניסי־אורחים זאל מיר ג־ט העלפן צו זעהן אין זיי פיעל נחת גון א גוטן דור. אט דאס הייסט גוטע פרוכטן.

השי״ת זאל מיר העלפן איך זאל איבערלאזן א גוטן נאמען איבער הונדערט יאר וויל דאס איז דאך דער עיקר אין מענטשנס לעבן, ווי די גמרא זאגט „צדיקים במיתתן קרוים חיים״ אז דער אמתער ערליכער איד לעבט אפילו נאכן טויט, וויל שטארבן שטארבט אפ נאר דער גוף אבער דער נאמען בלייבט לעבן.

דער „נשמת־חיים״ פון ר׳ מנשה בן ישראל דערווייזט „השארת הנפש״ ד״ה אז די נשמה בלייבט נאכן אפשטארבענדן גוף, דורך 2 זאכן:

ערשטנס, וואס אַ מענש, וועלכער האט א שטארקן שלאף קען מען אים ניט אויפוועקן ניט מיט קיין שרייען, ניט מיט קיין קלאפעריי, נאר סיידן דו וועסט אים אנרופן באם נאמען.

צווייטנס, ווארף אויס אַ מענשן, אז ער איז אַ קראנקער, אַז ער איז אַ ארעמער, וועט ער אויף דיר ברוגז ניט וועלן, אָבער אַנו פרואוו נאָר אים אויס־ וואַרפן: „דו גראָבער נפש, וואָס דו ביסט! דו עם־הארץ!״ וועט ער אויפֿדיר וועלן אויפגעבראכט אויף דורס צו זיין, וויל דו האסט זאטשעפעט מיט דער נשמה זיינער, האט שוין די נשמה דערפילט דעם פעהלער.

איך מיין ניט דערמיט - מיינע ליבע קינדער — וואַרפן אויף אייך א מרה־ שחורה אז מ׳טאר ניט געניסן פון דער וועלט און נאר זארגן אז די נשמה זאל זיין ריין.

אַמת טאקע, מ׳דארף טאקע זארגן פאר דער נשמה זי נישט צו פארפלעקן מיט קיין נידריגע תאוות, אבער דאָס הייסט נאך ניט, אַז מ׳דאַרף זיך דערווייטערן פון אַלע פאַרגענוגענס פון דער וועלט, פארקערט, אדרבה, ס׳איז אַ גרויסע

מצוה צו געניסן פונם לעבן מיט דער ברייסער האנט, נאָר דערפאַר אָבער גע־ניסן פון דעם, וואס מ׳מעג.

ג—ט האָט באַשאַפן אַ שעהנע גרויסע ליכטיגע וועלט ;און אַז ער האט זי באַשאפן האט ער זי נישט באַשאפן גלאט אַזוי, או מיר זאָלן שטעהן פונדער־ווייטן און זיך ניט צורירן צו גארניט, ווייל אויב אַזוי, נאך וואָס־זשע זענען אט די אלע שעהנע, פרעהליכע, לוסטיגע זאַכן אויף דער וועלט? „לא לתהו בראה לשבת יצרה" נישט אן א ציל איז דאס אַלעס באַשאפן, נאָר צוליב דעם אז מ׳זאל פון דעם אלעמען הנאה האבן מיטן פולן מויל און באוואונדערן דעם גרויסן שע־פער פון זיינע גרויסע מעשים.

מ׳דאַרף נאָר באַ יעדער זאַך געדענקען, אַז ס דא אַ ג—ט אויף דער וועלט „בכל דרכיך דעהו". ווי דער הויפּטיגער זי״ע האט געטייטשט: שמור־היט, וזכור —און געדענק, בדבור—בא יעדן דבור, אחד—אז ס׳שטעהט נעבן דיר אחד, דער איינאוואיינציגער ג—ט.

דער הייליגער בעש״ט זי״ע האט אַמאָל געקויפט אַלעקסען זיין אנטרייבער אַ ניי מעסערל, זעהט דער בעש״ט זי״ע ווי אַלעקסע רייסט דאָס ברויט מיט די ציין און דאָס מעסערל ליגט זיך אין דער זייט און גלאנצט, פרעגט אים דער בעש״ט: „אלעקסע פארוואס שניידסטו ניט דאס ברויט מיטן מעסערל? איך האב דאך דיר אויף דערויף געקויפט א מעסערל.

ענפערט אים אַלעקסע: „זאבע ראשי נע קאשטאיע א צע ראשי קאשטאָיע," ס׳הייסט, דאָס מויל קאסט קיין געלט ניט, אבער דאס מעסערל קאָסט דאָך געלט.

דער בע״שט האָט דאָך פון א יעדער קליניגקייט געלערנט אַ מוסר, האָט ער גענומען שרייען „זאבי ראשע נע קאשטאיעט" דאס מויל קאָסט קיין געלט ניט! דאוונען, זאגן שעהנע מאמרים, קאָסט קיין געלט ניט, אָבער אז ס׳קומט צום בייטעלע דארט בלייבט מען שטעהן..

דעריבער זאָג איך אייך מיינע ליבע קינדער, אז אפילו מיט עסן און טרינקען דינט מען אויך ג—ט, אַבי מ׳האָט נאר רחמנות אויף אַ אידן און מ׳גיט אים אויך עסן און אז מ׳עסט לויבט מען ג—ט פאר זיינע חסדים הייסט דאס דאך אויך א מין עבודה צו השי״ת.

מ׳דערצעהלט פון ר׳ ברוכ׳ל פון מעזבוז, ווען ער איז געווען נאך גאר א יונגערמאן און געזעסן אין טאלטשין, פלעגט ער שטיפן מיט די יונגעלייט נאָכן דאוונען.

דארט אין ביהמ״ד איז געזעסן אַ עלטערער איד, א באהאלטענער מתנגד און תמיד געלערנט, איינמאל האט ר׳ ברוכ׳ל אזוי פיל געשטיפט מיט די יונגע־לייט, אז דער אלטער האט זיך שוין נישט געקאנט מעהר באהערשן, דעם האט ער געזאגט: ס׳קומט דיר נישט קיין טרונק בראנפן, ביזט נאך ניט ראוי דער־צו, דעם צווייטן האט ער געגעבן צווי טרינק בראנפן מיטאמאל, דו ביסט ווערט—זאָגט ער אים. דו האסט אַ העלזעלע פון אַ תלמיד־חכם, דעם דריטן האט ער אונטערגעשלאָגן און נישט געלאזט טרינקען און אַזוי האט ער אפגע־שטיפט אפשר אַ שעה צייט,

געהט צו אים צו דער אַלטער, פאַרשטעהט זיך מיט גרויס דרך־ארץ און

זאָגט אים: רביז איך האָב געקענט אייער פאָטער אויך און באַ אים האָב איך נישט געזעהן אַזעלכע מנהגים.

— וואָס פאַר אַ מנהגים זעהט איר דען באַ מיר?

— באַ אייער פאָטער פלעג מען זיך באַלד נאָכן דאַוונען זעצן לערנען און באַ אַייך שטיפט מען אפ שעהנ'וויז מיטן ברענפן און פאַרבייסן!..

ס'איז מיר אַ חידוש אויף אייך–רופט זיך אן צו אַים דער רבי–איר האָט ערשט געזאָגט די הגדה (ס'איז גראד געווען באַלד נאך פסח) און ווייסט ניט וואס איר האָט געזאגט, אַז ניט וואלט אייך דאך גאָר ניט קשה געווען.

אדרבה–זאָגט אים דער אלטער–לערנט מיך רבי. אין דער הגדה–זאגט דער–רבי–זאגן מיר «רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם, לכם ולא לו לפי שהוציא את עצמו מן הכלל כפר בעיקר אף אתה הקהה את שניו» (אגב האב איך מיך דערמאנט אַ טייטש–וואָרט פונם בעש"ט זי"ע "רשע מה הוא–דער רשע וואס ער איז–אומר, זאָגט ער, ס'הייסט דער מענש אַליין זאָגט אויס וואָס ער איז...)דער רשע וואס זאָגט? "וואס איז דאס פאַר אַ עבודה צו אייך", ווייל ער האט זיך אַרויסגענומען פונם כלל האט ער געלייקנט אין ג–ט, זעץ–זשע אים אויס די ציין.

וחכם מה הוא אומר, מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ד' אלקינו אתכם. דער חכם וואס זאגט? וואס איז דאס פאר אַ תורה און פאַר געזעצן וואס ג–ט האט אייך אנגעזאגט.

דער רשע פרעגט דאך נאר וואס איז דאס פאר עבודה נאר ווייל ער זאגט דאס וואַרט "לכם" הייסט ער שוין אַ כופר בעיקר און דער חכם פרעגט דאך אויף אינגאנצן, אויף דער תורה און אויף די מצות, נאר ווייל ער זאגט דאס וואַרט "אתכם" איז ער ניט קיין כופר בעיקר? ס'איז זיך ניט צום פארשטעהן

נאר ס,איז דאך באוואוסט אז די תורה ווערט געדרש'עט מיט שלש עשרה מדות' מיט כלל ופרט. אנטקעגן די 13 מדות זענען פאראן 13 עיקרים פון אמונה ס'הייסט די 13 אני מאמין'ס, א יעדער כלל איז געגן א עיקר פון דער אמונה

די גמרא זאגט אז בייי"ט שבועות שטעהט דאס וואַרט "לכם" דרשענען מיר "כולו לכם" ס'הייסט אז ער גהעהר אינגאנצן צו אייך "באכילה ושתיה" מיט עסן און טרינקען. בא אַנדערע ימים טובים שטעהט דאס וואַרט "לד'" דרשנען מיר "חציו לד' וחציו לכם" האלב גהעהר צו ג–ט און האלב גהעהר צו אייך.

אט דאס זאגט דער חכם דער צדיק: מה, וואס איז דאס אלעס? העדות והחקים והמשפטים, דאס זענען די געזעצן פון דער תורה. וואס ג–ט האט אייך אנגעזאגט מיט כלל ופרט.

אבער דער רשע פרעגט "מה העבודה הזאת לכם" מיט דעם וואַרט "לכם" ס'הייסט וואס איז דאס פאר א עבודה פון "לכם" פון עסן און טרינקען? לייקנט ער דאך אין דעם כלל פון "בכל דרכיך דעהו" וואס איז דער פשט, אז מיט אלעס קען מען דינען ג–ט אפילו מיט עסן און טרינקען און ווייל ער לייקנט אין א כלל וואַרום "בכל" איז דאך א כלל, לייקנט ער דאך אין א עיקר–אמונה, ווייל נעגן א יעדער כלל איז דאך פאראן א עיקר פון די 13 עיקרים, אויב אזוי זעץ–זשע אים אויס די ציין וועט ער פארשפארן צו עסן...

איר זאלט ניט מיינען–מיינע קינדער–אז די תורה האט ארויפגעלעגט אויף אונז א שווערן עול מיט מצות.

ניין–קינדער מיינע–די אלע מצות באדארף מען האבן בכדי די וועלט זאל האבן א קיום, טוט נאר א באטראכט וואס פאר א פנים וואלט געהאט די מענשהייט, וועז ס'איז נישט פארבאטן צו גנב'ענען, צו גזל'ענען, צו ראבעווען, אפנארן, פארגוואלדיגן, הרגענען, שעדיגן וכדומה דאס איז אלץ הומאניטארע, עטישע און מאראלע געזעצן דורך וועלכע ג–ט האט אונז געמאכט פארן אויס־דערוועהלטן פאלק וועז ער האט אויסגעלעזט פון מצרים.

איך געדענק אז אין דעם וכוח, וואס איך האב געהאט פארענדיג אין דער באן קיין ארעס, (זעה דאס זעקסטע קאפיטל) האבן די משכילים מיך אפגע־פרעגט אויף די נסי־מצרים.

זיי האבן מיר געבראכט באווייזן פון גרויסע חוקרים אז די אלע מופתים וואס ג–ט האט געטון דורך משה'ן אין מצרים זענען געווען נאטירליכע, בדרך הטבע.

די חוקרים דערווייזן מיט פארשידענע ראיות אז די אלע מכות זענען גע־וען מפות־מדינה, ס'הייסט מצרים פלעג פון צייט צו צייט ליידן פון אזעלכע פלאגן, ווייל די דאזיגע אנשיקענישן זענען געווען אין דער נאטור פונם לאנד מצרים וועלכס שטעהט אין אפריקע אין דעם ווילדסטן טייל פון דער וועלט.

איך האב אויסגעהערט און דערנאך זיי צעווארפן די אלע ארגומענטן ווי מ'צעווארפט א באן וואס איז געבויעט אויף זאמד״.

ראשית–זאג איך זיי–לעגט זיך דאס ניט אויפן מוח, אז די מכות וואס משה האט געבראכט אויף די מצריים זאלן געווען זיין באוואוסטע און געווענ־ליכע אין מצרים, ווייל ווי באלד אזוי זענען דאך די אלע מופתים נישט געווען קיין מיטל אויף איבערצורעש'ן די מצריים אז זיי זאלן זיך דערשרעקן און ארויסשיקן די אידן?

והשנית, אויב צו די מכות זענען די מצריים שוין געווען געוואוינט, וואס האט פרעה געהאט צו בעטן אלעמאל משה'ן אז ער זאל בעטן ג–ט, ער זאל אפטון פון אים אט דעם ״טויט״?

אין דרייטנס ווי אזוי האבן זיך געקענט אט די אלע צען ״מכות מדינה״– ווי זיי רופן זיי–צונויפטרעפן אלע אין איין צייט און מיט אזא זעלטענעם גוט באטראכטן סדר? דאמאלס וועז די חוקרים אליין זאגן דאך אז פון אזעלכע מכות האבן די מצריים געליטן ״פון צ י י ט צו צ י י ט״?

אלא וואס דען זיי וועלן נישט גלויבן דער תורה אז די מכות זענען גע־קומען איינס נאכן אנדערן, טא פון וואנען זשע נעמען זיי זיך דאס רעכט צו גלויבן נאר אויף דער העלפט?

ממה־נפשך, גלויבט איר אז ג–ט האט אנגעשיקט אויף זיי מכות ווי די תורה זאגט דארפט איר אויך וויטער גלויבן דער תורה, אז זיי זענען געקומען איינע נאך דער אנדערער, גלויבט איר ניט אין דער אנדערער העלפט, לייקנט זשע בעסער אפ דעם גאנצן נס מיט די מכות און וויקלט זיי נישט אין בדרך־הטבע״.

דערפאר אבער גלויבט א הערליכער איד אן חכמות אז ג–ט האט גע־

טון צוליב די אידן נסים אין מצרים און אז ג–ט קאן טון איבערנאטירליכע זאכן, דאס הייסט ער קאן איבערקערן די נאטור און טון געגן איר, נאר ג־ט ברוך־הוא איז א מקיץ בנסים, ער קארגט מיט נסים, זיי זענען בא אים נישט קיין וואלוועל מיטל צום באנוצן זיך.

בכדי דער ענין זאל זיין פארשטענדליכער וועל איך ברענגען דעם רמב״ם אויף פרק ה׳ אין ״פרקי אבות״ אויף דער משנה: «עשרה דברים נבראו בערב שבת בין־השמשות, ואלו הן: פי הבאר פי האתון וכו׳״ ד״ה צען זאכן זענען בא־שאפן געווארן ערב־שבת צווישן טאג־און־נאכט: דאס מויל פון דער ערד וואס האט איינגעשלינגען קרח׳ן מיט זיין עדה, דאס מויל פונם ברונען, דאס מויל פון בלעם׳ס אייזל א. א. וו. זאגט אויף דעם דער רמב״ם:

•די חכמים גלויבן ניט אז ג–ט ב״ה טוט א מופת, א איבערנאטירליכע זאך, ווען ס׳קומט אים דער ווילן, נאר ג–ט ב״ה האט באם באשאפן די וועלט אריינגעגעבן אין די געזעצן פון דער נאטור אט די אלע מופתים וואס ער וועט דארפן שפעטער טון, קומט אויס אז די נאטור אליין איז שוין אזוי אוועקגע־שטעלט, אז ווען זי דארף רעגולירן נאטירליך. רעגולירט זי נאטירליך און אז ס׳קומט די צייט פונם מופת, קומט זי די אומנאטירליכע ערשיינונ, אבער אלץ פון דער נאטור, דאס הייסט, אז ג–ט ב״ה טוט ניט קיין נייעס דאמאלס ווען ער טוט דעם מופת, נאר ער טוט דעם מופת אין דער נאטור, ווייל ג–ט ב״ה האט אין איר געגעבן דעם כח נאך פון ששת ימי־בראשית.

פארוואס זשע רעכנט אויס די משנה נאר צען נסים, איז דען ניטא אין תנ״ך מעהר ווי צען נסים? נאר די צען נסים וואס די משנה רעכנט אויס זענען באשאפן געווארן ערב שבת פארנאכט, און די איבריגע נסים זענען באשאפן גע־ווארן אין אלע זעקס טעג פון בריאת־העולם למשל: אין צווייטן טאג ווען ס׳איז צוטיילט געווארן דאס וואסער איז אריינגעגעבן געווארן אין דער נאטור פון דער וואסער אז זי זאל זיך שפאלטן אין ים־סוף צו משה׳ן און אין ירדן צו יהושע׳ן און צו אליהו׳ן און צו אלישע׳ן, אין פערטן טאג ווען ס׳איז באשאפן געווארן די זון איז אריינגעגעבן געווארן אין דער נאטור פון דער זון אז זי זאל בלייבן שטען אין יהושע׳ס צייטן. וכדומה אנדערע מופתים, אזוי זאגט דער רמב״ם.

אז מיר זאלן זיך מעהר פארטיפן אין די דאזיגע רייד פונם רמב״ם וועלן זיי אונז ווערן איננאנצן אומפארשטענדליך. ווייל אויב אלע מופתים וואס ג–ט האט געטון זענען אריינגעגעבן געווארן אין די געזעצן פון דער נאטור וויז דאס שפאלטן די וואסערן פונם ים־סוף און פונם ירדן, אדער דאס מויל פון דער ערד וואס האט איינגעשלונגען קרח׳ן מיט זיין עדה, וויי אזוי זשע וועלן מיר פארשטעהן די מכה פין די בכורות למשל, קען דען זיין אז ג–ט האט געגעבן אין די געזעצן פון דער נאטור ס׳זאלן אויסשטארבן נאר די בכורות־מצרים און נישט די אידישע? אדער נאר בהמות־מצרים און נישט קיין אידישע בהמות? היינט די הבטחות וואס ג–ט האט געגעבן די אידן, אז אויב זיי וועלן געהן אין גוטן וועג וועלן די הימלען געבן רעגן אין דער צייט און אויב אידן וועלן זינדיגן וועט קיין רעגן ניט געהן. לעגט זיך דאס דען אויפן מח או די געזעצן פון דער נאטור וועלן נאכשפירן די אידנס פרומקייט? וועלן זיי זיין פרום וועט רעגענען

וועלן זיי ניט זיין פרום וועט ניט רעגענען, אט דאס הייסט א מופת דורך א געוועלטליכן נאטירליכן כח? דורך דעם כח פון דער נאטור?

ס׳איז בכלל שווער צו זאגן אויף אלע מופתים אין תנ״ך אז זיי זענען אין די געזעצן פון דער נ א ט ו ר.

נאר אין די רעד פון דעם הייליגן רמב״ם ליגט גאר א אנדער כונה.

לויט די חוקרים קומט אויס, אז דער רבש״ע קארגט נסים און אויב ער טוט שוין א מיפת טוט ער אים נישט געגן דער נאטור, נאר אין די געזעצן פון דער הערשענדער נאטור.

די נסים וואס מיר באגעגענען אין אונזער הייליגער תורה זיינען פ א ר־ב א ר ג ע נ ע נסים, מיר קאנען זיי בייגן אין אלע זייטן, דער וואס גלויבט ניט קאן באשטעטיגן אז דאס איז נישט בער ווי א נ א ט י ר ל י כ ע דער־שיינונג, און דער וואס גלויבט זעהט אין דעם א א י ב ע ר נ א ט י ר ל י כ ן כח, דעם כח פון דער השגחה.

וואס איז דער טעם דערפון?

ס׳איז דאך באוואוסט אז ג־ט ב״ה האט געגעבן דעם מענטשן די בחירה ער זאל זיך אליין אויסקלויבן אין וואס פאר א וועג צו גיין אין גיטן אדער אין שלעכטן רח״ל, ווי די גמרא זאגט «הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים» אז אלעס איז בא ג־ט אין די הענט, אבער מורא האבן פאר ג־ט און זיין הערליך דאס איז ביים מענטשן אין די הענט.

פארשטעהט זיך אז ווען ס׳איז אנדערש ס׳הייסט ווען דער מענטש האט נישט די בחירה, נאר זיין הערליכקייט אדער נישט הערליכקייט איז א געזעץ פאר אים, וואלט דאך נישט געקאנט געמאלט זיין קיין שכר ועונש, ס׳וואלט קיינעם נישט געקומען קיין שכר פאר זיין הערליכקייט און קיינעם ניט קיין שטראף פאר זיין ניט הערליכקייט. דעסטגלייכן ווען די מופתים וואס דער הויבערשטער טוהט זענען ב א ש י י נ פ ע ר ל י כ ע, וואלטן דאך אלע געמוזט גלויבן אין ג־ט און זיין הערליך, ווען למשל אט די אלע שטראפן וועלכע קומען אויף אידן פאר זייער נישט הערליכקייט, וואלטן געווען באוואוסטע און פאר־שטענדליכע פאר יעדן איינעם וואלטן דאך קיין זינדיקע נישט געווען און ס׳וואלט קיין שכר נישט געווען, וויל פאר וואס קומט אים שכר ווען ער איז געווויט דורך די א פ ע נ ע מופתים צו גלויבן אין ג־ט און טוהן זיין רצון.

דעריבער זענען די נסים פ ע ר ב א ר ג ע נ ע, איז דער, וועלכער האט אַ ריינע נשמה און קוקט מיט אפענע אויגן אויף אלעס זעהט ער ג־טס וואונ־דער און זיינע גרויסע מעשים.

אבער דער רשע, מיט זיין פארשטאפט הארץ, זעהט נישט מעהר ווי דעם כח פון דער נאטור אין אלע גרויסע ג־טליכע וואונדער, ער זאגט אז ס׳איז נישט מעהר ווי א מקרה, א פאסירונג אזעלכע, א געווענליכע און נאטירליכע פאסירונג,

דערמיט וועלן מיר קאָנען פארשטעהן פארוואס פרעה האט נאך אזעלכע קלעפ, נאך אזעלכע מורא־דיגע מכות, ערשט געקאנט זינדיגן און נישט גלויבן אין ג־ט, וויל זיין פארשטאפט הארץ האט אים דיקטירט אז ס׳איז ניט מעהר ווי מכות־מדינה, ס׳איז נאטירליכע און געווענליכע פאסירונגען אזעלכע, די

אויגן זיינע זענען אים אבער פארשטעלט געווען צו זעהן אז ס׳איז ג–טס וואונדער אז אין משך פון 10 חדשים צייט זאל מצרים ליידן פון 10 מכות אייגע נאך דער אנדערער, מיט אזא ג–טליכן און גוט באטראכטן סדר. (דערמיט וועט זיין פארענפערט וויי קומט דאס, וואס ג–ט אליין האט געמאכט שטארק זיין הארץ „ויחזק ד׳ את לב פרעה״? ווייל ווי באלד ג–ט האט אים געשטארקט זיין הארץ, האט ער דאך גאָרניט געוינדיגט? נאר דער פשט איז, אַז ג–ט ב״ה האט נישט געשטארקט זיין הארץ נאר ער האט אויף אים געבראכט אַזעלכע פלאגן אין וועלכע פרעה זאל זיך טועה זיין און מיינען אז ס׳איז מכות־מדינה נאטירליכע מכות, איז שוין ממילא פון זיך אליין געשטארקט געווארן זיין הארץ).

אט דאס איז אויך די כונה פונם רמב״ם:

דער רמב״ם זאגט למשל: אז דאס שפאלטן זיך פון דער ערד בימי־קדם איז א זאך וואס איז אריינגעגעבן געווארן אין דער נאטור נאך פון ששת־ימי־בראשית. אין דער אמתן אבער קען מען דען זאגן, אז דאס שפאלטן זיך פון דער ערד איז געווען אַ רעידת הארץ, ס׳הייסט א ערד־ציטערניש? האט דען משה געקאנט וויסן פון פריהער די צייט און די שעה פון דער ערד־ציטערניש, אז עֶר זאל זאָגן „אם בריאה יברא ד׳״ אז ג–ט זאל טון אַ נס אז די ערד זאל עפענען איר מויל און איינשלינגען קרח׳ן מיט זיין עדה?

מיר מוון דאך זאגן אז ס׳איז א ג–טליכער מופת פונדעסטוועגן וויקלט עס איין דער נישט גלויביגער אין א נאטירליכער ערשיינונג וויי א ערד־ציטערניש.

אדער דאס שפאלטן די וואסערן פונם ים, זאָגן די נישט גלויביגע, אז די וואסערן זענען אויסגעטרוקנט געווארן דורך דעם פאלן פון די וואסערן וועלכע וועלט אנגערופן „עבבע״, און אז די מצריים זענען אריין אין ים האבן זיך די וואסערן געגרויסט וויי ס איז געווען «פלוטה».

איז דאס נישט קיין געלעכטער, פון וואגעט זשע האט משה געקאנט וויסן און מכוון זיין די שעה די מינוט פון אט דער פארבארגענער נאטירליכער ערשיינונג, און פירן 600־טויזנט „וויידערשפעניגע״ מענטשן צום ים, אז ניט ג–טס האנט איז געווען דערביי וואס האט געבראכט צו דער „נאטירליכער״ ערשיינונג פונקט דאמאלס ווען די אידן האבן באַדארפט דוכגעהן דעם ים סוף?

פונדעסטוועגן קאן דער נישט גלויביגער זעהן אין דעם, דעם כח פון דער נאטור, פון «עבבע» און „פלוטה״...

יעצט מיינע ליבע קינדער, וויל איך מיט אייך לערנען אַ קאַפּיטל אידישע געשיכטע, איך וויל אייך וויזן אַ דרך, א וועג, וויי אַזוי צו ליינען אין פארשטעהן אידישע היסטאריע.

ג–ט ב״ה אז ער האט באשאפן די וועלט, האט ער באשאפן אין איר חיות און באשאפן אין איר מענשן, געוויס איז געווען דער ציל פונם באשעפער אז מענשן זאלן זיך גרונדליך אונטערשיידן פון חיות.

פונדעסטוועגן זענען די מענשן געווען די ערשטע צייט ווילד און בארבאריש נישט אויף קיין סך געוروקט פון פשוטע חיות, פון בייזע וואלד־בעסטיעס.

האט ג–ט ב״ה באשאַפן אַברהם׳ן מיטן ציל אז עֶר זאל דאס אנהויבן אויסדרעסערירן, אויסאַיידלען די מענשהייט.

אַון ווירקליך, אזוי איז דאס געווען, אברהם אבינו האט דער ערשט׳ער

אויסגעפונען דעם „מאנאטעאיזם" די אמונה פון אל־אחד אין פערשפרייט די ריינע אמונה אויף דער וועלט. בא זיין אייגענעם פאטער אין זיין געבורטס־שטאדט, האט ער צושמעטערט די הילצערנע און מעטאלענע אפגעטער און מיט מסירת־נפש דעמאנסטרירט, אויסגעפונען די אמונה, דעם גלויבן, אין דעם איין אינאיינציגן ג־ט, און צוגעצויגן צו דער אמונה טויזנטער מענטשן.

דערמיט וועט אונז קלאר ווערן די טייטש פון דעם ווארט „עברים" אין תנ"ך וועלכ"ס איז לכאורה אומפערשטענדליך.

אז יוסף האט גערעדט מיט'ן שר־המשקים האט ער אים געזאגט: „כי גנב גנבתי מארץ העברים" פארוואס האט יוסף אנגעפונען דאס לאנד כנען „ארץ העברים"? איבער די עטליכע מענטשן פון זיין פאטער יעקב"ס פאמיליע וועלכע האבן זיך פערפונען „עברים" אויפן טיטול פין זייער זיידן „אברהם העברי", האט גאנץ כנען שוין באדארפט הייסן „ארץ העברים"? און וויידער וואס איז דאס עפעס פאר א לשון „העברים" די בעוואוסטע „עברים" מיט א ה"א הידיעה, וועלכ"ס ווייזט אז איעדערער ווייסט פון זיי?

מ'קען ניט זאגן אז ווייל דאס לאנד כנען קומט ארויס פון עבר'ן הייסט דאס דערפאר „ארץ העברים", ווייל ס'שטעהט דאך אין בראשית כ"א „ולשם ילד גם הוא אבי כל בני־עבר" אז „שם" האט געבוירן דעם פאטער פון אלע „בני־עבר", איז דאך נעדרונגען אז פון עבר'ן זענען ארויס א סך פעלקער, פארוואס־זשע זאל גראד כנען הייסן „ארץ העברים"?

אין שמואל א' י"ג לייענען מיר: „ושאול תקע בשופר בכל הארץ לאמר ישמעו העברים" שאול האט געכלאזן שופר אז ס'זאלן הערן די עברים. וואר זענען עס די „עברים"? מ'קען ניט זאגן אז דאס מיינט ער די „בני־ישראל", וואראם ווייטער אין קאפיטל י"ד כ"א שטעהט: „והעברים היו לפלשתים כתמול שלשום אשר עלו עמהם במחנה סביב וגם המה להיות עם ישראל" די עברים זענען געוועהן צו די פלשתים ווי נעכטן און איינעכטן, וועלכע זענען אויפגעגאנגען מיט זיי, און אויך זיי זענען מיט די עידן" זעהן מיר דאך בעשיינפערליך אז עברים און ישראל זענען צוויי פערשידענע סעקטעס, וואר זשע זענען עס פארט די עברים?

ווייזט אויס אפנים אז עברים מיינט מען אועלכע וועלכע זענען פריהער געווען געצענן־דיענער און דערנאך זענען זיי איבערגעגאנגען צום אידישן גלויבן הייסן זיי דערפאר עברים (איבערגעגאנגענע) אזויווי דאס ווארט ראסקאלניק אין דער רוסישער שפראך.

אט דאס איז דער פשט פון די צוויי אויבנדערמאנטע פסוקים אין שמואל: „שאול האט געבלאזן שופר כדי ס'זאלן הערן די איבערגעגאנגענע (העברים)" ווייל ער איז אין זיי געוועהן פערזיכערט אז זיי וועלן צושטעהן צום אידישן לאגער מלחמה צו האלטן מיט די פלשתים זייער ראסע, וואראם: „די עברים וואס זענען נעכטן געוועהן מיט די פלשתים (פון זייער ראסע און גלויבן) אין זייער לאגער זענען זיי מיט די אידן (איבערגעגאנגען צום אידישן גלויבן)". און אז אברהם האט בעגליקט מיט זיין לעהרע און האט צובלאזן דעם ריינעם גייסט פון אמונת אל־אחד אויף דער וועלט האט דער אויבערשטער בעשטימט זיינע קינדער

פאר לעהרער פון דער מענטשהייט אייגצופלאנצן די ריינע און לויטערע אמונה אין אירע רייהען.

אבער בכדי אברהם׳ס קינדער זאלן זיין די ג־טליכע לעהרער פאר דער גאנצער וועלט האבן זיי זיך געמוזט אויסצייכנען מיט זייער חאראקטער, מיט זייערע פסיחישע אייגענשאפטן, מעהר פון אלע אנדערע פעלקער וואס אויפן גאנצן ערד־קוגל.

דעריבער האט זיי ג־ט פערשיקט קיין מצרים, ווי זיי זאלן דורכמאכן דעם עקספרימענט, וואו זייערע נשמות זאלן געהיליגט און געלייטערט ווערן פאר דער גרויסער אויפגאבע, פאר דער גראנדיעזער ג־טליכער מיסיע וואס שטעהט זיי פאר.

די שווערע שווארצע ארבעט און דאס שרעקליכע ארעמקייט ויאס אידן האבן געליטן אין מצרים איז פאר זיי געווען דער בעסטער עקספרימענט, דער שטארקסטער נסיון, ווי ס׳זאגט זיך דאס בעוואוסטע שפריכוואָרט: גאלד ווערט געלייטערט און געפרואווט דורך פייער און דער מענטש דורך ארעמקייט („זהב באש יצרף והאדם בכור עני״בן סירא).

און דער אידישער חאראקטער האט זיך גאנץ קלאר געלאזט דערקענען מיט זיינע ספעציפישע אייגענשאפטען, אידן דערשלאגענע פון דער שווארצער ארבעט. דערנידריגט פון די מצרישע בארבארן און בעסטיעס, אן תורה אן קולטור און אן וויסענשאפט האבן זיך דאך נישט אסימילירט מיט די מצריים, זיי האבן זייערע נעמען נישט פערביטן, זייער קליידונג נישט אומגעביטן, זייער שפראך נישט פערלאזט, געלייבט א אייגנארטיג לעבן און פערעקשנט אפגעהיט זייער גייסטיגע ירושה, בא דער דערנידריגנדער ארבעט פון ליים און ציגל.

(אייניגע שונאי־ישראל ווי אַפיאָן א.ז. ג. זאגן: „או די אידן האבן זיך ניט אסימילירט מיט די מצריים, ווייל די מצריים האבן זיי פאראכטעט, ויי געהאלטן פאר א נידריגער ראסע, און נישט געוואלט האבן מיט זיין קיין מגע ומשא, זיי האבן זיי פערטריבן פון זייער לאנד, די קרעציגע לייט״ גבער ס׳איז שקר וכזב.

ערשטענס, אויב די מצריים האבן געוואלט פטור ווערן פון די „קרעציגע״ נאך וואס־זשע האט פרעה געדארפט וואַרטן אויף די צען מכות, ער האט זיי דאך געקענט אריסשיקן פאר די מכות ?..

צווייטענס נאך וואס האט פרעה געהייסן וואַרפן אין ים דיך אריין נאר זכרים און נישט קיין נקבות? אויב פטור צו ווערן פון אידן האט ער דאך באדארפט הייסן וואַרפן אין דער וואסער אריין נקבות אויך ?

אבער דער אמת איז אז פרעה האט געוואלט אז אידן זאלן זיך אויסמישן מיט די מצריים. נאר וויל די אידן זענען געווען פערעקשנט און זיך נישט געוואלט אסימילירן האַט ער זיי צום ערשטן געמאכט פאר קנעכט, רעכנענדיג אז דערמיט וועלן זיי זיך אונטערגעבן, און או דאס האט אויך ניט געהאלפן, האט ער געהייסן וואַרפן די זכרים אין וואסער אריין, בכדי דער יונגער דור נקבות, זאל זיך שוין מוזן אסימילירן, דורך דעם וואס זיי וועלן נעמען מצרישע מענער.)

או ג־ט האט געזעהן ווי די אידן זיינען אויסגעשטאנען דעם נסיון, האט ער זיי אנגעהויבן דערנעהנטערן צום ציל, דערהויבן די אידן צו ווערן די לעַרער פון פעלקער.

און ג־ט האט דורך גרויסע מופתים באפרייט דאס אידישע פאלק פון זייער הונדערט־יעריגער פארשקלאפונג אין גלות־מצרים און זיי געפירט צום דערהויבענעם ציל.

אז אידן זאלן קאנען וואַרן די לערער פון דער גאנצער מענשהייט, איז זיי געשטעלט געווארן—לויט מיין אויפפאסונג אין דער אידישער געשיכטע—דריי באדינגונגען:

די ערשטע באדינגונג איז געווען, אז אידן טאַרן נישט אריינגעמען צו זיך קיין גרים.

וויל אידן האבן זיך באדארפט אויסצייכנען מיט זייערע כאראקטער־שטריכן מעהר פון אלע פעלקער.

דעריבער אז אידן זיינען למשל, גמלנים בישנים רחמנים: אנערקענען א טובה טון א גמילת־חסד, זיינען נישט קיין עזות־ניקעס און גוט־הערציגע וכדומה אזעלכע פיינע פסיכישע אייגענשאפטן, וועלכע פאסטן פאר א פאלק, וואס איז דער לערער פון דער מענשהייט, וועלן דאך די גרים, די עלעמענטן פון פרעמדע ראסן, מיטברענגען מיט זיך זייערע עטנאגראפישע זיטן, זייערע כאראקטער־שטריכן, דורך וועלכן דאס אידישע פאלק וואלט אננעוואוירן די אייגענשאפטן פון זייער כאראקטער און זיך פארמישט מיט אנדערע און דאס אידישע פאלק וואלט פארלוירן דעם ריכטיגן זין פון זיין ג־טליכער אויפגאבע. קשים גרים לישראל כספחת, גרים זיינען פאר אידן ווי קרעטן, האבן אונז געזאגט די חז"ל וויל דורך גרים וועלן די אידן אן דאס אייגנארטיגקייט און די ספעציפישע אייגנשאפטן.

די צווייטע באדינגונג איז: אז אידן זאלן זיצן אין אוא לאנד, וועלכס זאל זיין דער מיטל־פונקט פון דער וועלט (אין אזיע איז דאך אין יענע צייטן גע־וען די חשובסטע און ציוויליזירטע טייל וועלט, אט ווי היינט אייראפע) בכדי ס'זאל פון דארט זיך צושפרייטן די ליכט פון דער אידישער קולטור אויף דער גאנצער וועלט, אט ווי די זון, וועלכע רירט זיך ניט פון איר קרייז, נאר זי שיקט אירע שטראלן זיי זאלן מיט זייער ליכט באשיינען די וועלט.

אידן טארן ניט שטרעבן צו פארכאפן קיין פרעמדע טעריטאריעס, וויל נישט דאס איז זייער אויפגאבע צו פירן מלחמות, צו פארגיסן בלוט און צונעמען בא יענעם.

אידן דארפן זיך באגנוגן מיט זייער לאנד, וואס זיי האבן בירושה פון זייערע עלטערן, זיי זאלן זיך זיצן שטיל און פרידליך אויף זייער ערד און פאר־שפרייטן די קולטור אויף דער וועלט.

און חוץ דעם ווי קען דאס זיין, אז א פאלק וואס דארף אויסאיידלען די וועלט און זיין פאר איר א באלערנדער ביישפיל זאלן וויזן א וועג פון גזלנען, הרגענען און פארגיסן בלוט?.. דאמאלס וועלט דאך וויידעראמאל אן דאס אידישע פאלק דעם זין פון זיין ג—טליכער אויפגאבע צו זיין דער לערער פון פעלקער.

און דעריבער טאקע האבן אידן קיין קיסר ניט באדארפט, אויב נישט צו פירן קיין מלחמות, נאר נישט מעהר ווי א גייסטיגן אנפירער, פאר זיי איז גע־וען גענוג א גרויסער געלערנטער און הייליגער מאן, א שופט, א נביא, וועלכע זאל שטעהן אין דער שפיץ פון פאלק און זיי לערנען צו געהן אין ג־טס וועגן.

און דעריבער האט די תורה געזאגט „כי תאמר אשימה עלי כלך ככל הגוים אשר סביבותי שום תשים עליך מלך" ט'הייסט, קיין קיסר פעהלט אייך אינגאנצן ניט, נאר אויב איר וועט זיך איינעקשענען און וועלן דוקא א קיסר, זאלט איר אייך מאכן א קיסר נאר „עליך" נאר אויף אייך, אבער נישט מיט דעם ציל אז ער זאל בעהערשן אנדערע טעריטאריעס.

די דריטע בעדינגונג איז, אז אידן זאלן זיין א עם הספר, ד.ה. אז דאס ספר, די קולטור, זאל נישט זיין קיין מאנאפאל, זי זאל נישט איינשטעהן ביי קיין יחידים אין די הענט נאר דאס גאנצע אידישע פאלק זאל זיין געבילדעט. ווי ס'פאדערט זיך פון יעדער לעהרער, או ער זאל פריהער אליין זיין אויסגעבילדעט דערנאך וועט ער קאנען יענעם בילדן.

ובאם, די תורה וועט ווערן פערחתמעט, מאנאפאליזירט בא איינצעלנע יחידים און דאס פאלק וועט וואקסן ללא־תורה וללא־מוסר, אן בילדונג און אן מאראל, וועט דאס אנהויבן איבערנעמען פרעמדע מנהגים, אריינענעמען פרעמדע קולטור און זיך פאמעליך אסימילירן. וועט דאס אידישע פאלק ווידער אמאל פארלירן זיין ג־טליכן ציל.

אט דאס זענען עס לויט מיין מיינונג די דריי הויפט־בעדינגונגען וועלכע זענען געשטעלט געווארן די אידן או זיי זאלן קאנען פערדינען די רעכט בעשטימט צו ווערן פאר'ן אויסדערוועהלטן פאלק.

צום גרויסן בעדויערן האבן די אידן נישט דערפולט אט די דריי וויכטיגע תנאים שוין פון דעם ערשטען טאג אן, פונ'ם ערשטן שפאן זייערן מיט'ן וועלכן זיי האבן אנגעהויבן שאפן אידישע געשיכטע.

או זיי זענען נאר ארויס פון מצרים האבן זיי שוין מיטגענומען מיט זיך פרעמדע עלעמענטן דורך וועלכע זיי האבן דערנאך געהאט געבראטענע ליידן.

וועו אידן האבן געמאכט דאס עגל אין דער מדבר האט ג־ט געזאגט צו משה „לך־רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים־ (שמות ל"ב) זאגט דערט רש"י בשם המדרש עמך ולא עמי, אלו הערב רב"... הייסט דאס או דאס עגל האט דאס ערב־רב געמאכט, זיי האבן דערצערנט ג־ט, זעהען מיר או ג־ט ב"ה איז געווען ברוגז אויף משהן פאר דעם ערב רב וואס משה האט מיטגעבראכט פון מצרים.

דעריבער האט שוין יהושע פעררעכט דעם פעהלער, און וועו די גבעונים האבן אים אפגענארט און ער האט געמוזט האלטן זיין שבועה און זיי נישט הרגענען, האט ער זיי דערווייטערט פון די אידן און זיי געמאכט פאר האלץ־ העקער און וואסער טרעגער. האט אבער יהושע און זיינע נאכפאלגער געפעהלט אין דער הינזיכט פון אויסבילדן דאס פאלק.

זיי האבן נישט געזארגט דערפאר צו שאפן מעגליכקייטן, צו גרינדן שולן קוואליפיצירן לעהרער וועלכע זאלן פערשפרייטן צווישן די אידישע מאסן תורה, נאר זיי האבן זי איבערגעגעבן די כהנים או זיי זאלן דאס האבן דעם מאנאפאל איבער ג־טס תורה, און די כהנים האבן פארן פאלק נישט געזארגט, זיי האבן נאר געזוכט צו עקספליאטירן די אידישע מאסן און ארויסציהען וואס מעהר קרבנות, וואס מעהר תרומות ומעשרות און ווערן בערייכט. וואו ס'זאגט זיך אין שמואל א' כ' כ"ט „להבריאכם מראשית כל מנחת ישראל".

די מאסן וועלכן זענען פערנאכלעסיגט געווארן פון די כהנים, און נישט געווואוסט פון קיין תורה און ניט פון קיין מוסר, האבן זיך געשמייכלט צו די שכנישע פעלקער, אנגעהויבן איבערנעמען זייער זיטן זייערע לעבענס פארמען און זיך מיט זיי משדך צו זיין.

איז אונטערגעקומען א צייט און ס׳איז אויפגעשטאנען א מענטש מיט א שטארקען גייסט, איז ער געווארן א נשיא, א שופט, צושמעטערט די דעספאטישע העגעמאניע פון די כהנים און דערנעהנטערט די אידן צו ג־ט, האבן זיי זיך אומגעקערט און תשובה געטוהן, איז דער ושיא דער פרעזידענט אפגעשטארבן. און די כהנים האבן עס ווידער גענעמען צו זיך און די הענד אריין, איז דאס אידישע פאלק ווידער פערנאכלעסיגט געווארן, פערגעסן אין ג־ט און אין זייער ג־טליכער אויפגאבע.

אזוי האט זיך עס געפיהרט ביז שמואל הנביא. שמואל הנביא האט שוין דאס פאלק צוריקגעקערט צו ג־ט מיט דער שטארקייט פון זיין נביאישן גייסט, און די אידישע פאלקס-נשמה איז דערפרישט געווארן און ווידער אויפגעלעבט, האבן אבער זייערע קינדער שמואל־הנביא׳ס זוהן נעבראכט דאס פאלק אין א שרעקליכן צארן, איבער זייער נידריגער אויספיהרונג אלס הערשער איבער אייניגע שבטים פון די אידן, און דאס פאלק האט אנגעהויבן שרייען אלע ווי איין מענטש, מיר ווילן א מלך!

די איידלערע לייט האבן גארנישט אזוי געגרייזט, ווייל זיי האבן געפאדערט א קיסר וועלכער זאל זיין דער גייסטיגער אנפיהרער פונ׳ם פאלק.

די מאסע אבער, דער פראסטער עולם, האט געשריגן אז זיי ווילן א קיסר וואס זאל זיי פיהרן מלחמות (סנהדרין כ׳) און איינגעמען פרעמדע טעריטאריעס, אט דאס איז שוין געווען א גרויסער היסטארישער פאלקס־פעהלער, געגן דעם אמת׳ן אידישן ציל נישט צו פערחאפן קיין פרעמדע לענדער, און זיצן רוהיג אין זיין לאנד איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו. האלטן אט דעם כלל אין די הענד־לייענדיג די אידישע געשיכטע פון דעם טאג אן וואס מיר זענען געווארן א פאלק, וועט זי אונז ווערן קלאר אין דייטליך.

וען אידן האבן געוואוסט פון זייער ג־טליכער אויפגאבע און אפגעהיט אט די דריי תנאים, זיי ערפולט ווי געהעריג, זענען זיי געווען א גליקליך פאלק, קוים האבן זיי נאר פערנאכלעסיגט זייער ציל און נישט ערפולט אט די דריי אויבנדערמאנטע בעדינגונגען, האבן זיי פערדרעהט זייער היסטארישע ריכטונג און געניידערט ביז גאר.

אז איר וועט מיך פרעגן ווי קומט דאס וואס בא אזא אויסדערוועהלט פאלק ווי אידן, בא א אתה־בחרתנו־פאלק וואס צייכנט זיך אויס מיט׳ן חאראקטער פון אלע פעלקער, זאל פערמאגן אזויפיל נידריגע און שעדליכע עלעמענטן ווי, רוצחים, גזלנים, גנבים, נואפים, אפנארער וכדומה?

וועל איך אייך אויף דעריף ענטפערן.

ס׳איז א כלל אין דער וועלט׳ אז וואס טייערער און ווערטפולער די זאך איז אלץ מעהר שמירה דארף זי האבן, אט, וועלן מיר נעמען למשל זייד, זייד איז א טייער געווענ׳, דאגעגן פלאקס איז א סך געמיינער, לעגט אוועק זייד מיט

פלאקסן־ געווען, אויף א פייכט ארט, וועט דאס זייד ניכער חאפן פלעקן און מעהר קאליע ווערן ווי דער פלאקס.

ס׳איז באוואוסט אז א מענטש שטעהט א סך העכער פון אלע אנדערע באשעפענישן, פונדעסטוועגן איז א מענטש, וועלכער האט פון קינדווייז אן נישט געהאט קיין דערציהונג און איז געוואקסן ווילד, א סך ערגער פון א חיה.

מיט דעם אידישן פאלק איז אויך דאס זעלבע; דאס אידישע פאלק איז א איירעלע מאטעריע און ס׳דארף האבן א שטארקע שמירה, דעריבער אז דאס אידישע פאלק היט זיך אליין נישט אפ׳ קוקט זיך ניט אום אויף זיך אליין. און פערנאכלעסיגט זיין ג־טליכן ציל וועלכן ג־ט האט פאר אים אנגעצייכנט, ווי איך האב פריהער געוואגט, זינקט ער גאנץ טיף אין דעמאראליזאציע און אין די נידריקסטע ספערן.

אונזערע חכמים האבן געזאגט: „אז אידן זענען געגליכענט צו שטערן און געגליכענט צו שטויב, אז זיי דערהויבן זיך, דערהויבן זיי זיך ביז צו די שטערן, און אז זיי נידערן ח״ו נידערן זיי ביז צו שטויב״.

ג־ט זאל זיך שוין מרחם זיין אויף אונז און דערהויבן אונזער מול, ב״ב״א.